

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ
ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΜΟΥΣΕΙΑΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2013
ΤΕΥΧΟΣ 8 & 9

Μουσείο

Εκδότης
ΚΕΝΤΡΟ ΜΟΥΣΕΙΑΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Συντάκτης
Ομότ.-Επίτ. καθ. Μ.Δ. Δερμιτζάκης
τ. αντιπρύτανης Πανεπιστημίου Αθηνών

Συντακτική ομάδα
Κ. Δερμιτζάκη
Τ. Δοξανάκη
Δ. Σταμπολιάδη

Επιμέλεια κειμένων
Δ. Σταμπολιάδη
Ε. Παπαγεωργίου

Σχεδιασμός: grafishdesign

Αξιολογητές
Ε. Αντζουλάτου-Ρεσίλα
Ν. Γκιολές
Μ. Δουληγερίδης
Β. Ιωαννίδη
Δ. Κυριάκη - Μάνεση
Β. Λαμπρόπουλος
Μ. Μούλιου
Ν. Νικονάνου
Γ. Παναγιάρης
Ι. Παπαδάτος

Διεύθυνση
Κέντρο Μουσειακών Ερευνών
Νέο Κτήριο Μαθηματικού
Πανεπιστημιούπολη
157 84, Ζωγράφου

Επικοινωνία
210 727 6499, 210 727 6465
E-mail: dstabol@admin.uoa.gr

Εξώφυλλο
Μουσείο Guggenheim Νέας Υόρκης -
Frank Lloyd Right. Εσωτερική άποψη.
(www.greatbuildings.com/.../
Guggenheim.Museum.html)

Περιεχόμενα

Μνημονικοί τόποι: Το στρατόπεδο-μουσείο του Άουσβιτς και μια πρόταση μουσειολογικής ανάδειξης του στρατοπέδου Χαϊδαρίου Άννα-Μαρία Δρουμπούκη	4
Προληπτική συντήρηση για την έκθεση – αποθήκευση εγχόρδων κλασικών μουσικών οργάνων: βιολιών Ιωάννης Πρόδρομος Κοτσιφάκος	14
Μουσεία και τρίτη ηλικία Το μουσείο ως χώρος κοινωνικής προσφοράς Αικατερίνη Κωστή	24
Λατρευτικά αντικείμενα βυζαντινής & μεταβυζαντινής περιόδου σε μουσεία και συλλογές. Παράμετροι και παρατηρήσεις που προέκυψαν από τη μελέτη περιπτώσεων Ελένη Νινίκα	34
Σύγχρονοι δεοντολογικοί και νομικοί προβληματισμοί για τα ανθρώπινα υπολείμματα. Η περίπτωση του Εγκληματολογικού Μουσείου Ζωή Σακκή	42
Μουσειακή εκπαίδευση στην πράξη: ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα για τη Νεολιθική Εποχή Αλεξάνδρα Τράντα	52
Τα αρχαιολογικά μουσεία και η επικοινωνία τους με το κοινό: Αναστασίου παράγοντες επιρροής στο μοτίβο της επισκεψιμότητας των αρχαιολογικών μουσείων της Αθήνας Αναστασία Δοξανάκη	60
Μεθοδολογικός οδηγός εγκατάστασης αρχειοστασιών, για τη βέλτιστη φύλαξη και διατήρηση του αρχαιολογικού υλικού σε υφιστάμενα κτήρια αρχείων: μια πρόταση για τα Γενικά Αρχεία του Κράτους Νομού Ευβοίας Μαρία Γιαννίκου	72
Τεκμηρίωση συλλογής πολύτιμων βιβλίων: απαιτήσεις και μοντελοποίηση Ευθαλία Β. Νταλούκα	82
Μουσειογραφία και αρχιτεκτονική μουσείων, ένας διάλογος Αυγή Ε. Τζάκου	92
Ιστορίες των Μυκηνών. Ο σχεδιασμός ψηφιακής αφηγηματικής εμπειρίας με θέμα τους Ταφικούς Κύκλους Α΄ και Β΄ των Μυκηνών Αθηνά Χιώτη	102
Βιβλιοπαρουσίαση	110

Στο διπλό αυτό τεύχος με χαρά παρουσιάζουμε μια ανθολογία μεταπτυχιακών εργασιών εξειδίκευσης που έχουν εκπονηθεί από τους μεταπτυχιακούς φοιτητές του διατμηματικού προγράμματος «Μουσειακές Σπουδές» του Πανεπιστημίου Αθηνών κατά τη διάρκεια των 9 χρόνων λειτουργίας του.

Η εργασία με θέμα τους τόπους μνήμης, κάνει μια επισκόπηση μουσειογραφικών παρεμβάσεων σε στρατόπεδα συγκεντρώσεων του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και προτείνει τη μουσειολογική ανάδειξη του ελληνικού τόπου μαρτυρίου και μνήμης, του στρατοπέδου του Χαϊδαρίου. Σε άλλη εργασία θίγονται θέματα προληπτικής συντήρησης και αποθήκευσης αντικειμένων, με μελέτη περίπτωσης την προστασία βιολίων. Επίσης, αναλύονται θέματα ερμηνείας και παρουσίας ειδικών συλλογών, όπως τα λιτρευτικά αντικείμενα, καθώς και θέματα που αφορούν την αρχειοθέτηση βιβλίων και τη μοντελοποίηση συστήματος καταλογογράφησης, και, συμπληρωματικά με αυτό, θέματα που εστιάζουν στη φύλαξη και διατήρηση αρχειακού υλικού με την πρόταση εφαρμογής μεθοδολογικού οδηγού εγκατάστασης αρχειοστασιών.

Σε άλλες διπλωματικές εργασίες συζητούνται οι σύγχρονοι δεοντολογικοί και νομικοί προβληματισμοί για τα ανθρώπινα κατάλοιπα, καθώς και ο ρόλος του μουσείου ως χώρος κοινωνικής προσφοράς για την τρίτη ηλικία. Επίσης, γίνεται ένας διάλογος της αρχιτεκτονικής των μουσείων και της μουσειογραφίας, παρουσιάζονται εκπαιδευτικά προγράμματα με θέμα τη νεολιθική εποχή, καθώς και μια ψηφιακή αφηγηματική εμπειρία που αφηγείται και ερμηνεύει τις ιστορίες των Μυκηνών, εργασίες που συνιστούν πρακτική εφαρμογή εκπαιδευτικών μεθόδων με σύγχρονα μουσειολογικά και εκπαιδευτικά κριτήρια. Τέλος, στην εργασία που προκύπτει από τα συμπεράσματα διδακτορικής διατριβής, αναλύονται και ερμηνεύονται τα πορίσματα έρευνας κοινού με αντικείμενο τα αρχαιολογικά μουσεία της Αθήνας και την επικοινωνία τους με το κοινό, καθώς και οι ανασταλτικοί παράγοντες επίσκεψης σε αυτά.

Η ποικίλη θεματολογία των παραπάνω εργασιών που εκπονήθηκαν από τους φοιτητές του προγράμματός μας, μαρτυρεί τη διεπιστημονικότητα του κλάδου της μουσειολογίας, αλλά και το ευρύ φάσμα προσεγγίσεων και επεξεργασίας ζητημάτων που προκύπτουν τόσο από τη φύση του ίδιου του μουσείου, όσο και από τις σύγχρονες μουσειολογικές αντιλήψεις που υποστηρίζουν το διάλογο, την εκπαίδευση, την ψυχαγωγία και την κατανόηση του κοινού. Ειδικότητες αρχαιολόγων, παιδαγωγών, φιλολόγων, συντηρητών, αρχιτεκτόνων, ερευνητών υπηρετούν την επιστήμη της μουσειολογίας, ο καθένας εστιάζοντας στον τομέα ειδίκευσής του, αλλά, παράλληλα, αλληλεπιδρώντας με τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας, ώστε το μουσείο να λειτουργεί ως ζωντανός οργανισμός όπου η συλλογικότητα και η συνεργασία είναι απαραίτητα στοιχεία για τη διαφύλαξη του παρελθόντος, την ανακάλυψη νέων ερμηνευτικών μέσων και την ανταπόκριση του μουσείου στις ανάγκες της σύγχρονης κοινωνίας. Η πολυπρισματική αυτή προσέγγιση και η ανάπτυξη της συνεργασίας διαφορετικών ειδικοτήτων στο χώρο του μουσείου συνδέεται άμεσα με το θεωρητικό υπόβαθρο του μεταπτυχιακού μας προγράμματος.

Ομότ.-Επίτ. καθ. Μιχάλης Δ. Δερμιτζάκης
τέως αντιπρύτανης Πανεπιστημίου Αθηνών

Μνημονικοί τόποι: Το στρατόπεδο-μουσείο του Άουσβιτς και μια πρόταση μουσειολογικής ανάδειξης του στρατοπέδου Χαϊδαρίου¹

Άννα-Μαρία Δρουμπούκη
Ιστορικός – Μουσειολόγος

Περίληψη

Η παγκόσμια έκρηξη ενδιαφέροντος για τη συλλογική μνήμη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, τα στρατόπεδα συγκέντρωσης και τους μνημονικούς τόπους δεν παρατηρείται στον ίδιο βαθμό στην Ελλάδα. Στο πρώτο μέρος του άρθρου επιχειρείται μια γενική επισκόπηση των μουσειογραφικών παρεμβάσεων στα κτίρια (μπλοκ) των στρατοπέδων (λάγκερ) Άουσβιτς I και Άουσβιτς II- Μπίρκεναου. Με βάση αυτή την επισκόπηση, στο δεύτερο μέρος προτείνεται η μουσειολογική ανάδειξη ενός ελληνικού τόπου μαρτυρίου και μνήμης, του στρατοπέδου Χαϊδαρίου, με σκοπό την απελευθέρωσή του από την τωρινή του χρήση, τον επαναπροσδιορισμό της λειτουργίας του και την απόδοσή του στην κοινωνία ως επισκέψιμου χώρου ιστορικής μνήμης.

«Για τους επισκέπτες που εισρέουν στην Ελλάδα κάθε καλοκαίρι η Κατοχή είναι πρακτικά άορατη, την ώρα που βρίσκονται ξαπλωμένοι στις ηλιόλουστες παραλίες ή εξοικειώνονται με τους ερειπωμένους ναούς και τα θέατρα. Στην Ελλάδα, όπως και αλλού, ο μεταπολεμικός κόσμος κρύβει πολύ καλά την καταγωγή του. Για εκείνους όμως που ξέρουν πού να ψάξουν- πίσω από τους φράχτες των εγκαταλειμμένων εβραϊκών επαύλειων, στη Θεσσαλονίκη, στο Χαϊδάρι, όπου οι καινούριες πολυκατοικίες κόβουν τη θέα προς το χώρο της άγλυπτε διαβόητης «Βαστίλης της Ελλάδας», ή πίσω από τους πυκνούς θάμνους που κρύβουν τα εγκαταλεημένα κι ετοι-

μόρροπα πολυβολεία των Γερμανών, κατά μήκος του ελικοειδούς ορεινού δρόμου από τα Γιάννενα προς την Άρτα-, οι ουλές από τις κατοχικές πληγές της υπάρχουν ακόμη» (Mazower 1994, 407).

Εισαγωγή

Οι τόποι μνήμης του Β' Παγκοσμίου Πολέμου αποτελούν τους αγωγούς με τους οποίους επικοινωνούμε με την υλική διάσταση του παρελθόντος. Η υλικότητα της μνήμης είναι αυτή που θα μας απασχολήσει στο παρόν άρθρο. Η περίοδος της ναζιστικής κατοχής στην Ευρώπη είναι από τις ζωφερότερες περιόδους στην ιστορία του εικοστού αιώνα. Η παγκόσμια επιστημονική κοινότητα εξακολουθεί να τοποθετεί στο επίκεντρο της προβληματικής και των μελετών της τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και το φαινόμενο του ναζισμού. Χιλιάδες μελέτες έχουν γραφτεί, και εξακολουθούν να γράφονται, χωρίς να εξαντλούνται τα ζητούμενα, τα ερωτήματα και τα νέα ιστορικά στοιχεία που έρχονται στο φως. Το στοιχείο που διαφοροποιεί αυτόν τον πόλεμο, αποτελεί ένα από τα ανεξάντλητα θέματα που πραγματεύονται επιστήμονες όλων των ειδικοτήτων και, καθώς φαίνεται, θα συνεχίσουν να επεξεργάζονται, είναι ο αφανισμός εκατομμυρίων ανθρώπων που βασίζονταν σε ένα

1. Το παρόν άρθρο αποτελεί μέρος της διπλωματικής εργασίας εξειδίκευσης που εκπονήθηκε στο ΠΜΣ Μουσειακές Σπουδές του Πανεπιστημίου Αθηνών με τριμελή επιτροπή τους: Δρ. Μ. Μούλλιου, Επίκ. Καθ. Κ. Γαρδίκια, Ο. Βαρών-Βασάφ.

Εικ. 1: Κάτοψη του Άουσβιτς 1 και πορεία επισκεπτών σημειωμένη με κόκκινο (από τον οδηγό του Μουσείου).

2

3

4

Εικ. 2: Η είσοδος στο Άουσβιτς 1 (Φωτ. αρχείο Ά. Δρουμπούκη).

Εικ. 3: Το δωμάτιο 5 του μπλοκ 4. Προθήκη με δύο τόνους μαλλιών των εκτοπισμένων (Φωτ. από Świebocki, H., Świebocki, T., 2003. Auschwitz. The Residence of Death, Auschwitz- Birkenau State Museum, Oświęcim, σελ. 77).

Εικ. 4: Η έκθεση του μπλοκ 5 «Evidence of Crimes Against Humanity». Προθήκη με βαλίτσες των εκτοπισμένων (Φωτ. από Świebocki, H., Świebocki, T., ibid. σελ. 84).

τέλεια οργανωμένο γραφειοκρατικό σχέδιο εξό-
ντωσης πληθυσμιακών ομάδων με μόνο κριτήριο
την καταγωγή. Ο πόλεμος γέννησε έναν νέο όρο,
τη γενοκτονία, και η φυλετική ιδεολογία απέκτησε
κεντρική σημασία για την αυτοκρατορία του Χίτλερ.
Τα SS, το παραστρατιωτικό σκέλος του Εθνικοσο-
σιαλιστικού Κόμματος (ναζιστικό κόμμα), βρήκαν
τους κατάλληλους τόπους για να εφαρμόσουν τα
σχέδιά τους, τα στρατόπεδα συγκέντρωσης και
θανάτωσης, τα οποία χτίζονταν με ταχείς ρυθμούς
μετά την έναρξη του πολέμου. Το Άουσβιτς στην
Πολωνία ήταν ένα από αυτά, ίσως το εμβληματι-
κότερο όλων. Μετά το τέλος του πολέμου πολλά
στρατόπεδα μετατράπηκαν σε επισκέψιμους
τόπους μνήμης ή πολλά επαναχρησιμοποιήθηκαν,
όπως για παράδειγμα στη Λαοκρατική Δημοκρατία
της Γερμανίας, όπου στρατόπεδα, όπως το Μπού-
χενβαλντ ή το Ζάχσενχαουζεν, χρησιμοποιήθηκαν
από τους Σοβιετικούς για την κράτηση Γερμανών.
Ο στόχος του άρθρου είναι διπλός. Καταρχήν στο
πρώτο μέρος θα επιχειρηθεί μια γενική επισκόπη-
ση των μουσειογραφικών παρεμβάσεων στα κτίρια
(μπλοκ) των στρατοπέδων (λάγκερ) Άουσβιτς I
και Άουσβιτς II- Μπίρκεναου. Με βάση αυτή την
επισκόπηση, στο δεύτερο μέρος θα επιχειρηθεί η
μουσειολογική ανάδειξη ενός ελληνικού τόπου
μαρτυρίου και μνήμης, του στρατοπέδου Χαϊδα-
ρίου, με σκοπό την απελευθέρωσή του από την
τρωινή του χρήση, τον επαναπροσδιορισμό της
λειτουργίας του και την απόδοσή του στην κοινω-
νία ως επισκέψιμου χώρου ιστορικής μνήμης.

Άουσβιτς-Μπίρκεναου

Το Μάρτιο του 1946, λιγότερο από ένα χρόνο μετά τη λήξη του πολέμου, οι οργανώσεις των κρατουμένων του Άουσβιτς και οι πολωνικές αρχές πρότειναν τη δημιουργία ενός μουσείου στο χώρο του στρατοπέδου (Steinbacher 2005, 132).

Στις 2 Ιουλίου του 1947, το Πολωνικό Κοινοβούλιο ψήφισε νόμο με τον οποίο ιδρύθηκε το μουσείο του Άουσβιτς (Εικ. 1). Στις αρχές της δεκαετίας του 1990, ο αριθμός των επισκεπτών στο μουσείο και στο Μπίρκεναου ήταν γύρω στο μισό εκατομμύριο το χρόνο (Steinbacher 2005, 132). Το 1979, το μουσείο του Άουσβιτς εγγράφηκε στον κατάλογο της παγκόσμιας κληρονομιάς της ανθρωπότητας της Ουνέσκο (Wieviorka 2006, 215). Το στρατόπεδο είναι εμβληματικό όλων των στρατοπέδων συγκέντρωσης και εξόντωσης, συνώνυμο της γενοκτονίας των Εβραίων, καθώς σε αυτό βρήκαν τον θάνατο περίπου 1.000.000 Εβραίοι (Βαρών-Βασάρ 2005, 24-26). Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο επιλέξαμε να αξιοποιήσουμε ως μελέτη περίπτωσης το συγκεκριμένο λάγκερ (Εικ. 2).

Η μόνιμη έκθεση του Άουσβιτς 1 χρονολογείται από το 1955, σε μια εποχή κατά την οποία λέγονταν και γράφονταν ελάχιστα για το Ολοκαύτωμα. Έπαιξε ένα πολύ σημαντικό εκπαιδευτικό ρόλο και έγινε σημείο αναφοράς για όλες τις εκθέσεις και τα μουσεία Ολοκαυτώματος που ακολούθησαν. Η συναισθηματική εμπλοκή των επισκεπτών προκαλείται από εκθέματα με ιδιαίτερο συγκινησιακό φορτίο, όπως στην αίθουσα με τις βαλίτσες των κρατουμένων που έφταναν στο λάγκερ ή με τα μαλλιά τους που συλλέγονταν μετά το θάνατο των κρατουμένων προκειμένου να αξιοποιηθούν ως

πρώτη ύλη για τη βιομηχανία (Εικ. 3, 4).

Τα τελευταία χρόνια πληθαίνουν οι φωνές που διατρανώνουν ότι τα μαλλιά δεν επιτρέπεται να εκτίθενται και πως αυτή η έκθεση προσβάλλει την αξιοπρέπεια των θυμάτων. Ο James Young σχολιάζει αρνητικά την έκθεση προσωπικών αντικειμένων των εκτοπισμένων (βαλίτσες, γυαλιά και άλλα) στο μουσείο του Άουσβιτς 1. Αυτά τα αντικείμενα θυμίζουν τα θύματα των Ναζί όπως αυτοί θα ήθελαν να τα θυμόμαστε (Young 1993, 132). Οι επισκέπτες γνωρίζουν τα θύματα μέσα από την απουσία τους. Η Annete Wieviorka σημειώνει πως η έκθεση των μαλλιών σημαίνει τη διατήρηση μιας από τις αποδείξεις του εγκλήματος, ενώ η ταφή τους είναι επιβεβλημένη προκειμένου να διαφυλαχθεί η αξιοπρέπεια των θυμάτων. Γι' αυτό προτείνει να κτιστεί μια κρύπτη στο μουσείο, εμπνευσμένη από τα μοναστήρια των φραγκισκανών, όπου θα ταφούν τα μαλλιά (Wieviorka 2006, 163-164).

Νέα μουσεία Ολοκαυτώματος δημιουργούνται συνεχώς σε όλο τον κόσμο, ιδιαίτερα σε μέρη όπου υπήρχαν ή συνεχίζουν να υπάρχουν εβραϊκές κοινότητες. Τόποι που συνδέονται με οποιοδήποτε τρόπο με τη ναζιστική κατοχή (πρώην αρχηγεία των SS, φυλακές, χώροι κράτησης, γκέτο) μουσειοποιούνται ή ανεγείρονται σε αυτούς μνημεία. Είναι η στιγμή που τα γεγονότα αναπόφευκτα μετασχηματίζονται μέσω της ιστορικής ερμηνευτικής προσέγγισης.

Στρατόπεδο Χαϊδαρίου

Η παγκόσμια έκρηξη ενδιαφέροντος για τη συλλογική μνήμη του πολέμου, τα στρατόπεδα συγκέντρωσης και τους μνημονικούς τόπους, δεν παρατηρείται στον ίδιο βαθμό στην Ελλάδα. Η ιστορικός Ρένα Μόλχο έχει μιλήσει για τη μνημοκτονία που συντελείται στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα και η ιστορικός Οντέτ Βαρών- Βασάρ έχει επισημάνει την έλλειψη κρατικής μέριμνας για μνημεία και μνημονικούς τόπους που συνδέονται με τη ναζιστική κατοχή και την εξόντωση των Ελληνοεβραίων στην Ελλάδα (Ρήγος, Γεωργιάδου 2007, 34, 88). Μολονότι η ναζιστική κατοχή ήταν μια πρωτόγνωρη εμπειρία για την Ελλάδα, στην πραγματικότητα εντοπίζεται ένα παράδοξο: η παραμέληση των μνημείων και των χώρων που σχετίζονται με την Κατοχή, γεγονός που έρχεται σε αντίθεση με τη συνήθεια της ελληνικής κοινωνίας να προτάσσει τη σημασία της ιστορίας ως μοναδικού αποδεικτικού για την ιστορική της συνέχεια και την πολιτιστική αξία της χώρας. Στην πράξη, οι μνημονικοί τόποι παραμελούνται ή υποβαθμίζονται και δεν αναδεικνύονται επαρκώς, όπως στην περίπτωση του Χαϊδαρίου, των υπογείων της Κοραή (φυλακές της γερμανικής Κομαντατούρ) ή του κτηρίου-πρώην αρχηγείου των SS της οδού Μέρηλη στο κέντρο της Αθήνας. Παρόλα αυτά, τα τελευταία χρόνια γίνονται προσπάθειες προσέγγισης του «δύσκολου παρελθόντος», με μουσεία όπως του Καλαβρυτινού Ολοκαυτώματος στα Καλάβρυτα

(εγκαίνια 2005), του Μουσείου Μακρονήσου στην Αθήνα (εγκαίνια 2007) και του Μουσείου Πολιτικών Εξορίστων Άη Στράτη στην Αθήνα (εγκαίνια 2006) (Πάντζου 2010, 50). Η εμπειρία της ναζιστικής κατοχής στην Ελλάδα είναι ιδιαίτερα τραυματική και σχετίζεται άμεσα με το Χαϊδάρι, καθώς εκεί βρισκόταν το μεγαλύτερο στρατόπεδο συγκέντρωσης στην Ελλάδα, αντίστοιχο με τα στρατόπεδα συγκέντρωσης της Γερμανίας και της Πολωνίας. Το στρατόπεδο χτίστηκε επί Ι. Μεταξά το 1937. Στη διάρκεια της Κατοχής μεταφέρονταν εκεί αγωνιστές της Εθνικής Αντίστασης και Εβραίοι, οι οποίοι στέλνονταν αμέσως μετά στα στρατόπεδα της Πολωνίας, και ιδιαίτερα στο Άουσβιτς. Από το 1946 έως σήμερα χρησιμοποιήθηκε ως στρατόπεδο. Στους χώρους του πλέον λειτουργεί η Σχολή Διαβιβάσεων, πραγματοποιούνται επιμορφωτικά σεμινάρια για αξιωματικούς και εκπαιδεύονται οι υποψήφιοι έφεδροι αξιωματικοί των Διαβιβάσεων (Λέριου 2006, 249, 251, 257). Η διαφορά του με τα υπόλοιπα στρατόπεδα συγκέντρωσης στην Ευρώπη είναι πως τα περισσότερα εξ αυτών, αμέσως μετά από τη συντριβή των δυνάμεων του Άξονα, ανακηρύχθηκαν διατηρητέα ιστορικά μνημεία και με σειρά ενεργειών εξασφαλίστηκε η ανάδειξη και η προβολή τους, ενώ σε ορισμένα από αυτά ανεγέρθηκε μουσείο.

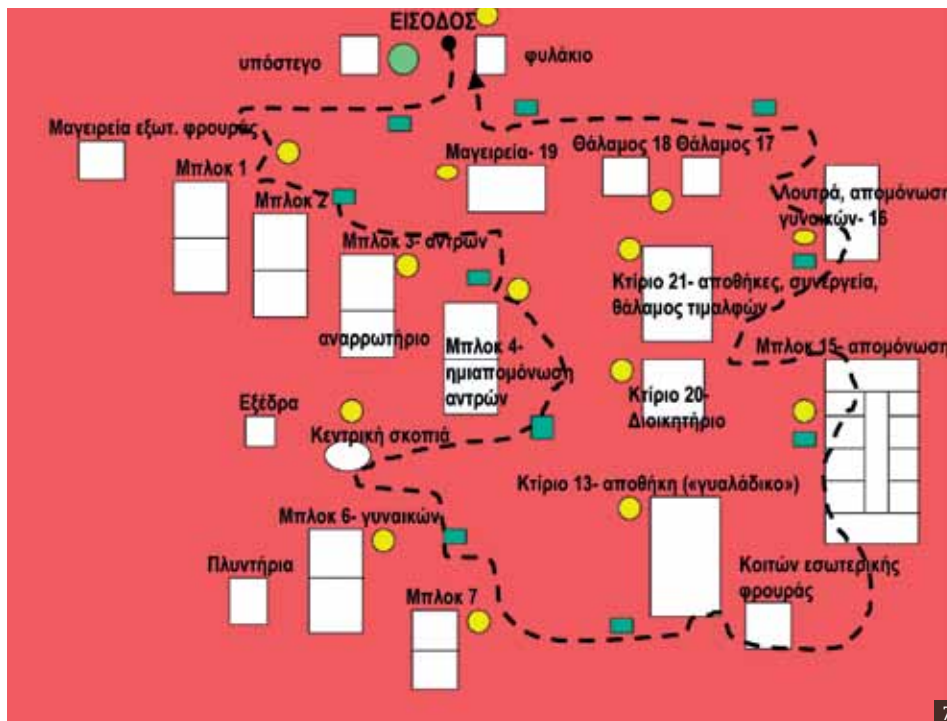

Τα τελευταία χρόνια πάντως έγιναν προσπάθειες για την απελευθέρωση του στρατοπέδου Χαϊδαρίου από την υπάρχουσα χρήση του και την ανάδειξή του σε επισκέψιμο μνημονικό τόπο, μοιλονότι εξακολουθεί και λειτουργεί ως χώρος στρατιωτικών ασκήσεων που ανήκει στο Υπουργείο Εθνικής Άμυνας, με μόνη εξαίρεση το μπλοκ 15, που ανήκει από το 1999 στο Υπουργείο Πολιτισμού. Ιδιαίτερα σημαντική υπήρξε η απόφαση του Δήμου Χαϊδαρίου το 2005 (293Α/2005) να κηρύξει ιστορικό τόπο ολόκληρη την έκταση του στρατοπέδου (Εικ. 5). Ο Δήμος έχει έρθει επίσης σε επαφή με το Πανερωπαϊκό Δίκτυο Στρατοπέδων Συγκέντρωσης του Β' Παγκοσμίου Πολέμου με σκοπό την ανάδειξη της ιστορίας του στρατοπέδου μέσω του διαδικτύου και των εκδόσεων. Παρόλα αυτά, στην πράξη δεν έχει υλοποιηθεί έως τώρα κανένα σχέδιο ανάδειξης του στρατοπέδου και αποδέσμευσής του από την υπάρχουσα χρήση του. Σήμερα αξιοποιείται μόνο το μπλοκ 15, στο οποίο πραγματοποιούνται σπανίως ξεναγήσεις, με αποδέκτες κυρίως μαθητές σχολείων των γύρω περιοχών (Εικ. 6). Ξεναγήσεις για μεμονωμένους επισκέπτες δεν πραγματοποιούνται, γεγονός που οφείλεται στην απουσία πρωτοβουλιών από τους ιθύνοντες για εκπαιδευτικές δράσεις, στη σχεδόν ανύπαρκτη ενημέρωση για την ύπαρξη του μπλοκ 15, στην κακή σημερινή κατάσταση, αλλά και στη δυσκολία εισόδου στο στρατόπεδο, καθώς απαιτείται ειδική άδεια και χρονοβόρα συνεννόηση με τους υπεύθυνους της Σχολής Διαβιβάσεων.

Εικ. 5: Το Μπλοκ 15 στο Χαΐδари (Φωτ. αρχείο Α. Δρουμπούκη).

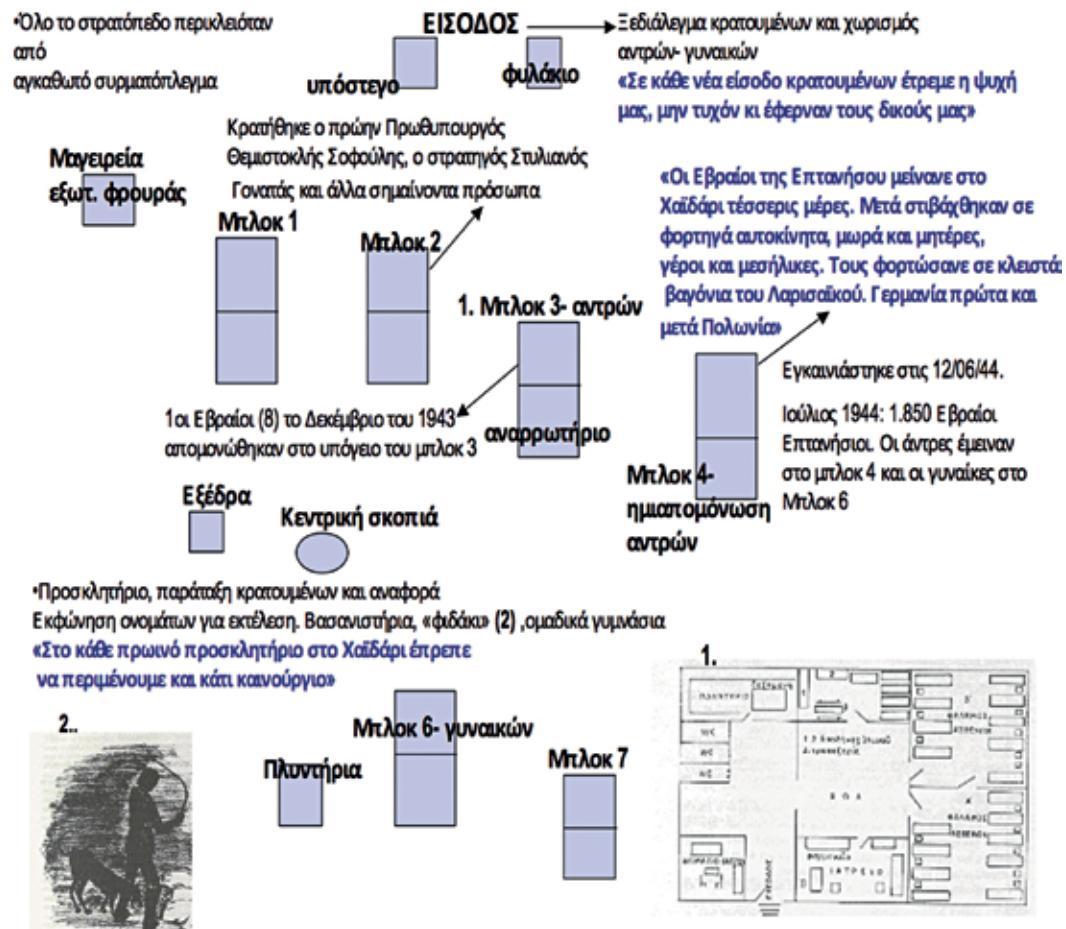
Εικ. 6: Ξεναγήση σε σχολείο της περιοχής (Φωτ. αρχείο Α. Δρουμπούκη).

Μουσειολογική πρόταση

Το σύνολο των εγκαταστάσεων του στρατοπέδου Χαϊδαρίου, το μεγάλο μέγεθός του και οι εκατοντάδες χιλιάδες κρατούμενοι που πέρασαν από αυτό, συγκροτούν το μέγεθος του προβλήματος και στοιχειοθετούν τις δυσκολίες της προσπάθειας να μετασχηματιστεί το Χαϊδάρι σε επισκέψιμο μνημονικό τόπο. Αφετηρία και προϋπόθεση της πρότασής μας είναι η απελευθέρωση του λήγκερ, ώστε τα κτήρια να αποτελέσουν επισκέψιμους χώρους. Ο βασικός στόχος των προτάσεων είναι ο μετασχηματισμός του Χαϊδαρίου σε επισκέψιμο χώρο μνήμης, παιδείας και πολιτισμού.

Βασικοί άξονες της πρότασής μας είναι η ανάδειξη του χώρου και η ενεργοποίηση της μνήμης, η ήπια παρέμβαση στο χώρο του στρατοπέδου, που δεν θα αλλοιώνει το φυσικό τοπίο αλλά θα κάνει κατανοητή τη λειτουργία του και το ρόλο που έπαιζε στη διάρκεια της Κατοχής, η σήμανση χώρων και κινήσεων μέσα από προτεινόμενα διαγράμματα (Εικ. 7), η οργάνωση επισκέψεων εκπαιδευτικού χαρακτήρα, η ευαισθητοποίηση του ελληνικού και ξένου κοινού και η γνωριμία με το στρατόπεδο, που μέχρι τώρα στους περισσότερους είναι άγνωστο. Εδώ να σημειωθεί πως σε αυτό το κείμενο δεν μπορούν να αναφερθούν αναλυτικά όλες οι προτάσεις ανάδειξης λόγω του περιορισμένου χώρου. Θα προσπαθήσουμε να αναφερθούμε στα κυριότερα σημεία.

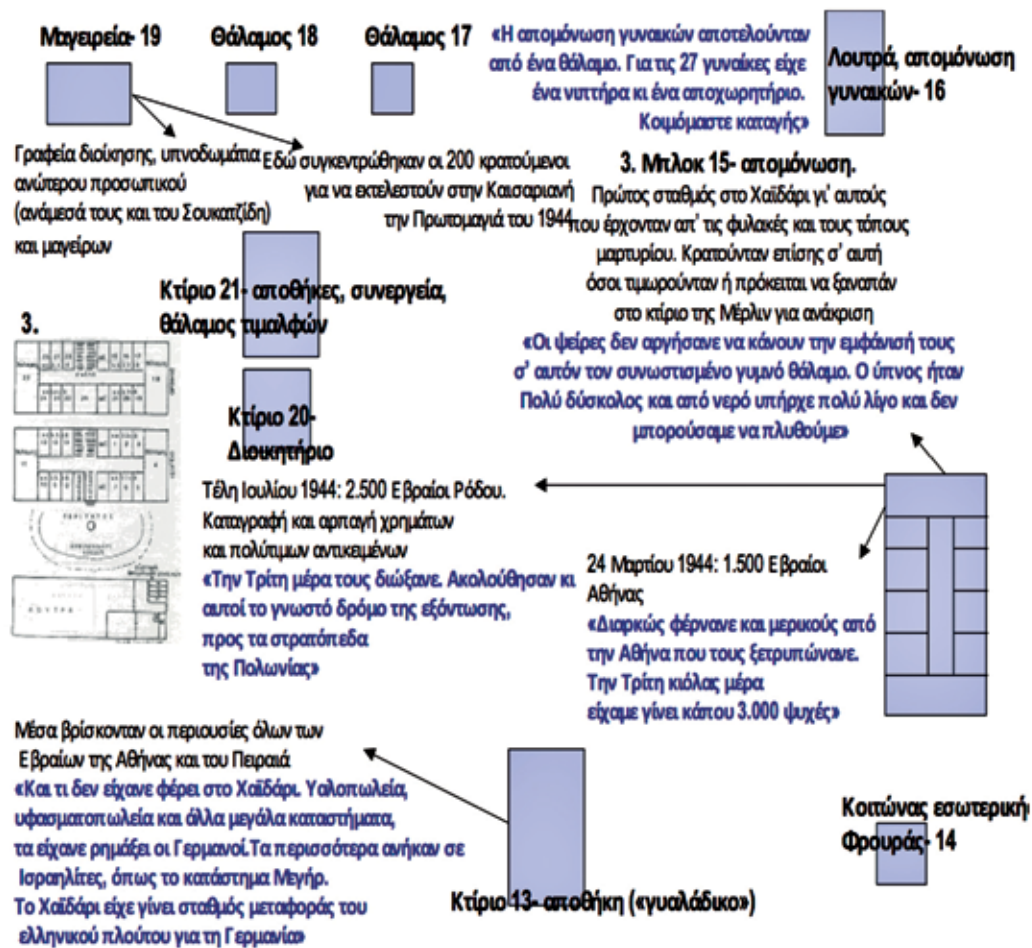

8

Παράλληλα, προτάθηκε η ένταξη του στρατοπέδου σε δίκτυο αντίστοιχων περιπτώσεων, ιστορικών τόπων και στρατοπέδων συγκέντρωσης, καθώς και η σύνδεση με ελληνικούς μνημονικούς τόπους, όπως το Σκοπευτήριο της Καισαριανής, η Μέρλιν και τα υπόγεια της Κοραή. Συγκεκριμένα, προτείνουμε τη δημιουργία ιστορικού πολιτιστικού πάρκου, μουσείου («Μουσείο Αντίστασης και Μνήμης» στο χώρο του μπλοκ 15) και μνημείου των αιχμαλώτων του Χαϊδαρίου. Μέσα από την επίσκεψη στο στρατόπεδο θα πρέπει να καταδειχθεί η λογική του στρατοπέδου συγκέντρωσης έτσι όπως την εκφράζει ο G. Agamben: «Είναι η απόλυτη εξουσία πάνω στην ίδια τη ζωή των κρατουμένων, η αναγωγή της ζωής τους στη 'γυμνή ζωή' χωρίς δικαιώματα και ιδιαιτερότητες» (Σταυρίδης 2006, 294).

Στο μουσείο δεν θα κυριαρχούν τα αντικείμενα αλλά οι εμπειρίες, οι συμπεριφορές και τα βιώματα των ανθρώπων που αιχμαλωτίστηκαν στο στρατόπεδο. Στην Ελλάδα υπήρχε πάντοτε η τάση να συνδέεται ο όρος «μουσείο» με την αρχαιολογία. Στον κατάλογο των μουσείων του Υπουργείου Πολιτισμού δεν βρίσκουμε πολλά ιστορικά μουσεία, και αρκετά από αυτά είναι παράλληλα λαογραφικά και εθνογραφικά. Ιδιαίτερα για την περίοδο της Κατοχής, η απουσία ενός μουσείου που θα προσέγγιζε με σύγχρονη ματιά την εν λόγω περίοδο, είναι μια δυσάρεστη πραγματικότητα (Βαρών-Βασάρ, 1998, 115). Άλλωστε, τα ιστορικά μουσεία στην Ελλάδα συνδέθηκαν με την προβολή ηρωικών στιγμών της εθνικής πορείας ενώ η σύγχρονη Ιστορία δεν είχε αποτελέσει για μεγάλο χρονικό διάστημα αντικείμενο μουσειακής αφήγησης (Χατζηνικολάου 2010, 43-44).

Εικ. 8: Χάρτης Μνήμης του στρατοπέδου που θα περιλαμβάνεται στον οδηγό προκειμένου να ενημερωθεί ο επισκέπτης για τη λειτουργία του χώρου.

Τέλος, για την καλύτερη κατανόηση των λειτουργιών των χώρων του στρατοπέδου, προτείνεται η συγκέντρωση βασικών μαρτυριών επιζώντων του Χαϊδαρίου, σε συνδυασμό με βιβλιογραφικές πηγές, αρχεία, εικόνες, σχέδια και παλιές φωτογραφίες, ώστε να δημιουργηθεί ένας οδηγός για τον επισκέπτη, κάτι που βρίσκουμε σε όλα τα μουσειοποιημένα στρατόπεδα συγκέντρωσης στην Ευρώπη. Όλα αυτά τα «υλικά μνήμης» θα βρουν τη θέση τους στο χώρο, θα συσχετιστούν με τόπους, κτίσματα, διαδρομές, δίνοντας με αυτόν

τον τρόπο μια άλλη δυναμική και σημασία στο δομημένο τοπίο. Ο «χάρτης μνήμης» μέσα στον οδηγό θα αποτελέσει για τους επισκέπτες ένα στέρεο υπόβαθρο, ένα ντοκουμέντο ολοκληρωμένης ιστορικής μνήμης με πυκνές πληροφορίες, που με μια ιδιαίτερη γραφιστική επεξεργασία θα μπορέσει να αποτελέσει ένα σημαντικό εργαλείο πληροφόρησης για τους μελλοντικούς επισκέπτες του στρατοπέδου (Εικ. 8, 9).

Εικ. 9: Χάρτης Μνήμης του στρατοπέδου.

Επίλογος

Κεντρική ιδέα της πρότασης παρεμβάσεων στο Χαϊδάρι είναι πως τα ιστορικά μνημεία, ως πολυφωνικοί «μνημονικοί τόποι», συμπυκνώνουν και παρέχουν υλική υπόσταση σε ένα κεντρικό αφήγημα και κατ' αυτόν τον τρόπο δημιουργούν και αναπαράγουν ένα «χρήσιμο παρελθόν» στο παρόν. Το συμπέρασμα που προέκυψε από αυτή τη μελέτη είναι πως χρειάζεται να διανύσουμε μεγάλη απόσταση μέχρι να μπορούμε να μιλήσουμε για ουσιαστική προσέγγιση της μνήμης του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Το ναζιστικό παρελθόν σε άλλες χώρες, με κατεξοχήν παράδειγμα τη χώρα των θυτών, τη Γερμανία, εδώ και χρόνια επανερμηνεύεται και γίνεται αντικείμενο επεξεργασίας και πολλών νέων μελετών. Αυτές οι μελέτες διαπραγματεύονται το «δύσκολο παρελθόν» (αυτό σχετίζεται με τις ενοχλητικές και δυσάρεστες κοινωνικές σχέσεις και όχι με το είδος των ηρωικών ή των προοδευτικών ιστοριών) και την ιστορική του κουλτούρα μέχρι σήμερα, όπως για παράδειγμα στην πόλη της Νυρεμβέργης (Macdonald 2010, 16). Στην Ελλάδα, το παράδοξο της παντελούς έλλειψης μιας συγκροτημένης προσπάθειας επαναπροσέγγισης του πρόσφατου παρελθόντος μέσω της υλικότητάς του, είναι ένα φαινόμενο που θα πρέπει να αντιμετωπιστεί σοβαρά προκειμένου να διασώσουμε όσα κομμάτια της συλλογικής μνήμης έχουν καταφέρει ως σήμερα να επιβιώσουν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσσον

Βαρών-Βασάρ, Ο. (επιμ.), 1998. *Εβραϊκή Ιστορία και Μνήμη*. Αθήνα: Πόλις.

Βαρών-Βασάρ, Ο., 2005. «Άουσβιτς: Η ανάδυση μιας δύσκολης μνήμης». *Ο Πολίτης* 133:24-26.

Βιβιορκά, Α., 2006. *Άουσβιτς- 60 χρόνια μετά*. Αθήνα: Πόλις.

Λερίου, Α., 2006. *Χαϊδάρι- Συνάντηση με την ιστορία*. Αθήνα: Αλεξάνδρος.

Macdonald, S., 2010. «Η ιστορία ως κοινωνικό ζήτημα: Ερμνεύοντας τη 'δύσκολη' κληρονομιά». *Τετράδια Μουσειολογίας* 7:14-22.

Mazower, M., 1994. *Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της Κατοχής*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Πάντζου, Ν, 2010. «Φορείς τραυματικής ιστορικής μνήμης: Το Μουσείο Πολιτικών Εξορίστων Άη Στράτη στην Αθήνα». *Τετράδια Μουσειολογίας* 7:49-55.

Ρήγος, Α., Γεωργιάδου, Β. (επιμ.), 2007. *Άουσβιτς. Το γεγονός και η μνήμη του. Ιστορικές, κοινωνικές, ψυχαναλυτικές και πολιτικές όψεις της γενοκτονίας*. Αθήνα: Καστανιώτης.

Σταυρίδης, Σ. (επιμ.), 2006. *Μνήμη και εμπειρία του χώρου*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Φιλίπσερ, Χ., 1988, 1995. *Στέμμα και Σβάστικα. Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης 1941-1944*, τόμος α' και β'. Αθήνα: Παπαζήσης.

Χατζηνικολάου, Τ., 2010. «Ιστορικά τεκμήρια και προσωπικά βιώματα. Η πρόκληση των μουσείων σύγχρονης ιστορίας». *Τετράδια Μουσειολογίας* 7:43-48.

Ξενόγλωσσον

Macdonald, S., 2009. *Difficult Heritage: Negotiating the Nazi Past in Nuremberg and Beyond*. Oxford, New York: Routledge.

Steinbacher, S., 2005. *Auschwitz. A History*. England: Penguin Books.

Young, J., 1993. *The Texture of Memory. Holocaust Memorials and Meaning*. New Haven and London: Yale University Press.

Διαδίκτυο

<http://www.auschwitz.org.pl/html/eng/start/index.php> (τελευταία επίσκεψη 07/03/2007).

Προληπτική συντήρηση για την έκθεση – αποθήκευση εγχόρδων κλασικών μουσικών οργάνων: βιοηλίων¹

Ιωάννης Πρόδρομος Κοτσιφάκος

Συντηρητής Αρχαιοτήτων και Έργων Τέχνης – Μουσειολόγος

Περίληψη

Το παρόν άρθρο αναφέρεται στην προληπτική συντήρηση των κλασικών εγχόρδων μουσικών οργάνων και ειδικά των βιοηλίων.

Η προστασία, η διάσωση και η συντήρηση των μουσικών οργάνων έχει άμεση σχέση με τα υλικά από τα οποία είναι φτιαγμένα (ξύλο, μέταλλο, κόλλες, βερνίκια, χρωστικές κ.ά.), τον τρόπο της κατασκευής τους (π.χ. χειροποίητα ή βιομηχανικά), την ποιότητα της πρώτης ύλης και την επεξεργασία της. Επιπλέον, έχει άμεση σχέση με το περιβάλλον στο οποίο τα όργανα παρέμειναν για μεγάλο διάστημα, τη χρήση που τους έγινε και τις ταλαιπωρίες που υπέστησαν.

Αναγκαία είναι η περιγραφή και η ανάλυση του είδους και του βαθμού διάβρωσης που υπόκεινται τα μουσικά όργανα από παράγοντες όπως ο φωτισμός, η θερμοκρασία, η υγρασία του περιβάλλοντος καθώς και η ατμοσφαιρική ρύπανση.

Τα παραπάνω στοιχεία θα αποτελέσουν το βασικό οδηγό για τη διαμόρφωση προτάσεων οι οποίες αφορούν την έκθεση, φύλαξη, μεταχείριση και μεταφορά των μουσικών οργάνων.

Τα μουσικά όργανα κατασκευάστηκαν και χρησιμοποιήθηκαν από αρχαιοτάτων χρόνων αφενός μεν ως μέσο καλλιτεχνικής έκφρασης, κάτι που, απ' όσο γνωρίζουμε, αποτελεί χαρακτηριστικό αποκλειστικά του είδους μας στον πλανήτη, αφετέρου δε ως μέσο ψυχαγωγίας, είτε με την αρχαία ελληνική έννοια (αγωγή της ψυχής) είτε με τη σημερινή (τέρψη, διασκέδαση).

Μεταξύ όλων των εγχόρδων μουσικών οργάνων, το βιοηλί είναι αναμφισβήτητο το πιο ξεχωριστό, ίσως και το πιο δημοφιλέ. Ο ήχος του διαυγής και εκφραστικός, μπορεί να αποδώσει μεγάλη γκάμα ηχοχρωμάτων, γι' αυτό και δίκαια κατέχει τον τίτλο του «βασιλιά των οργάνων». Πολλοί βιρτουόζοι μουσικοί έχουν αναδείξει τις δυνατότητές του με τη δεξιότητά τους, ενώ οι μεγαλύτεροι συνθέτες τού έχουν αφιερώσει μερικές από τις καλύτερες δημιουργίες τους. Όσο για τους κατασκευαστές του, αυτοί, στην προσπάθειά τους να επιτύχουν ένα αποτέλεσμα ανάλογο των προσδοκιών τόσο των πελατών τους όσο και των δικών τους, σχοινοβατούν μεταξύ τέχνης, επιστήμης και μυστικισμού.

Τα βιοηλία των Λομβαρδών οργανοποιών, Amati (Αμάτι), Guarneri (Γκουαρνέρι) και Stradivari (Στραντιβάριους), εξαιτίας του απaráμιλλου ήχου αλλιά και της σπανιότητάς τους, έχουν περάσει στη σφαίρα του θρύλου και έγιναν αντικείμενα λατρείας από μουσικούς και συλλέκτες και πρότυπα για τους μεταγενέστερους οργανοποιούς.

1. Το παρόν άρθρο αποτελεί μέρος της διπλωματικής εργασίας εξειδίκευσης που εκπονήθηκε στο ΠΜΣ Μουσειακές Σπουδές του Πανεπιστημίου Αθηνών με τριμελή επιτροπή τους: Καθ. Β. Λαμπρόπουλο, Επίκ. Καθ. Α. Πούρνου, Ν. Μηρά.

Η κατασκευή του βιολιού είναι ιδιαίτερα δύσκολη και απαιτεί υπομονή, πολυετή εμπειρία και μήνες συστηματικής εργασίας. Ωστόσο, για να δημιουργηθεί ένα σωστό και επιτυχημένο όργανο, σημαντικό ρόλο παίζουν η τεχνική αλληλία και τα υλικά που ο οργανοποιός θα επιλέξει.

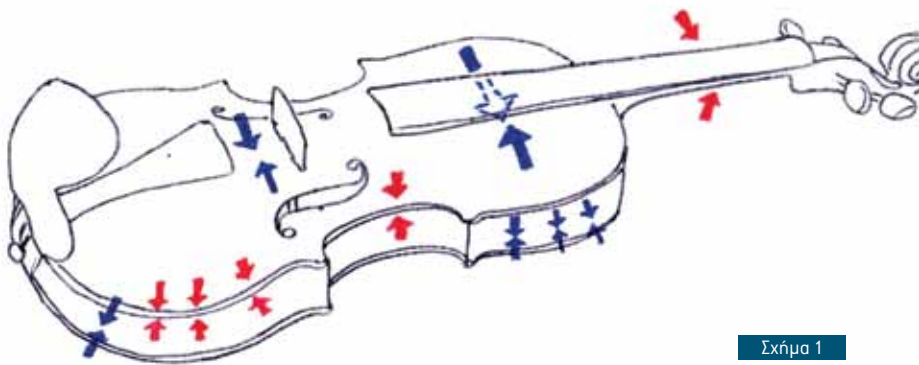
Το βιολί, που απαρτίζεται από το δοξάρι και το κυρίως όργανο, μπορεί να είναι χειροποίητο ή βιομηχανικά φτιαγμένο και κατασκευάζεται από πολλά διαφορετικά υλικά, όπως ξύλο για το σώμα, μέταλλο ή έντερο ζώου για τις χορδές, ξύλο και τρίχες αλόγου για το δοξάρι, κόλληλα για την σύνδεση των ξύλινων τμημάτων του και βερνίκι για την προστασία και την εξωτερική του εμφάνιση. Ακόμη, σε ορισμένες περιπτώσεις, συναντά κανείς ζωγραφικά θέματα σε πλάτες χειροποίητων βιολιών όπως σε αυτά που απεικονίζονται στις εικόνες 1, 2 και 3.

Τα υλικά κατασκευής, καθώς απομακρύνονται από το φυσικό τους περιβάλλον, οδηγούνται σταδιακά σε φυσική γήρανση. Ο βαθμός της γήρανσης επηρεάζεται από την ποιότητα των πρώτων υλών, από την επεξεργασία που υφίστανται, από την αντίδραση των υλικών μεταξύ τους αλληλία και από το περιβάλλον στο οποίο το όργανο φυλάσσεται και εκτίθεται.

Εικ. 1: Αγιογραφία του Αγίου Ιωάννη Προδρόμου με γαιοχρώματα σε πλάτη χειροποίητου βιολιού κατασκευασμένο από τον Νικόλαο Βράσς (φωτ. Ι.Π. Κοτσιφάκος).

Εικ. 2,3: Ζωγραφικά διακοσμητικά στοιχεία με τέμπερα σε πλάτη βιολιού του Andrea Amati, περί το 1566 (Laurence 1982).

Σχήμα 1

Παράγοντες φθοράς του δομικού υλικού των βιολιών

Οι παράγοντες που επηρεάζουν τα έγχορδα μουσικά όργανα διακρίνονται σε ενδογενείς και εξωγενείς. Ενδογενείς είναι τα ελαττώματα του ξύλου καθώς και πιθανές προσβολές του από μικροοργανισμούς, πριν από την κοπή του. Εξωγενείς είναι οι βιολογικοί (βλ. παρακάτω) και οι ανθρώπινοι παράγοντες φθοράς, καθώς και το μικροκλίμα ενός μουσείου: θερμικό, ατμοσφαιρικό, ακουστικό και οπτικό υποκλίμα. Αναλυτικότερα, οι εξωγενείς παράγοντες φθοράς των εγχόρδων μουσικών οργάνων είναι οι ακόλουθοι: Οι αυξομειώσεις της *θερμοκρασίας* και *υγρασίας* του περιβάλλοντος, οι οποίες μπορούν να προκαλέσουν στα βιολιά, εκτός από μείωση της ελαστικής και μηχανικής τους αντοχής, σκέβρωμα και ρωγμάτωση του ξύλου τους, διάρρηξη της συνοχής του δεσμού ξύλου και κόλλης, ανάπτυξη μικροοργανισμών, καθώς και οξείδωση των μεταλλικών τμημάτων τους. Οι μεταβολές των διαστάσεων του ξύλου των βιολιών εξαρτώνται, πέρα από την περιβαλλοντική υγρασία, και από την κατεύθυνση των ινών του ξύλου (Σχ. 1). Η *ατμοσφαιρική ρύπανση*, τα χημικά στοιχεία της οποίας, αντιδρώντας με την υγρασία, μπορούν να σχηματίσουν ισχυρά ή ασθενή οξέα, που με τη σειρά τους αποχρωματίζουν και προκαλούν αλλοιώσεις στην επιφάνεια των βιολιών, ενώ διαβρώνουν τις χορδές και τα μεταλλικά τους στοιχεία.

Ο φωτισμός και συγκεκριμένα η υπεριώδης ακτινοβολία (UV), η οποία προκαλεί φωτοχημικές αντιδράσεις στο ξύλο των εγχόρδων μουσικών οργάνων, αποχρωματισμό των συστατικών του βερνικιού τους, μείωση της μηχανικής αντοχής και στη συνέχεια αλλοίωση της χημικής τους σύστασης (Barclay 1997). Η βιολογική διάβρωση (μύκητες, μικροοργανισμοί), η οποία μπορεί να αλλοιώσει χρωματικά την επιφάνεια των βιολιών, να μειώσει τις μηχανικές αντοχές και το βάρος του ξύλου τους, να αυξομειώσει το pH καθώς και την υγρασκοπικότητά τους. Επιπροσθέτως, η διάβρωση που προκαλούν τα έντομα στα βιολιά, εκτός από την αισθητική παραμόρφωση που προκαλεί (Εικ. 4), αλλοιώνει και την ποιότητα του ήχου τους.

Ο άνθρωπος, ο οποίος, ως χρήστης και μελετητής, μπορεί να δημιουργήσει αισθητικές αλλοιώσεις στην επιφάνεια του βιολιού και του δοξαριού με την εναπόθεση σκόνης ρετσίνης ή αφήνοντας λίπος και ιδρώτα κατά τη διάρκεια παιξίματος ή μετακίνησης (Εικ. 5, 6, 7) (Mc Kean 1996, Karp 1979). Στη συνέχεια ακολουθούν προτάσεις για την αναστολή ή την επιβράδυνση των παραγόντων που προκαλούν φθορές στα μουσικά όργανα. Οι εν λόγω προτάσεις αφορούν τόσο στην έκθεση όσο και στη φύλαξή τους.

6

7

Σχ. 1: Αναπαράσταση των εραπτομενικών και ακτινικών ρικνώσεων που συμβαίνουν σε ένα βιολί. Τα μηλε βέλη παρουσιάζουν την κατεύθυνση της ακτινικής ρίκνωσης και τα κόκκινα της εραπτομενικής, που είναι και η μεγαλύτερη (Σχ. Ι.Π. Κοτσιφάκος).

Εικ. 4: Λεπτομέρεια από τμήμα της αρμονικής τράπεζας ιστορικού ιταλικού βιολιού που έχει προσβληθεί από έντομα. Διακρίνονται οπές εξόδου, φουσκώματα καθώς και δίκτυα στοών κάτω από τη βερνικωμένη επιφάνεια (φωτ. Ι.Π. Κοτσιφάκος).

Εικ. 5, 6, 7: Διάβρωση της βάσης του υποσιγαώνου και της γειτονικής ξύλινης επιφάνειας του βιολιού από τον ιδρώτα και την άμεση επαφή του οργανοπαίκτη με το μουσικό όργανο (φωτ. Ι.Π. Κοτσιφάκος).

Α. Προληπτική συντήρηση για την έκθεση μουσικών οργάνων

Περιβαλλοντικές συνθήκες εκθεσιακού χώρου

1. Θερμικό κλίμα

Οι τιμές σχετικής υγρασίας που ενδείκνυται για την καλύτερη διατήρηση των βιοηθίων, κυμαίνονται μεταξύ 50% – 60% (Paine 1995), ενώ δεν θα πρέπει να υπερβαίνουν το 65% ή να είναι χαμηλότερες από 35% (Λυριτζής, Ορφανίδη 2003). Ακόμη, η επιθυμητή μέση θερμοκρασία σε έναν μουσειακό χώρο πρέπει να κυμαίνεται μεταξύ 18 και 21 °C με ημερήσια διακύμανση $\pm 1,5$ °C.

Ωστόσο, πρέπει να λαμβάνεται υπόψη και η «κλιματική ιστορία» του αντικειμένου, καθώς και οι κλιματολογικές συνθήκες που επικρατούν στις διάφορες χώρες και τα ημισφαίρια στα οποία βρίσκονται τα μουσικά μουσεία.

Ο έλεγχος των τιμών της σχετικής υγρασίας και της θερμοκρασίας των αιθουσών ενός μουσείου μπορεί να γίνει με μηχανικά συστήματα που λειτουργούν σε μια κεντρική κλιματιστική μονάδα (HVAC) ή σε αυτοδύναμες τοπικές μονάδες, καθώς επίσης και με επεμβάσεις στο κέλυφος του μουσείου, όπως με υγραμόνωση, θερμομόνωση κ.ά. (Frost 1992).

Εικ. 8: Θήκη επαγγελματική, ιδανική για τη μεταφορά βιοηθίων μεγάλης αξίας (Musafia 2005). Οι συγκεκριμένες θήκες χρησιμοποιούνται για τη μεταφορά βιοηθίων πολύ υψηλής αξίας όπως για παράδειγμα του βιοηθίου «ex-Joachim - il Cremonese» του Antonius Stradivarius (1715).

Σχ. 2: Διαφορές μεταξύ μιας προθήκης κατασκευασμένης με αισθητικά μόνο κριτήρια και μιας με προδιαγραφές για την ορθότερη διατήρηση των αντικειμένων (Α: συλλογές, Β: σύστημα φωτισμού, Γ: σύστημα για τον έλεγχο του κλίματος) (Σχ. Ι.Π. Κοτσιφάκος).

2. Οπτικό κλίμα

Παρόλο που το ξύλο δεν ανήκει στην κατηγορία των ιδιαίτερα φωτοευαίσθητων υλικών, η προστασία από την UV και IR ακτινοβολία κρίνεται απαραίτητη.

Γενικότερα, για τους χώρους στους οποίους εκτίθενται και φυλάσσονται τα ξύλινα τεχνουργήματα, η ένταση φωτισμού δεν πρέπει να υπερβαίνει τα 100-150 lux, με μέγιστη τιμή τα 200 lux = 18,6 footcandles (Λαμπρόπουλος 2003, ICOM 1989) και με μέγιστη συσσωρευμένη ετήσια έκθεση στο φως 600.000 lux/hours. Η UV ακτινοβολία πρέπει να παραμένει κάτω από τη τιμή των 75 Mw/lm, κάτι που επιτυγχάνεται εύκολα με την χρήση ποιοτικών φίλτρων (ακρυλικά στερεά ή πολυκαρβονικά φύλλα, λεπτές αυτοκόλλητες μεμβράνες οξικών αλάτων, βερνίκια κ.ά.) (Thomson 1986, Σταματοπούλου 2003).

Η υπέρυθη ακτινοβολία είναι βλαπτική για τα μουσικά όργανα, γι' αυτό και θα πρέπει να εκμηδενίζεται. Εκτός από τα ανάλογα φίλτρα απορρόφησης της IR ακτινοβολίας, μπορεί να χρησιμοποιηθούν ειδικοί λαμπτήρες, όπως ψυχρής δέσμης, οπτικές ίνες και δίοδοι που εκπέμπουν φως (Light Emitting Diodes ή LED).

3. Ατμοσφαιρικό κλίμα

Η μέγιστη ανεκτή συγκέντρωση των ατμοσφαιρικών ρύπων σε έναν μουσειακό χώρο είναι:

1. SO₂ = 5 μg/m³
2. NO₂ = 5 μg/m³
3. O₃ = 5 μg/m³

Γενικότερα, τα αέρια που ρυπαίνουν την ατμόσφαιρα δεν πρέπει να βρίσκονται σε συγκεντρώσεις μεγαλύτερες από 10 mg/m^3 .

Για τον έλεγχο των ατμοσφαιρικών ρύπων στους χώρους έκθεσης των μουσικών οργάνων, προτείνεται η εγκατάσταση κεντρικής ή τοπικής μονάδας καθαρισμού του αέρα (Dean 1994, Thomson 1986).

Ωστόσο, η επίτευξη του 100% της αποβολής των αερίων ρύπων εντός ενός μουσείου είναι αδύνατη, διότι ακόμη και το άνοιγμα μιας πόρτας μπορεί να εισαγάγει συγκεκριμένη ποσότητα ρύπων και συνεπώς να αυξήσει την συγκέντρωσή τους στους εσωτερικούς χώρους.

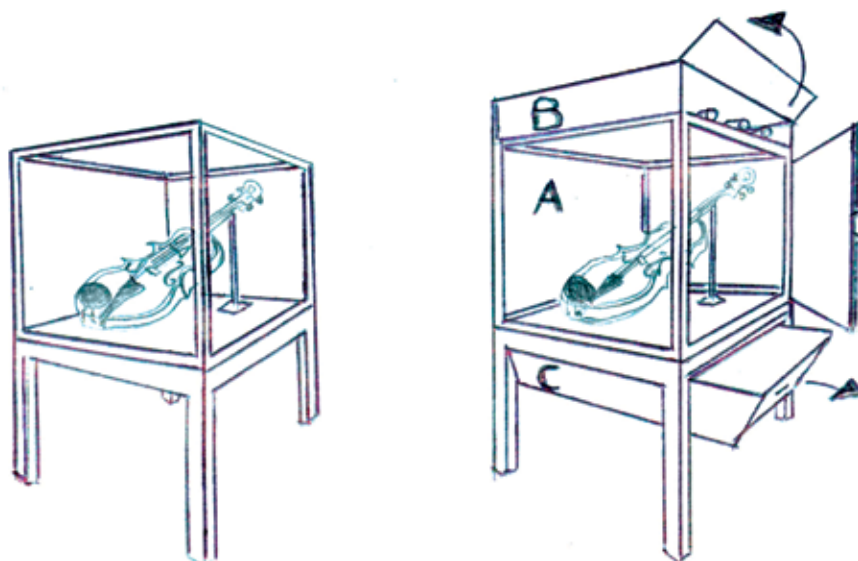
4. Ακουστικό κλίμα

Η επιθυμητή στάθμη θορύβου εντός των μουσειακών χώρων και των χώρων μελέτης κυμαίνεται μεταξύ 35 και 45 db. (Σαμπατακάκης 1996).

Για τη δημιουργία κατάλληλου ακουστικού κλίματος, θα πρέπει να αποφεύγεται η κατασκευή των μουσειακών χώρων σε περιοχές με υψηλές τιμές ηχορύπανσης. Επειδή όμως τα περισσότερα μουσεία στεγάζονται σε παλαιά ιστορικά κτήρια, τα μέτρα αντιμετώπισης του θορύβου περιορίζονται αναγκαστικά στην αναχαίτιση της διαδρομής του ήχου, όπως με τη χρήση εμποδίων περιμετρικά του μουσείου, με τη φύτευση δενδροστοιχιών κατά μήκος των περιμετρικών οδικών αρτηριών ή με την τοποθέτηση καλυμμάτων γύρω από την ηχητική πηγή κ.ά. (Σαλή 1998). Ακόμη ενδείκνυται και η κατασκευή των μουσειακών κτηρίων από κατάλληλα υλικά (ηχομόνωση) και τα διπλά τζάμια στα παράθυρα, που μπορούν να μειώσουν αρκετά την ηχορύπανση εντός των εκθεσιακών και αποθηκευτικών χώρων.

8

Σχήμα 2

Εξοπλισμός εκθεσιακού χώρου

1. Προθήκες

Οι προθήκες, μαζί με τα μέσα στήριξης των μουσικών οργάνων, αποτελούν τα πιο βασικά στοιχεία του εξοπλισμού ενός μουσείου, καθώς δι' αυτών δημιουργείται και εξασφαλίζεται ένα περιβάλλον ιδανικό για την προστασία των αντικειμένων.

Για την κατασκευή του σκελετού των προθηκών συνιστάται η χρήση κραμάτων αλουμινίου ή αδρανούς επιμεταλλωμένου χάλυβα, λόγω των μηχανικών τους αντοχών.

Ακόμη, τα γυάλινα τμήματα των προθηκών ενδείκνυται να είναι κατασκευασμένα από φυλλώδες αντανκλαστικό ελασματοποιημένο γυαλί (laminated glass), που δεν μπορεί να θρυμματιστεί εύκολα.

2. Μικροκλίμα

Οι προθήκες των μουσείων πρέπει να κλείνουν ερμητικά και οι ενώσεις στις πλευρές να είναι καλά σφραγισμένες, για να δημιουργείται σταθερότερο μικροπεριβάλλον.

Έτσι, θα πρέπει να διαθέτουν τρία διακριτά διαμερίσματα (Σχ. 2).

Θερμικό κλίμα

Γενικά, για τον έλεγχο του θερμικού κλίματος στον εσωτερικό χώρο των προθηκών χρησιμοποιούνται υγραντές-αφυγραντές και ξηραντικά μέσα (Cassar 1985) ενώ, για καλύτερα αποτελέσματα, οι προθήκες μπορούν να συνδεθούν με εύκαμπτους σωλήνες κατάλληλης διατομής με τις κεντρικές μονάδες παροχής κλιματιζόμενου αέρα που είναι εγκαταστημένες στο χώρο ελέγχου του μουσείου.

Οπτικό κλίμα

Οι φωτιστικές πηγές που ενδείκνυνται είναι:

Λάμπες φθορισμού με απόδοση χρώματος 3000K τοποθετημένες στην οροφή των προθηκών.

Λάμπες αλογόνου χαμηλής τάσης με UV φίλτρο και διχρωμικό ανακλαστήρα για την εξάλειψη κατά 85% της IR ακτινοβολίας.

Γυάλινες οπτικές ίνες με φίλτρο UV.

Λάμπες ψυχρής καθόδου.

LEDs (Light Emitting Diodes).

Συνοψίζοντας, οι προθήκες θα πρέπει:

- Να προστατεύουν τα αντικείμενα που εσωκλείουν από βανδαλισμούς, άμεση επαφή των επισκεπτών, κλοπές ή οποιαδήποτε άλλη φθορά.
- Να είναι λειτουργικές και προσβάσιμες στους εφόρους του μουσείου, αλλά και να διευκολύνουν το κοινό στην παρατήρηση των εκθεμάτων.
- Να είναι κατασκευασμένες από υλικά που δεν βλάπτουν τα αντικείμενα.
- Να προβλέπεται κατά την κατασκευή τους κενός χώρος για μελλοντική εγκατάσταση συστήματος ρύθμισης του μικροκλίματος.
- Να προστατεύουν τα εκθέματα από τους ατμοσφαιρικούς ρύπους και τη σκόνη παρέχοντας ένα σταθερό μικροκλίμα.
- Να αποτελούν το «σκηνικό» μέσα στο οποίο το κάθε αντικείμενο ξεχωριστά έχει το ρόλο του, και να δίνουν τη δυνατότητα στους επισκέπτες να έλθουν όσο γίνεται πιο κοντά στα ευαίσθητα και ανεκτίμητα αξίας αντικείμενα.

Σχ. 3: Γενική άποψη του κιβωτίου μεταφοράς (Bergonzi 1987).

Σχ. 4: Το κιβώτιο μεταφοράς σε τομή. Διακρίνεται το ελατήριο για την υποβοήθηση της βάσης και την απορρόφηση κραδασμών (Bergonzi 1987).

Σχέδ. 1: Παράγοντες φθοράς μουσειακών συλλογών και τα ποσοστά φθοράς τους (Σταματοπούλου 1999).

Β. Προληπτική συντήρηση για την αποθήκευση μουσικών οργάνων

Οι αποθήκες ενός μουσείου μπορούν να κατασκευαστούν σε διάφορα σημεία του κτηρίου, όπως στο υπόγειο ή στον τελευταίο όροφο. Η ιδανική, ωστόσο, τοποθεσία για την κατασκευή τους είναι ένας κεντρικός χώρος στο εσωτερικό του μουσείου που θα βρίσκεται μακριά από εξωτερικούς τοίχους, εγκαταστάσεις θέρμανσης, κεντρικούς αγωγούς νερού και φως ημέρας.

Κτηριακές προδιαγραφές

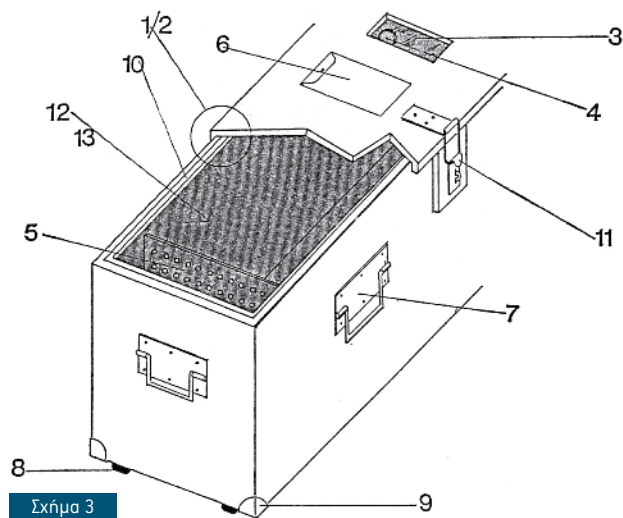
Στον αποθηκευτικό χώρο των μουσείων δεν θα πρέπει να υπάρχουν:

Ηλεκτρομηχανικός εξοπλισμός και σωλήνες θέρμανσης ή ύδρευσης.

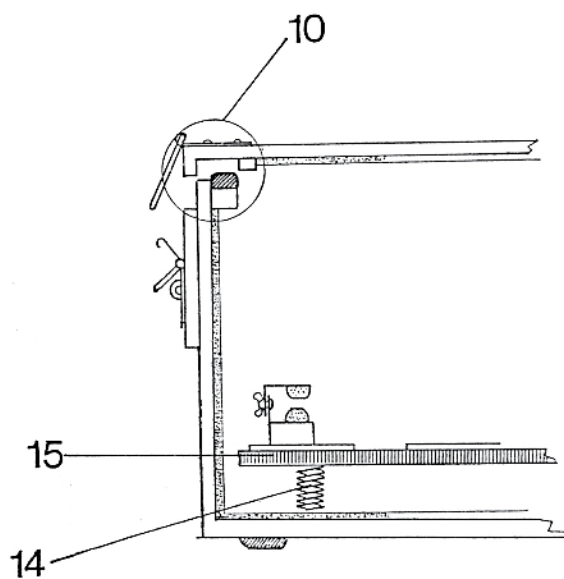
Φεγγίτες και υαλοστάσια, διότι αυξάνουν τις πιθανότητες εισροής νερού και καθιστούν τη διατήρηση των συνθηκών του περιβάλλοντος επισφαλέστερη [Σταματοπούλου 1999].

Το τσιμέντο που χρησιμοποιείται στην κατασκευή της τοιχοποιίας και στην επίστρωση του πατώματος θα πρέπει να επικαλύπτεται από μονωτικά υλικά ή με κεραμικό ή λίθινο πλακάκι, με ξύλινα φύλλα ή τάπτες.

Γενικά, τα επικαλυπτικά μέσα και το τελικό χρώμα των επιφανειών των δομικών στοιχείων της αποθήκης πρέπει να διασφαλίζουν την αδιαπερατότητα της τοιχοποιίας και του εδάφους από την υγρασία, να έχουν χημική σταθερότητα, να έχουν μεγάλη ανακλαστικότητα, να επιτρέπουν την ανίχνευση εντόμων και να συμβάλλουν στη διατήρηση της καθαριότητας του χώρου.

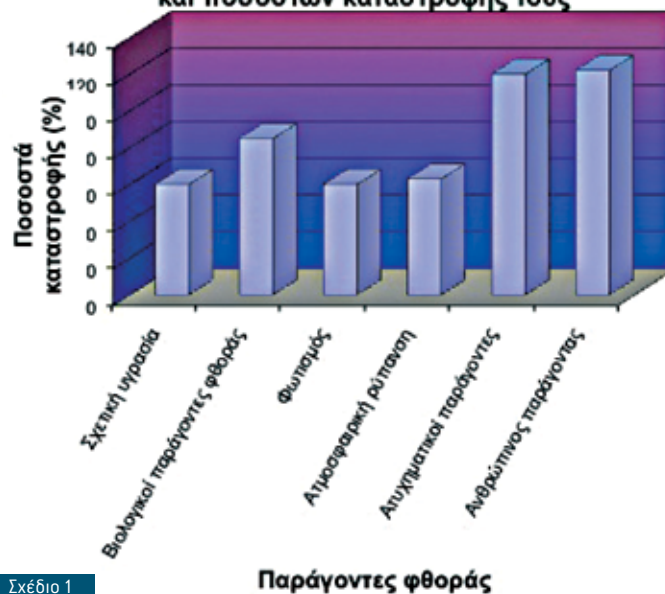

Σχήμα 3

Σχήμα 4

Διάγραμμα παραγόντων φθοράς μουσικών συλλογών και ποσοστών καταστροφής τους

Σχέδιο 1

Μικροκλίμα

Οι τιμές σχετικής υγρασίας στους αποθηκευτικούς χώρους των μουσικών οργάνων πρέπει να κυμαίνονται μεταξύ 45-55 % και η θερμοκρασία να είναι 21 °C με ημερήσια διακύμανση $\pm 1,5$ °C [Karp 1982, 469].

Για την επίτευξη των τιμών αυτών οι χώροι συνιστάται να εξοπλίζονται με αυτόνομη μονάδα κλιματισμού που να ρυθμίζεται με υγραστάτη, έτσι ώστε να εντοπίζονται οι πιθανές αποκλίσεις της σχετικής υγρασίας του περιβάλλοντος.

Ο έλεγχος του φωτισμού πραγματοποιείται με την τοποθέτηση κουρτινών ή στοριών και άλλων μη διαφανών καλυμμάτων στα παράθυρα. Μπορούν επίσης να χρησιμοποιηθούν λαμπτήρες φθορισμού ένθετοι στην οροφή με απορροφητές UV και ανακλαστικές φωτός ή λάμπες πυρακτώσεως, που παράγουν μειωμένες ποσότητες UV ακτινοβολίας.

Όσον αφορά την απορρόφηση των αερίων ρύπων, συνιστάται η χρήση τριών επάλληλων φίλτρων ενεργού άνθρακα στο σύστημα αερισμού.

Στο σχεδιάγραμμα 1 παρουσιάζονται οι βασικοί περιβαλλοντικοί παράγοντες που επηρεάζουν τη φυσική κατάσταση των συλλογών.

Μονάδες αποθήκευσης

Οι προδιαγραφές που πρέπει να πληρούνται είναι:

- Ευστάθεια και ανθεκτικότητα.
- Στιβαρή κατασκευή για την αποφυγή παραμόρφωσής τους από το βάρος των αντικειμένων.
- Εξασφάλιση ασφαλούς μεταχείρισης-μετακίνησης των αντικειμένων.
- Προστασία των αντικειμένων από σκόνη, μηχανικές φθορές και δονήσεις.
- Συμβατότητα των υλικών κατασκευής τους με αυτά των αντικειμένων.

Γ. Μεταφορά

Η μεταφορά των μουσικών οργάνων μπορεί να γίνει για προσωρινή απομάκρυνση (δανεισμό), για επισκευή ή μετεγκατάσταση και μπορεί να πραγματοποιηθεί με όλα τα μέσα μεταφοράς (οδικώς, ακτοπλοϊκώς, αεροπορικώς ή σιδηροδρομικώς).

Οποιοδήποτε μέσο από τα παραπάνω και αν επιλεγεί, θα πρέπει κατά τη μεταφορά το μικροκλίμα των αντικειμένων να παραμείνει το ίδιο με εκείνο του εκθεσιακού και αποθηκευτικού τους χώρου.

Η πιο συννηθισμένη μέθοδος επίτευξης ενός μικροκλίματος στο εσωτερικό του κιβωτίου μεταφοράς, είναι η χρήση αφυγραντικών υλικών και φιλμ πολυαιθυλενίου που τοποθετείται στα εσωτερικά τοιχώματα των κιβωτίων [Thomson 1977].

Παρακάτω παρουσιάζεται ένα προτεινόμενο κιβώτιο μεταφοράς με τις αναγκαίες κατασκευαστικές λεπτομέρειες για τη μεταφορά εγχόρδων μουσικών οργάνων (Σχ. 3 και 4).

Για τη μετακίνηση των βιοηθίων εντός και εκτός του μουσειακού χώρου συνιστάται και η χρήση ειδικά μελετημένων θηκών (Εικ. 8), που υπάρχουν σε μεγάλη ποικιλία στο εμπόριο.

Οι προδιαγραφές που θα πρέπει να πληρούν οι θήκες αυτές είναι οι εξής:

- Να είναι κατασκευασμένες από ανθεκτικά υλικά.
- Να αντέχουν σε ακραίες περιβαλλοντικές συνθήκες και στην UV και IR ακτινοβολία.
- Να είναι ελαφριές και επικαλυμμένες με αδιάβροχο βερνίκι.
- Να έχουν ειδικά αντιόξινα και χημικά αδρανή παραγεμίσματα στη βάση τους για την απορρόφηση των κραδασμών.
- Να διαθέτουν σύστημα ελέγχου της σχετικής υγρασίας (υγρόμετρο) και υγραντήρα.
- Να διαθέτουν διπλό φερμουάρ ασφαλείας και περιμετρικές κλειδαριές. Επίσης, ενδείκνυται οι θήκες να κλειδώνονται με διπλό σύστημα ασφαλείας (double action safety lock).

Επίλογος

Η πρόληψη και όχι η θεραπεία είναι αναμφισβήτητη η ιδανική αντιμετώπιση για την προστασία των εγχόρδων μουσικών οργάνων τα οποία αποτελούν μουσειακά αντικείμενα που εκτίθενται ή αποθηκεύονται στους χώρους ενός μουσείου ή οποιουδήποτε πολιτισμικού φορέα.

Έτσι, κτήρια με προδιαγραφές για σωστή έκθεση, αποθήκευση και φύλαξη, προθήκες με κατάλληλο εξοπλισμό για σταθερή και ασφαλή έκθεση, αποθήκες με ιδανικές συνθήκες για τη σύντομη ή μακροχρόνια φύλαξη των βιοηθίων, κανόνες μεταχείρισης και ασφαλούς μεταφοράς και μετακίνησης, οδηγίες για αποφυγή κλοπής και συμβουλές για τακτική φροντίδα των βιοηθίων, αποτελούν μερικές προτάσεις που συμπεριλαμβάνονται στο παρόν κείμενο και μπορούν να εφαρμοστούν από τους φορείς, βραχυπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα.

Οι προτάσεις που προαναφέρθηκαν δεν αποτελούν πανάκεια, αλλά υλοποιούνται κατά περίπτωση, ανάλογα με τις ιδιαιτερότητες, τις ανάγκες και τις δυνατότητες του κάθε φορέα που διαθέτει συλλογές μουσικών οργάνων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσσον

ICOM, 1989. *Προληπτική Συντήρηση στα Μουσεία. Έλεγχος φωτισμού, έλεγχος κλιματισμού, κώδικας επαγγελματικής δεοντολογίας*. Αθήνα: Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων, Ελληνικό τμήμα.

Λαμπρόπουλος, Β., 2003. *Περιβάλλον μνημείων, μουσείων και αρχαιολογικών χώρων*. Αθήνα: Λαμπρόπουλος Β.Ν..

Λυριτζής, Ι., Ορφανίδη, Α. (επιμ.), 2003. *Εισαγωγή στη μουσειολογία και στην προληπτική συντήρηση*. Ρόδος: Λάϊα Ορφανίδη & Ιωάννης Λυριτζής.

Σαλή, Τ., 1998. *Μουσειολογία Ι. Αποθήκευση, Προληπτική Συντήρηση, χειρισμός, Ασφάλεια και προστασία, Τήρηση μουσειακών συλλογών*. Αθήνα: Παπαδήμα.

Σαμπατάκης, Μ., 1996. *Περιβαλλοντικές παράμετροι*. Σημειώσεις μαθήματος, τμήμα Σ.Α.Ε.Τ., Τ.Ε.Ι. Αθίνas.

Σταματοπούλου, Ε., 2003. «Έκθεση και αποθήκευση μουσειακών αντικειμένων: επιλογή και χρήση κατάλληλων κατασκευαστικών υλικών». *Αρχαιολογία και τέχνες* 86:59-63.

Σταματοπούλου, Ε., 1999. *Ο σχεδιασμός των χώρων αποθήκευσης στα μουσεία*. Σημειώσεις σεμιναρίου που διεξήχθη τον Δεκέμβριο 1999 στο τμήμα Σ.Α.Ε.Τ., Τ.Ε.Ι. Αθίνas.

Ξενόγλωσσον

Barclay, R.L., 1997. *The Care of Historic Musical Instruments*. Edinburgh: CIMCIM.

Bergonzi, A., 1987. *Per una Carta Europea del Restauro. Conservazione, restauro e riuso degli strumenti musicali antichi. Il trasporto degli strumenti musicali*. Firenze: Olshki L. S., σσ. 97-106.

Cassar, M., 1985. "Case design and climate control: a typological analysis". *Museum* 146:104-107.

Dean, D., 1994. *Museum exhibition, theory and practice*. London and New York: Routledge.

Frost, M., 1992. *La conservation preventive. Preventive conservation: a major invisible design influence upon museum architecture*. Paris 8-10 October, IIC, CCI, Pantheon Sorbonne: ICCROM.

Karp, C., 1979. "Restoration, conservation, repair and maintenance". *Early music* 7(1):79-84.

Karp, C., 1982. "Storage climates for musical instruments". *Early music* 10(4):469.

Laurence, C., 1982. "The surviving instruments of Andrea Amati". *Early music* 10(4):487-494.

Mc Kean, J. N., 1996. *Commonsense instrument care. How to look after your violin, viola or cello and your bow*. Milwaukee: String letter publishing.

Paine, C., 1995. *Standards in the museum care of musical instruments*. London: Museums and galleries commission.

Thomson, G., 1986. *The Museum Environment*, London: Butterworths.

Διαδικτυακοί τόποι

Canadian Conservation Institute (CCI), 2002. How to care for string instruments. World Wide Web, [On-line]. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα www.preservation.gc.ca.

Musafia, A., 2005. Violin cases. World Wide Web, [On-line]. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα www.musafia.com

Μουσεία και τρίτη ηλικία Το μουσείο ως χώρος κοινωνικής προσφοράς¹

Αικατερίνη Κωστή
Φιλολόγος – Μουσειολόγος

Περίληψη

Η μεταπτυχιακή εργασία εξειδίκευσης *Μουσεία και τρίτη ηλικία. Το μουσείο ως χώρος κοινωνικής προσφοράς*, είχε ως στόχο να διερευνήσει τον κοινωνικό ρόλο που μπορούν τα μουσεία να απευθύνουν στην ευαίσθητη ομάδα των ηλικιωμένων. Βασική ερευνητική υπόθεση της εργασίας ήταν ότι τα μουσεία έχουν πολύ καλές προϋποθέσεις για να δημιουργήσουν ευκαιρίες για τους ηλικιωμένους, ώστε να συνεχίσουν τη ζωή τους δημιουργικά, περιορίζοντας τους παράγοντες που τους καθιστούν ευάλωτους στον κοινωνικό αποκλεισμό. Για την απόδειξη της υπόθεσης αυτής πραγματοποιήθηκαν βιβλιογραφική-θεωρητική μελέτη, έρευνα για τη συγκέντρωση ποσοτικών και ποιοτικών δεδομένων από το χώρο των ευρωπαϊκών μουσείων και από το πλαίσιο της τοπικής κοινότητας και ανάπτυξη ειδικά διαμορφωμένου για την τρίτη ηλικία μουσειοπαιδαγωγικού προγράμματος. Οι προσεγγίσεις αυτές έδειξαν πως πράγματι τα μουσεία μπορούν να ωφελήσουν τους ηλικιωμένους, αξιοποιώντας κυρίως τις μνήμες και τις εμπειρίες τους, κάτι που φαίνεται να συμμερίζονται αρκετά ευρωπαϊκά μουσεία.

Το μουσείο μπροστά στις προκλήσεις της δημογραφικής γήρανσης

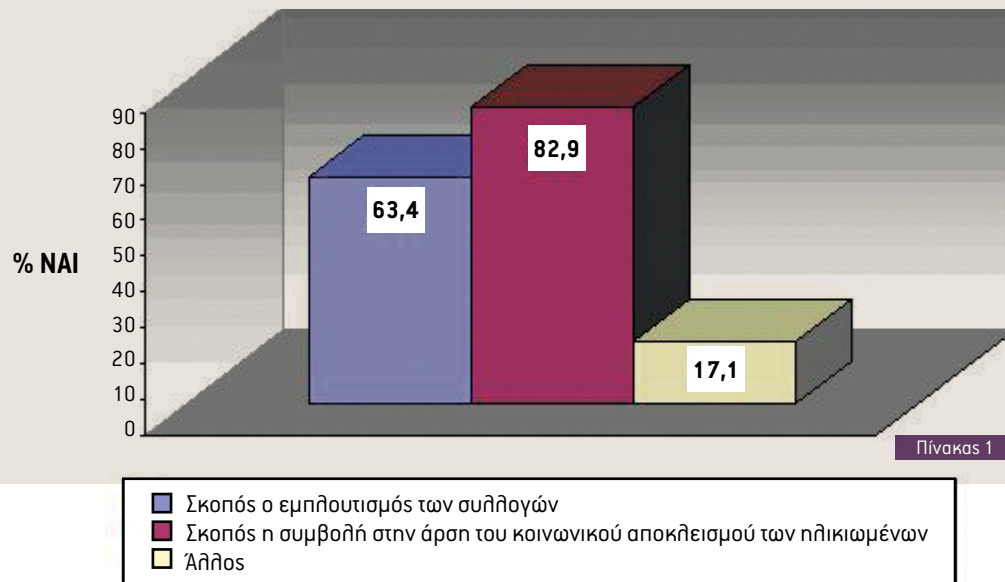
Κοινωνιολογικές και δημογραφικές μελέτες σήμερα συμφωνούν πως ο παγκόσμιος πληθυσμός γεννά με πρωτοφανείς ρυθμούς. Πρόκειται για μια πραγματικότητα η οποία αφορά και την Ελλάδα, καθώς αυτή αποτελεί μία από τις πιο γηρασμένες χώρες στον κόσμο (United Nations 2006, United Nations 2002, 1-5, Kinsella & Velkoff 2001, 7-22, Peace et al. 2007, 1-2, Μαρκουλάκη 2000, 238, Δάμα 2007).

Η πραγματικότητα αυτή θέτει μυριάδες προκλήσεις για τη διαμόρφωση κοινωνικής πολιτικής για την τρίτη ηλικία, πολιτικής που επιβάλλει τη συνεργασία υπηρεσιών από διαφορετικούς τομείς· στο σημείο αυτό και τα μουσεία έχουν να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο, απαντώντας στις προκλήσεις της περίπτωσης (Department for Culture, Media and Sport 2000, 12)· συγκεκριμένα:

(α) Η πρώτη πρόκληση σχετίζεται με την **προσβασιμότητα**· η βιολογική και διανοητική φθορά που υφίσταται ο άνθρωπος με την πάροδο της ηλικίας (ενδεικτικά Westendorp & Kirkwood 2007, Αβεντισιάν-Παγοροπούλου 2000, 87-115, Ευκλείδη 1999β, 75-88, Δοντάς 1993, 21-23, Έμκε-Πουλοπούλου 1999, 239-279, Δοντάς 2000, Tucker 1999, 38, Kastenbaum 1982, 14) επιβάλλουν ειδικό σχεδιασμό και προγραμματισμό για την προσβασιμότητα των ηλικιωμένων στα μουσεία (ενδεικτικά Resource 2001, 24, 28, Pilgrim 1992, 59, Silverstein 2001, 3,

1. Το παρόν άρθρο αποτελεί μέρος της διπλωματικής εργασίας εξειδίκευσης που εκπονήθηκε στο ΠΜΣ Μουσειακές Σπουδές του Πανεπιστημίου Αθηνών με τριμελή επιτροπή τους: Ομότ. Καθ. Β. Λαμπρινουδάκη, Δρ. Μούλιου Μ., Δρ. Μ. Δεδούλη.

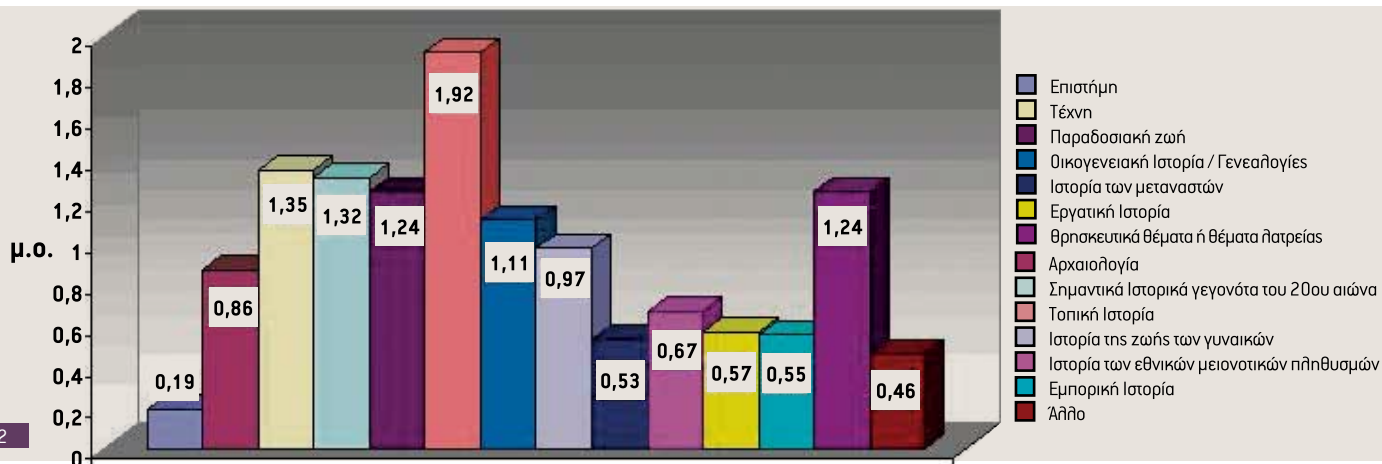
National Endowment for the Arts 2003, 161, Delin 2003, 9, Playforth 2003, 14).

(β) Η δεύτερη πρόκληση σχετίζεται με την **προσέλη-
κυση κοινού τρίτης ηλικίας**: διάφορες ψυχολογικές
θεωρίες τεκμηριώνουν την ποδυεπίπεδη διαφο-
ροποίηση των αναγκών των ηλικιωμένων από τις
άλλες ηλικιακές ομάδες, αλλά και τα συνυφασμένα
με την ηλικία τους προβλήματα που μπορούν να
τους κρατήσουν μακριά από τα μουσεία (ενδεικτικά
Ευκλείδη 1999α, 212-213, Marcoen et al. 2007,
55, Tucker 1999, 39-40, Αβεντισιάν-Παγοροπούλου
2000, 190-193): η πραγματικότητα αυτή υποδεικνύ-
ει διαμόρφωση αντίστοιχης επικοινωνιακής πολιτικής
για την τρίτη ηλικία (ενδεικτικά Rubin 2001, 8-9,
Fleming 1997, Sachatello-Sawyer et al. 2002, 63,
Sharpe 1992, 263-265, Gunther 1999, 121, Kelly
et al. 2002, 54, 63-64, 59-60, Anderson 1999, 4,
Silverstein 2001, 4, Pilgrim 1992, 81, Sachatello-
Sawyer & Fellenz 2001, Reich & Borun 2001, 14-15).

(γ) Η τρίτη πρόκληση σχετίζεται με την **άρση του
κοινωνικού αποκλεισμού** των ηλικιωμένων: διά-
φορες κοινωνιολογικές θεωρίες υποστηρίζουν ότι οι
σύγχρονες κοινωνίες αντιμετωπίζουν την τρίτη ηλικία
ως πρόβλημα, επειδή την ταυτίζουν με την έννοια του
ανώφελου (ενδεικτικά Αβεντισιάν-Παγοροπούλου
2000, 30, Παγοροπούλου 2000, 17, Kastenbaum
1982, 60, Hueges 1995, 26, Πλατής 1993, 36,

Έμκε-Πουλοπούλου 1999, 47-48): το γεγονός αυτό
υποδεικνύει τη στροφή σε πρακτικές, σύμφωνα με τις
οποίες οι γνώσεις και οι εμπειρίες των ηλικιωμένων,
ανεξάρτητα από οικονομικό, κοινωνικό και μορφω-
τικό επίπεδο, μπορεί να αποδειχτούν πολύτιμες για
την ιστορία και τον πολιτισμό: κι αυτές οι πρακτικές,
όπως τις προσεγγίζουν γεροντολόγοι, ψυχολόγοι και
κοινωνικοί ανθρωπολόγοι είναι η προφορική ιστορία
και η ανάκληση μνήμης, οι οποίες είναι δυνατό να
εξασφαλίσουν για τους ηλικιωμένους μια αίσθηση
ταυτότητας και μια βεβαιότητα ότι μπορούν να φανούν
χρήσιμοι στην κοινωνία, ενώ φαίνεται να έχουν πολύ
καλή δυνατότητα εφαρμογής στο μουσείο (ενδεικτικά
Gibson 2004, 179-180, Kavanagh 2000, 118-126,
Kavanagh 1990, 164, Schweitzer 2006, Thompson
2002, 229-235, Webster 1997, 140, Marwick 1995,
Dodd et al. 2002, Beveers et al. 1988).

Πίν. 1: Σκοπός της πολι-
τικής των ευρωπαϊκών
μουσείων για την τρίτη
ηλικία.

Πίνακας 2

Μεθοδολογία έρευνας

2. Το ερωτηματολόγιο, που χρησιμοποιήθηκε στην έρευνα ως εργαλείο άντλησης πληροφοριών, διαμορφώθηκε ως προς το περιεχόμενο και τη δομή του με βάση βιβλιογραφική έρευνα και έρευνα στο διαδίκτυο. Η στατιστική ανάλυση των δεδομένων έγινε σε λογισμικό SPSS 11.0.

3. Το Ισραήλ συμπεριλήφθη στην έρευνα σύμφωνα με τη γενική τάση που υπάρχει να συμμετέχει η χώρα αυτή σε ποιότητες ευρωπαϊκές διοργανώσεις, πολιτιστικού, αθλητικού και άλλου χαρακτήρα.

4. Η τελική διαμόρφωση του ερωτηματολογίου έγινε μετά από συλλογή στοιχείων με την τεχνική της ημιδομημένης συνέντευξης με ομάδα εστίασης ηλικιωμένων της τοπικής κοινότητας. Η στατιστική ανάλυση των δεδομένων έγινε και εδώ σε λογισμικό SPSS 11.0.

Για να διερευνηθεί το θεωρητικό αυτό πλαίσιο πραγματοποιήθηκε έρευνα σε μουσεία του ευρωπαϊκού χώρου, καθώς στο πλαίσιο της τοπικής κοινότητας.

Συγκεκριμένα, για τις ανάγκες της έρευνας στο χώρο των ευρωπαϊκών μουσείων, η οποία έγινε με στόχο τη διερεύνηση του θέματος σε επίπεδο εφαρμογής, συντάχθηκε ερωτηματολόγιο², το οποίο στάλθηκε σε μουσεία, μουσειακούς οργανισμούς και φορείς με συναφή δράση, όπως αρχεία και βιβλιοθήκες, σε χώρες της Ευρώπης και στο Ισραήλ³. Η συλλογή των δεδομένων διήρκεσε από τον Ιούνιο μέχρι και τον Αύγουστο του 2007, διάστημα κατά το οποίο συγκεντρώθηκαν σαράντα δύο (42) ερωτηματολόγια από ισάριθμα μουσεία δεκαεπτά (17) χωρών.

Για τον έλεγχο του θεωρητικού πλαισίου της εργασίας σε επίπεδο διαδικασίας πραγματοποιήθηκε έρευνα πεδίου στην τοπική κοινότητα των Μεγάρων. Το όλο ερευνητικό πρόγραμμα ξεκίνησε με διττό σκοπό:

1. Να διερευνηθεί η στάση των ηλικιωμένων της τοπικής κοινότητας απέναντι στον πολιτισμό και τα μουσεία και
2. να αναζητηθούν πιθανές δράσεις που θα μπορούσαν να προσελκύσουν το ενδιαφέρον της ηλικιακής αυτής ομάδας στο τοπικό τους μουσείο.

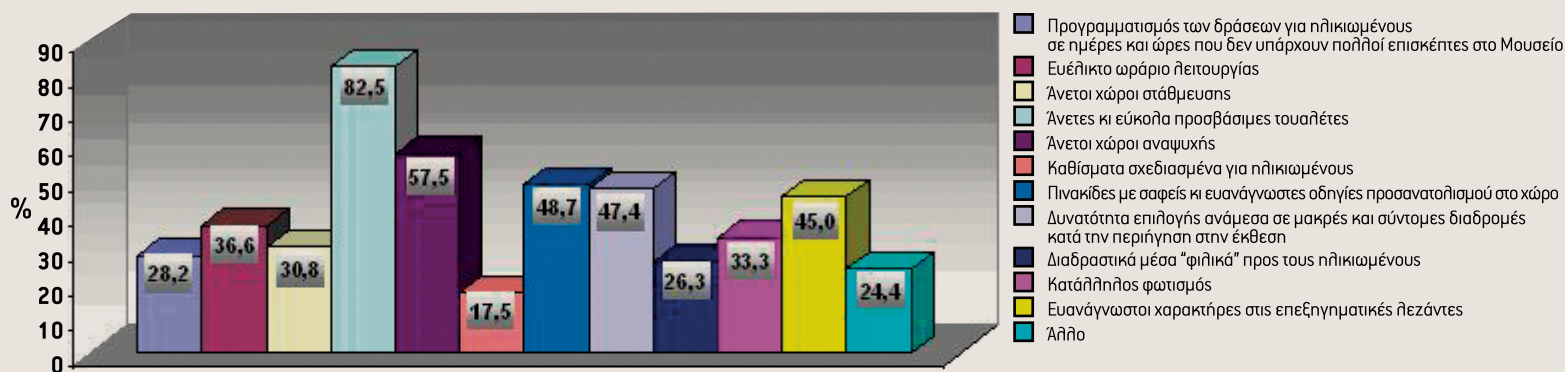
Έτσι, σε πρώτο επίπεδο διενεργήθηκε έρευνα για τη συγκέντρωση κυρίως ποσοτικών και δευτερευόντως ποιοτικών δεδομένων από τον ευρύτερο πληθυσμό των ηλικιωμένων της τοπικής κοινότητας. Με αυτό το στόχο, συντάχθηκε ειδικό ερωτηματολόγιο⁴, το οποίο

διακινήθηκε κατά την περίοδο των καλοκαιρινών μηνών του 2007 με τη μέθοδο της τυχαίας δειγματοληψίας με αποτέλεσμα να συμπληρωθούν ογδόντα (80) ερωτηματολόγια.

Σε δεύτερο επίπεδο, αναπτύχθηκε ειδικό μουσειο-παιδαγωγικό πρόγραμμα με ομάδα ηλικιωμένων της τοπικής κοινότητας, με στόχους:

1. Να αξιολογηθεί όσον αφορά τους ηλικιωμένους η αποτελεσματικότητα προσέγγισης των αρχαίων εκθεμάτων μέσω της ανάκλησης μνήμης.
  2. Να δοθεί η δυνατότητα στους ηλικιωμένους να αναδείξουν δεξιότητες, να αισθανθούν χρήσιμοι, να τονώσουν την αυτοπεποίθησή τους και να αλληλάξουν ίσως τη γενικότερη στάση τους απέναντι στον πολιτισμό και τα μουσεία.
  3. Να επισημανθούν τρόποι με τους οποίους ένα μικρό τοπικό μουσείο, ανεξάρτητα από τη θεματική του, μπορεί να προσεγγίσει το κοινό τρίτης ηλικίας.
- Για τη συγκέντρωση των δεδομένων στο πλαίσιο αυτό χρησιμοποιήθηκαν ημιδομημένες συνεντεύξεις και ερωτηματολόγια, ενώ η ανάλυση στηρίχθηκε κυρίως στο Measuring Learning Toolkit (Inspiring Learning for All, Black 2005, 153-154) και το πρότυπο αξιολόγησης προγραμμάτων για ενήλικες των Sachatello-Sawyer (Sachatello-Sawyer et al. 2002, 14-19).

Πίν. 2: Θέματα προγραμμάτων για την τρίτη ηλικία (Κλίμακα, 0=Ποτέ, 1=Σπάνια, 2=Περιστασιακά, 3=Συχνά, 4=Πάντα).

Πίνακας 3

Τάσεις στον ευρωπαϊκό χώρο

Η ποσοτική ανάλυση των δεδομένων της έρευνας στα μουσεία του ευρωπαϊκού χώρου, σε συνδυασμό με την ποιοτική ανάλυση που πραγματοποιήθηκε, έδωσαν μεταξύ άλλων συνοπτικά τα εξής αποτελέσματα:

- Τα περισσότερα μουσεία του δείγματος (45,2%) δήλωσαν ότι εφαρμόζουν άγραφη, αλλά παγιωμένη πολιτική για την προσέλκυση κοινού τρίτης ηλικίας· ένα μεγάλο ποσοστό, επίσης, θέτει διττό σκοπό της πολιτικής του αυτής, σύμφωνα με τον οποίο η μουσειακή λειτουργία του εμπλουτισμού των συλλογών αποκτά και κοινωνικό χαρακτήρα (Πίν. 1).
- Μεγάλο ποσοστό των μουσείων του δείγματος (81%) έχει αναπτύξει συνεργασίες για την προσέλκυση κοινού τρίτης ηλικίας, προϋπόθεση αναγκαία για μια πολιτική άρσης του κοινωνικού αποκλεισμού· συνθετέστερες είναι οι συνεργασίες με δίκτυα εθελοντικής πρωτοβουλίας και με κοινωνικές υπηρεσίες.
- Οι συνθετέστερες μορφές μουσειακών δράσεων για ηλικιωμένους είναι οι ξεναγήσεις, τα προγράμματα συγκέντρωσης προφορικής ιστορίας και οι συνεδρίες ανάκλησης μνήμης, ενώ περίπου το ένα στα τρία μουσεία από το δείγμα έχει οργανώσει κάποια στιγμή προγράμματα για ειδικές ομάδες ηλικιωμένων, με συνθετέστερες ομάδες-στόχους τους ηλικιωμένους με αναπηρίες και τους ηλικιωμένους με διανοητική έκπτωση. Τα συνθετέτερα θέματα των προγραμμάτων σχετίζονται με την τοπική ιστορία, την τέχνη, τα σημαντικά ιστορικά γεγονότα του 20ου αι. και την παραδοσιακή ζωή (Πίν. 2), ενώ ως προς τη διάρκεια

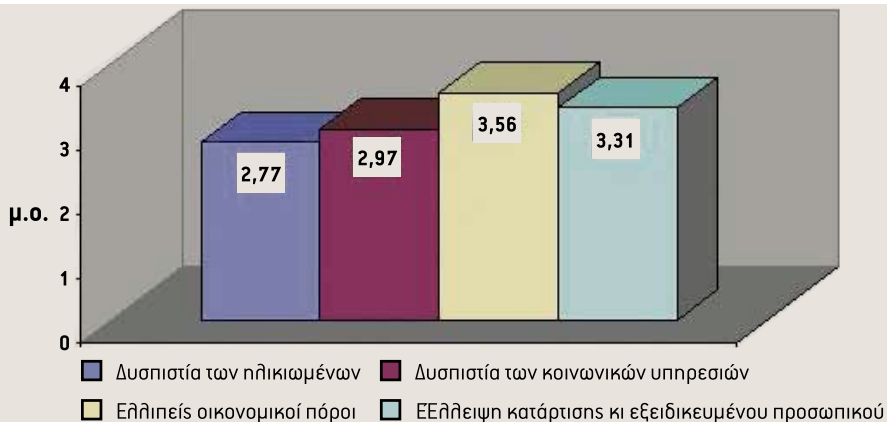
είναι συνήθως ημερήσια· το προσωπικό που ασχολείται με το σχεδιασμό και την εφαρμογή των προγραμμάτων είναι συνήθως οι μουσειοπαιδαγωγοί και, στον αγγλοσαξονικό χώρο, οι υπεύθυνοι των προγραμμάτων προσέγγισης.

- Δωρεάν είσοδο ή μειωμένο εισιτήριο για ηλικιωμένους προβλέπουν τα περισσότερα μουσεία του δείγματος, ενώ οι προβλέψεις για προσβασιμότητα στους χώρους των μουσείων φαίνεται να κυμαίνονται σε μέτρια επίπεδα (Πίν. 3). Χαρακτηριστικό είναι, ωστόσο, ότι μερικά μουσεία προτιμούν να αναπτύξουν τις δραστηριότητές τους για τους ηλικιωμένους εκτός μουσείου, στα μέρη όπου οι ίδιοι συχνάζουν ή σε κοντινούς προορισμούς, ώστε να αποφεύγονται προβλήματα στη μετακίνηση και πρόσβαση.

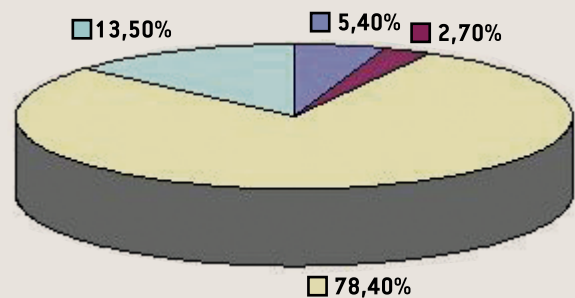
Γενικά, η έρευνα έδειξε πως υπάρχει ενδιαφέρον για σχετικές δράσεις στον ευρωπαϊκό χώρο, καθώς τα μουσεία του δείγματος πιστεύουν πως και τα ίδια και οι ηλικιωμένοι μπορούν να ωφεληθούν από τα προγράμματα αυτά, αν και οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν για την υλοποίησή τους είναι υπολογίσιμες (Πίν. 4). Θα μπορούσαν, μάλιστα, με άξονα τα μουσεία του δείγματος, να παρατηρηθούν:

- Μια τάση των μουσείων των χωρών της βόρειας, ανατολικής και κεντρικής Ευρώπης για συλλογή προφορικών μαρτυριών· χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το Μουσείο του Ξεσηκωμού της Βαρσοβίας με κύρια ασχολία του τη συλλογή προφορικής ιστορίας.

Πίν. 3: Προβλέψεις για προσβασιμότητα.

Πίνακας 4

Πίνακας 5

- Μια τάση των αγγλοσαξονικών χωρών προς προγράμματα που στοχεύουν να κάνουν τους ηλικιωμένους να αισθανθούν οικεία ανάμεσα στο παρελθόν τους και στο γύρω εξελισσόμενο κόσμο· παράδειγμα αποτελούν τα μουσεία του Liverpool, με ένα πολυετές πρόγραμμα ξεναγήσεων για την τρίτη ηλικία στηριγμένο στην ανάκληση μνήμης.

- Μια τάση των χωρών της Μεσογείου (της Ελλάδας στο δείγμα) και της Ιβηρικής να δοκιμάζουν τις δυνάμεις τους προς τη μία ή την άλλη κατεύθυνση, ακολουθώντας παραδείγματα των άλλων ευρωπαϊκών χωρών· χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι το Museu do Trabalho Michel Giacometti στη Setubal της Πορτογαλίας, με προγράμματα άμεσης συνεργασίας με την τοπική κοινότητα και τους ηλικιωμένους και τα Γ.Α.Κ. Ν. Σάμου στην Ελλάδα, με προγράμματα για πρώην πολιτικούς κρατούμενους και ηλικιωμένους μετανάστες.

Πρέπει να σημειωθεί πως μια μεγάλη μερίδα μουσείων που ανταποκρίθηκαν στην έρευνα φαίνεται να αναφέρεται αποκλειστικά στο υπάρχον κοινό ηλικιωμένων, θεωρώντας πως ο χωρισμός των ανθρώπων σε ηλικίες είναι κοινωνικός αποκλεισμός (Anderson 2000, 7). Υπάρχουν, όμως, και οργανισμοί οι οποίοι θεωρούν πως οι ηλικιωμένοι είναι μια ιδιαίτερη ομάδα κοινού με συγκεκριμένες ανάγκες· χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο οργανισμός Kulturkontakt στην Αυστρία με το πρόγραμμα Kultur auf Rädern, όπου υγιείς ηλικιωμένοι εκπαιδεύονται στη μουσειακή πρακτική για να προτείνουν προγράμματα προσέγγισης ηλικιωμένων που αντιμετωπίζουν προβλήματα.

Τοπική κοινότητα

Η ποσοτική και κυρίως ποιοτική ανάλυση των δεδομένων στην τοπική κοινότητα έδωσε αποτελέσματα που αφορούσαν στάσεις και απόψεις των ηλικιωμένων για τον πολιτισμό και τα μουσεία και κατέγραψε πιθανές αντιδράσεις αυτών σε σχετικά προγράμματα.

Στάσεις και απόψεις των ηλικιωμένων της τοπικής κοινότητας

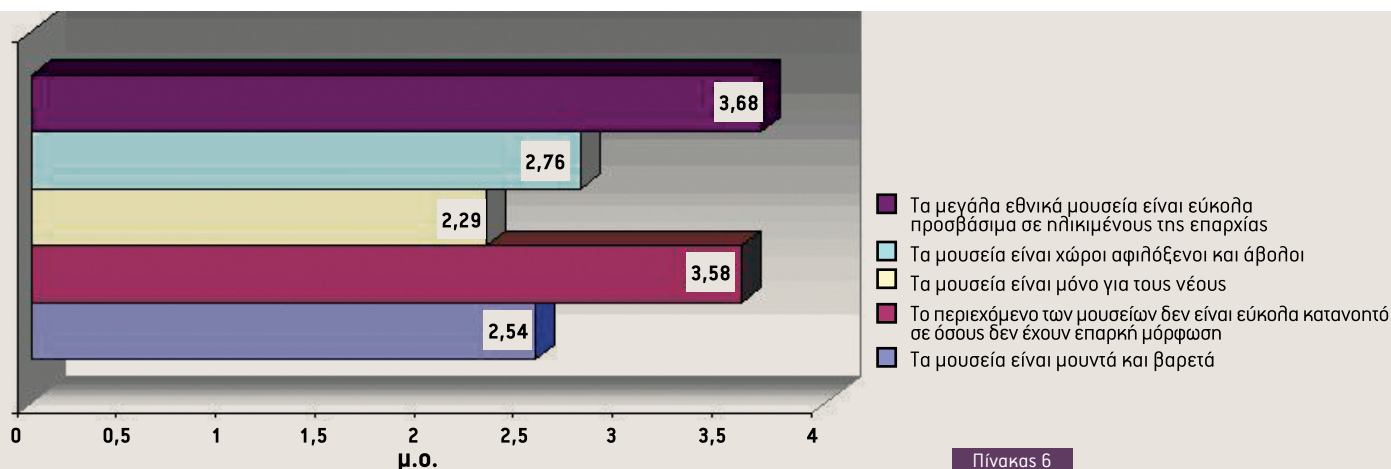
Η ποσοτική και ποιοτική ανάλυση των δεδομένων μπορεί να συμπεριληφθεί στα εξής:

- Ένας στους τέσσερις ηλικιωμένους της συγκεκριμένης κοινότητας δεν έχει επισκεφθεί ποτέ κάποιο μουσείο ή αρχαιολογικό χώρο. Όσοι έχουν επισκεφθεί κάποιον ανάλογο χώρο τους τελευταίους δώδεκα μήνες, συνδέουν το γεγονός με σχετική οργάνωση από συγκεκριμένες ομάδες (πολιτιστικούς συλλόγους) ή το ΚΑΠΗ της περιοχής (Πίν. 5).

- Οι ηλικιωμένοι της τοπικής κοινότητας αναγνωρίζουν τη σημασία των μουσείων ως φορέων μάθησης, κοινωνικών επαφών και σύνδεσης με το παρελθόν, αλλά θεωρούν πως οι ίδιοι αντιμετωπίζουν προβλήματα στην προσέγγισή τους, με βασικότερα τη μεγάλη απόσταση των μητροπολιτικών μουσείων από τις επαρχιακές περιοχές και τη δυσκολία πρόσληψης εκθέσεων που απαιτούν ένα σχετικά υψηλό μορφω-

Πίν. 4: Δυσκολίες στο σχεδιασμό και την υλοποίηση προγραμμάτων για την τρίτη ηλικία.

Πίν. 5: Πώς επισκέπτονται οι ηλικιωμένοι της τοπικής κοινότητας χώρους πολιτισμικής αναφοράς.

Πίνακας 6

Πρόγραμμα Μουσείο και Τρίτη Ηλικία

τικό επίπεδο (Πίν. 6). Εφόσον, όμως, τους δοθεί η κατάλληλη ευκαιρία, δηλώνουν πως ενδιαφέρονται για τα μουσεία. Εκθέσεις με το πιο προσιτό σε αυτούς κοντινό παρελθόν, προγράμματα ανάκλησης μνήμης και εκπαιδευτικά προγράμματα για παππούδες/γιαγιάδες και εγγόνια, είναι επιλογές που φαίνεται να τους κεντρίζουν το ενδιαφέρον (Kelly et al. 2002, Merriman 1991).

- Προσεγγίζουν το κοντινό παρελθόν με μια διάθεση συγκρατημένης νοσταλγίας (Lowenthal 1985, Archibald 1999, Merriman 1991, 21-22, Dodd et al. 2006, 68-69), ενώ, ως προς το ιστορικό παρελθόν, αξιολογούν ως σημαντικότερη ιστορική περίοδο την αρχαιότητα και μετά το νεότερο ή το βυζαντινό ελληνισμό (Φραγκουδάκη & Δραγώνα 1997). Ιδιαίτερη βαρύτητα δίνουν και στην τοπική ιστορία (Πίν. 7).
- Περισσότεροι από ένας στους τρεις έχουν προσφέρει τις υπηρεσίες τους στην κοινότητά τους μέσα από δράσεις που στοχεύουν στην καταγραφή της τοπικής τους ιστορίας, ενώ πάνω από οκτώ στους δέκα έχουν στην κατοχή τους αντικείμενα της παραδοσιακής ζωής, με τα οποία τους συνδέουν ισχυροί συναισθηματικοί δεσμοί.

Στο πλαίσιο των ευρημάτων αυτών κινήθηκε και το δεύτερο σκέλος της έρευνας στην τοπική κοινότητα, το οποίο έλαβε τη μορφή σχεδίου εργασίας (project) (Frey 2005, 9, Μασσαγγούρας 2004, 221-222), με ομάδα δεκαπέντε ηλικιωμένων μελών του ΚΑΠΗ Μεγάρων. Οι στόχοι του προγράμματος, για τις ανάγκες της έρευνας, ήταν (α) η αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας προσέγγισης των αρχαίων εκθεμάτων μέσω της μνήμης και (β) η παροχή δυνατότητας στους ηλικιωμένους να αναπτύξουν ή να φέρουν στην επιφάνεια δεξιότητες, τονώνοντας την αυτοπεποίθησή τους και αλλάζοντας ίσως τη στάση τους απέναντι στον πολιτισμό και τα μουσεία.

Το πρόγραμμα, που συμβατικά ονομάστηκε **Μουσείο και Τρίτη Ηλικία**, αναπτύχθηκε σε πέντε συναντήσεις που πραγματοποιήθηκαν κατά τους μήνες Μάιο, Ιούνιο και Σεπτέμβριο 2007· στην πρώτη συνάντηση οι ηλικιωμένοι γνωρίστηκαν με την εμψυχώτρια και τους παρουσιάστηκαν οι στόχοι του προγράμματος· η δεύτερη αναπτύχθηκε στο τοπικό αρχαιολογικό μουσείο, με στόχο τη διερεύνηση της σχέσης των αρχαιοτήτων με τις εμπειρίες και τα ενδιαφέροντα των ηλικιωμένων της τοπικής κοινότητας και το βαθμό κατανόησης αυτών (Εικ. 8)·

Πίν. 6: Η στάση των ηλικιωμένων της τοπικής κοινότητας απέναντι σε πιθανές δυσκολίες προσέγγισης των μουσείων.

	Αρχαία Ελληνική Ιστορία	Βυζαντινή Ιστορία	Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία	Τοπική Ιστορία	Ευρωπαϊκή Ιστορία	Παγκόσμια Ιστορία
Διήμεσος	2,00	3,00	3,00	3,00	5,00	6,00
Εύρος	5	5	4	5	5	5
Μέσος όρος	2,35	2,73	2,63	2,69	5,00	5,43
Τυπική απόκλιση	1,386	1,071	1,018	1,592	0,856	1,111

Πίνακας 7

στην τρίτη έγινε αξιολόγηση της επίσκεψης στο μουσείο· η τέταρτη συνάντηση είχε τη μορφή συνεδρίας ανάκλησης μνήμης με θέμα το εργόχειρο, με στόχο να διερευνηθεί η ανταπόκριση της ομάδας στην πρακτική αυτή, καθώς και η δυνατότητά της να παραγάγει «προϊόντα», που στην περίπτωση αυτή έλαβαν τη μορφή ενός «κουτιού μνήμης» (Kavanagh 2000, 118, Dodd et al. 2002, 38, Martin 1996) (Εικ. 9). Το πρόγραμμα έκλεισε με μια εορταστική συνάντηση που κατέληξε σε μια έκθεση στο χώρο του ΚΑΠΗ, την οποία διαμόρφωσαν οι ίδιοι οι συμμετέχοντες (Εικ. 10).

Τα δεδομένα του προγράμματος αναλύθηκαν κυρίως με τις μεθόδους της ποιοτικής και δευτερευόντως της ποσοτικής ανάλυσης κι έδειξαν, μεταξύ άλλων τα εξής:

- Οι ηλικιωμένοι στο αρχαιολογικό μουσείο λειτούργησαν ως «κοινότητα ερμηνευτών», με κοινή αφετηρία τις μνήμες τους (Μουσούρη 2002, 78, Hooper-Greenhill 1999, Hooper-Greenhill 2000, 49-51, 103-123). Έδειξαν μάλιστα τη διάθεση με τα οικεία τους ερμηνευτικά εργαλεία να αποτελέσουν «πηγή της κοινότητας» (Peers & Brown 2003, 1), αλλά και να λειτουργήσουν ως διαμεσολαβητές μεταξύ μουσείου και κοινότητας, ως «επιμελητές της κοινότητας» (Loosemore & Moyle 2001, 45-48). Γενικά η επίσκεψη στο μουσείο τόνωσε την αυτοπεποίθησή τους, καθώς είδαν πως ανήκουν στην ίδια ιστορική συνέχεια της αρχαιότητας, η οποία βρίσκεται καταξιωμένη στο μουσείο, και γιατί αισθάνθηκαν ότι μπορούν

να προσφέρουν τις μαρτυρίες τους στην κοινότητα ως απόδειξη της ιστορικής αυτής συνέχειας.

- Κατά τη διάρκεια της συνεδρίας ανάκλησης μνήμης οι ηλικιωμένοι συμμετέχοντες εκτίμησαν εκ νέου τις γνώσεις και τις εμπειρίες τους, προσέφεραν έστω και αποσπασματικές πληροφορίες που σχετίζονται με την τοπική ιστορία και εξέφρασαν ελεύθερα τα συναισθήματά τους για τα περασμένα, συμφωνώντας όλοι πως οι αναμνήσεις είναι το καλύτερο εργαλείο με το οποίο μπορούν να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στους νεότερους. Παράλληλα, ανέλαβαν ενεργητικό ρόλο δημιουργώντας το «κουτί μνήμης» ως προσφορά στους άλλους ηλικιωμένους (Gibson 2004, 154-155, 169, 174, Kavanagh 2000, 118, Martin 1996, The Benevolent Society 2006a, 12).

- Η συνολική αξιολόγηση (Sachatello-Sawyer et al. 2002, 10-14) έδειξε ότι οι ηλικιωμένοι επηρεάστηκαν θετικά από το όλο εγχείρημα και γιατί έμαθαν «καινούργια πράγματα», όπως είπαν, αλλά και γιατί ήρθαν σε επαφή με συνομηλίκους τους και αντάλλαξαν αναμνήσεις από τα παλιά. Και το γεγονός πως η «κατάκτηση» αυτή συντελέστηκε με αφορμή το τοπικό μουσείο, φαίνεται να επηρέασε θετικά και τη στάση τους απέναντι σε αυτό.

Συμπεράσματα

Η πρόκληση της ανταπόκρισης στις ανάγκες της τρίτης ηλικίας φαίνεται να λαμβάνει διαστάσεις ανάγκης για τα σύγχρονα μουσεία· μια ειδικά σχεδιασμένη προσέγγιση της τρίτης ηλικίας μπορεί να προσφέρει αμοιβαία θετική επίδραση· οι ηλικιωμένοι μπορούν να βρουν την ταυτότητά τους κι ένα χώρο για τις μνήμες τους μέσα σε αυτά, και τα μουσεία να πλουτίσουν τις συλλογές τους με αντικείμενα και προφορικές μαρτυρίες και να επεκτείνουν το κοινό τους.

Για να επιτευχθεί κάτι τέτοιο η ανάλυση έδειξε ότι αναγκαίες παράμετροι είναι:

- Η «**πολιτιστική ενδυνάμωση**» των ηλικιωμένων, η οποία φαίνεται να σχετίζεται στενά με την ένταξη των εμπειριών τους στη μουσειακή πρακτική.
- Η **ενίσχυση των τοπικών μουσείων**, όπου οι ηλικιωμένοι μπορούν να εντάξουν γόνιμα τις μνήμες τους.
- Οι **συνεργασίες** μουσείων με φορείς προστασίας των ηλικιωμένων σύμφωνα με ένα οργανωμένο πλαίσιο προσφοράς και αξιολόγησης υπηρεσιών.
- Η παρουσία **ανθρώπινου δυναμικού** με διάθεση για συνεχή ενημέρωση, σεβασμό και ευαισθησία προς τις ανάγκες και τις προσδοκίες των ηλικιωμένων, φιλοπονία, ευελιξία και επιμονή μπροστά στις δυσκολίες που μπορεί να προκύπτουν.

Βασική παράμετρος σε όλα τα παραπάνω είναι **το ενδιαφέρον για τον άνθρωπο**· αν οι ηλικιωμένοι μπορούν να βρουν την ταυτότητά τους μέσα στα μουσεία, αν τα μουσεία μπορούν να πλουτίσουν τις συλλογές τους και τις δράσεις τους χάρη στους ηλικιωμένους, τότε η προσπάθεια αξίζει. Χρειάζεται μόνο καλή διάθεση, ευαισθησία και πρόθυμο ανθρώπινο δυναμικό.

Εικ. 8: Η επίσκεψη στο μουσείο (φωτ. Αικ. Κωστή).

Εικ. 9: Το «κουτί μνήμης» (φωτ. Αικ. Κωστή).

Εικ. 10: Η διαμόρφωση της έκθεσης από τους συμμετέχοντες στο πρόγραμμα (φωτ. Αικ. Κωστή).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσσον

Αβεντισιάν-Παγοροπούλου, Ά., 2000. *Ψυχολογία της Τρίτης Ηλικίας*. Αθήνα.

Δάμα, Γ., 2007. «ΕΛΛΑΔΑ, Η τρίτη πιο γερασμένη χώρα της Ε.Ε.». *Ελευθεροτυπία*, 01.10.2007. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα http://www.enet.gr/online/online_text/c=112,id=96383936 [τελευταία επίσκεψη 06.11.2007].

Δοντάς, Α.Σ., 1993. *Γηριατρική για Νοσηλευτές*. Αθήνα: Παρισιάδων.

Έμκε-Πουλοπούλου, Η., 1999. *Έλληνες Ηλικιωμένοι Πολίτες. Παρελθόν, Παρόν και Μέλλον*. Αθήνα: ΕΛΜΗΝ.

Ευκλείδης, Α., 1999α. «Η ανάπτυξη στην ενήλικη ζωή και το γήρας», στο Κωσταρίδου-Ευκλείδης, Α. (επιμ.). *Θέματα Γηροψυχολογίας και Γεροντολογίας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα. σσ. 179-230.

Ευκλείδης, Α., 1999β. «Γήρας και υγεία», στο Κωσταρίδου-Ευκλείδης, Α. (επιμ.). *Θέματα Γηροψυχολογίας και Γεροντολογίας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα. σσ. 71-107.

Frey, K., 2005. *Η «Μέθοδος Project»*. Μια Μορφή Εργασίας στο Σχολείο ως Θεωρία και Πράξη (μετ. Μάλλιου, Κ.). Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδης.

Kastenbaum, R., 1982. *Η Τρίτη Ηλικία* (μετ. Τσελέπογλου, Ε.). Αθήνα: Ψυχολογός.

Μαρκουλάκη, Ε.Γ., 2000. «Κοινωνικοί παράγοντες και τρίτη ηλικία», στο Χριστοδούλου, Γ.Ν., Κονταξάκης, Β.Π. (επιμ.). *Η Τρίτη Ηλικία*. Αθήνα: Εκδόσεις ΒΗΤΑ. σσ. 237-246.

Ματσαγγούρας, Η.Γ., 2004. *Η διαθεματικότητα στη σχολική γνώση. Εννοιολογική Αναπλαισίωση και Σχέδια Εργασίας*. Αθήνα: Γρηγόρης.

Μουσούρη, Θ., 2002. «Μουσεία και Κοινότητες Ερμηνευτών», στο Κόκκινος, Γ., Αλεξάκη, Ε. (επιμ.). *Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις στη Μουσειακή Αγωγή*. Αθήνα: Μεταίχμιο. σσ. 77-92.

Παγοροπούλου, Ά., 2000. *Η γεροντική κατάθλιψη*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Πλάτσης, Χ., 1993. *Γεροντολογική Νοσηλευτική*. Αθήνα.

Thompson, P., 2002. *Φωνές από το Παρελθόν. Προφορική Ιστορία* (μετ. Μπούσχοτεν, Ρ.Β., Ποταμιάνος, Ν.). Αθήνα: Πλέθρον.

Tucker, N., 1999. *Εφηβεία, Ορμότητα και Τρίτη Ηλικία* (μετ. Γαλιανάκη, Ε., επιμ. Γιαννίτσας, Ν.Δ.). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Φραγκουδάκη, Α., Δραγώνα, Θ. (επιμ.), 1997. «Τι είν' η πατρίδα μας;». *Εθνοκεντρισμός στην Εκπαίδευση*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Ξενόγλωσσον

Anderson, D., 1999. *A Common Wealth. Museums in the Learning Age*. London: Department for the Culture, Media and Sport.

Anderson, D., 2000. "A conceptual framework", στο Chadwick, A., Stannett, A. (επιμ.). *Museums and Adults Learning. Perspectives from Europe*. Leicester: NIACE. σσ. 4-11.

Archibald, R. R., 1999. *A Place to Remember. Using History to Build Community*. Walnut Creek-Lanham-New York-Oxford: AltaMira Press.

Beveers, L., Moffat, S., Clark, H., Griffiths, S., 1988. *Memories and Things, Linking Museums and Libraries with Older People*. Edinburgh: WEA South East Scotland District.

Black, G., 2005. *The Engaging Museum. Developing Museums for Visitor Involvement*. London & New York: Routledge.

Delin, A., 2003. "Disability in context", στο MLA, *Disability Portfolio, Guide 1*. London: Resource. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα http://www.mla.gov.uk/website/policy/Diversity/Disability_Portfolio/ [τελευταία επίσκεψη 10/8/2007].

Department for Culture, Media and Sport, 2000. *Centres for Social Change, Museums, Galleries and Archives for All*. London: DCMS. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα http://www.culture.gov.uk/pdf/social_change_1-11.pdf [τελευταία επίσκεψη 20/11/2005].

Dodd, J., O' Riain, H., Hooper-Greenhill, E., Sandell, R., 2002. *A Catalyst for Change, The Social Impact of the Open Museum*. Leicester: RCMG. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://www.le.ac.uk/ms/research/Reports/catalyst.pdf> [τελευταία επίσκεψη 20/11/2005].

Fleming, T., 1997. "Lifelong Learning, The Challenge of the Later Years". *Paper Presented at 'Learning in later years – The Challenge to Educational Service Providers, Age and Opportunity'*. Dublin: Marino Institute of Education [διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://www.leeds.ac.uk/educol/documents/000000319.htm>] [τελευταία επίσκεψη 18/6/2007].

Gibson, F., 2004. *The Past in the Present. Using Reminiscence in Health and Social Care*. Baltimore-London-Winnipeg-Sydney: Health Professions Press.

Gunther, C.F., 1999. "Museum-goers, life-styles and learning characteristics", στο Hooper-Greenhill, E. (επιμ.). *Learning in the Museum*. London & New York: Routledge. σσ. 118-129.

Hooper-Greenhill, E., 1999. "Education, communication and interpretation, towards a critical pedagogy in museums", στο Hooper-Greenhill, E. (επιμ.). *The Educational Role of the Museum*. London & New York: Routledge. σσ. 3-27.

Hooper-Greenhill, E., 2000. *Museums and the Interpretation of Visual Culture*. London & New York: Routledge.

Hueges, B., 1995. *Older People and Community Care*. Buckingham & Philadelphia: Open University Press.

Inspiring Learning for All: <http://www.inspiringlearningforall.gov.uk> [τελευταία επίσκεψη 08/2011].

Kavanagh, G., 2000. *Dream Spaces. Memory and the Museum*. London & New York: Leicester University Press.

Kavanagh, G., 1990. *History Curatorship*. Leicester: Leicester University Press.

Kelly, L., Savage, G., Landman, P., Tonkin, S., 2002. *Energised, Engaged, Everywhere, Older Australians and Museums*. Sydney: Australian

- Museum. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://www.aronline.net.au/amarc/pdf/research/fullreport.pdf> [τελευταία επίσκεψη 27/3/2007].
- Kinsella, K., Velkoff, V.A., 2001. *An Aging World, 2001*. U.S. Census Bureau, Series P95/01-1, Washington, DC: U.S. Government Printing Office. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://www.census.gov/prod/2001pubs/p95-01-1.pdf> [τελευταία επίσκεψη 10/6/2007].
- Loosemore, J., Moyle, N., 2001. "Regenerating Plymouth", στο Dodd, J., Sandell, R. (επιμ.). *Including Museums. Perspectives on Museums, Galleries and Social Inclusion*. Leicester: Research Centre for Museums and Galleries. σσ. 45-48. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα [http://www.le.ac.uk/ms/research/Reports/Including museums.pdf](http://www.le.ac.uk/ms/research/Reports/Including%20museums.pdf) [τελευταία επίσκεψη 20/11/2005].
- Lowenthal, D., 1985. *The Past is a Foreign Country*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marcoen, A., Coleman, P.G., O' Hanlon, A., 2007. "Psychological Ageing", στο Bond J., Peace, S., Dittmann-Kohli, F., Westerhof, G.J. (επιμ.). *Ageing in Society*. London-Los Angeles -New Delhi-Singapore: Sage. σσ. 38-67.
- Martin, D., 1996. "Making reminiscence boxes". *Museum Practice* 3:76-79.
- Marwick, S., 1995. "Learning from each other, museums and older members of the community - The People's Story", στο Hooper-Greenhill, E. (επιμ.). *Museum, Media, Message*. New York-London: Routledge. σσ. 140-150.
- Merriman, N., 1991. *Beyond the Glass Case. The Past, the Heritage and the Public*. London: UCL Institute of Archaeology.
- National Endowment for the Arts, 2003. *Design for Accessibility, A Cultural Administrator's Handbook*. Washington: National Endowment for the Arts, National Endowment for the Humanities, National Assembly of State Arts Agencies. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://www.arts.gov/resources/Accessibility/pubs/DesignAccessibility/DesignAccess.pdf> [τελευταία επίσκεψη 14/4/2007].
- Peace, S., Dittmann-Kohli, F., Westerhof, G.J., Bond J., 2007. "The ageing world", στο Bond J., Peace, S., Dittmann-Kohli, F., Westerhof, G.J. (επιμ.). *Ageing in Society*. London -Los Angeles-New Delhi-Singapore: Sage. σσ. 1-14.
- Peers, L., Brown, A.K., 2003. "Introduction", στο Peers, L., Brown, A.K. (επιμ.). *Museum and Source Communities, A Routledge Reader*. London & New York: Routledge. σσ. 1-16.
- Pilgrim, D., 1992. *The Accessible Museum*. Model Programs of Accessibility for Disabled and Older People. Washington: The American Association of Museums.
- Playforth, S., 2003. "Meeting Disabled People", στο MLA, *Disability Portfolio*, Guide 2. London: Resource. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα http://www.mla.gov.uk/website/policy/Diversity/Disability_Portfolio/ [τελευταία επίσκεψη 10/8/2007].
- Reich, C., Borun, M., 2001. "Exhibition Accessibility and the Senior Visitor". *Journal of Museum Education* 26(1):13-16.
- Resource, 2001. *Disability Directory for Museums and Galleries*. London: Resource. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα http://www.mla.gov.uk/resources/assets//D/disdir_pdf_6877.pdf [τελευταία επίσκεψη 14/4/2007].
- Rubin, E., 2001. "Older Adults at the Museums of Fine Arts, Boston". *Journal of Museum Education* 26(1):7-9.
- Sachatello-Sawyer, B., Fellenz, R.A., Gittings-Carlson, L., Lewis-Mahony, J., Woolbaugh, W., 2002. *Adult Museum Programs. Designing Meaningful Experiences*. Walnut Creek-Lanham-New York-Oxford: AltaMira Press.
- Sachatello-Sawyer, Fellenz, R., 2001. "Listening to Voices of Experience, A National Study of Adult Museum Programs". *Journal of Museum Education* 26(1):16-21.
- Schweitzer, P., 2006. "About Reminiscence Work", στο *Mapping Memories. Reminiscence with Ethnic Minority Elders*. London: Age Exchange. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://www.age-exchange.org.uk/mappingmemories/remembrance.html> [τελευταία επίσκεψη 15/6/2007].
- Sharpe, E.M., 1992. "Education programs for Older Adults", στο *Patterns in Practice. Selections from the Journal of Museum Education*. Washington: Museum Education Roundtable. σσ. 262-267.
- Silverstein, N.M., 2001. "Museums and Ageing, Reflections on the Ageing Visitor, Volunteer, and Employee". *Journal of Museum Education* 26(1):3-7.
- Silverstein, N.M., 2001. "Museums and Ageing, Reflections on the Ageing Visitor, Volunteer, and Employee". *Journal of Museum Education* 26(1):3-7.
- The Benevolent Society, 2006a. *Reminiscing Handbook*. Paddington: The Benevolent Society, Initiating Change. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://www.bensoc.org.au/uploads/documents/reminsicing-handbook-ian2006.pdf> [τελευταία επίσκεψη 18/4/2007].
- United Nations, 2006. *Population Ageing 2006*. New York: Department of Economic and Social Affairs, Population Division, United Nations. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://www.un.org/esa/socdev/ageing/documents/ageing2006chart.pdf> [τελευταία επίσκεψη 8/8/2007].
- United Nations, 2002. *Report on the Second World Assembly on Ageing*. Madrid, 8-12 April 2002. New York: United Nations. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N02/397/51/PDF/N0239751.pdf?OpenElement> [τελευταία επίσκεψη 8/8/2007].
- Webster, J.D., 1997. "The reminiscence functions scale, A replication". *International Journal of Aging and Human Development* 44(2):137-148.
- Westendorp, R.G.J., Kirkwood, T.B.L., 2007. "The biology of ageing", στο Bond J., Peace, S., Dittmann-Kohli, F., Westerhof, G.J. (επιμ.). *Ageing in Society*. London-Los Angeles-New Delhi-Singapore: Sage. σσ. 15-37.

Λατρευτικά αντικείμενα βυζαντινής & μεταβυζαντινής περιόδου σε μουσεία και συλλογές. Παράμετροι και παρατηρήσεις που προέκυψαν από τη μελέτη περιπτώσεων¹

Ελένη Νινίκα

Αρχαιολόγος – Μουσειολόγος

Περίληψη

Το παρόν άρθρο αποτελεί συνοπτική παρουσίαση της μεταπτυχιακής εργασίας εξειδίκευσης με θέμα «Λατρευτικά αντικείμενα βυζαντινής και μεταβυζαντινής περιόδου. Παρουσίαση και ερμηνεία σε μουσεία και συλλογές». Η εργασία αυτή εστιάζει στην παρουσία των χριστιανικών λατρευτικών αντικειμένων σε μουσεία και συλλογές στην Ελλάδα και μελετά την παρουσία και ερμηνεία τους στις αντίστοιχες εκθέσεις.

Για το σκοπό αυτό επελέγησαν αντιπροσωπευτικά –κατά το δυνατόν– είδη εκθέσεων που φιλοξενούν λατρευτικά αντικείμενα: οι μόνιμες εκθέσεις των δύο μεγάλων βυζαντινών μουσείων της χώρας, ένα πρότυπο εκκλησιαστικό μουσείο, τρεις μοναστηριακές συλλογές (η μία καλά οργανωμένη, οι δύο άλλες με αρκετές ελλείψεις), μία ενδιαφέρουσα περιοδική έκθεση και ένα αξιόλογο τοπικό θεματικό μουσείο. Πρόκειται για: το Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο (Αθήνα), το Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού (θεσσαλονίκη), το Εκκλησιαστικό Μουσείο της Μητροπόλεως Αλεξανδρουπόλεως, το Σκευοφυλάκιο και την Αίθουσα Χειρογράφων της Ι. Μ. Μεγάλης Μετεώρου, τις Συλλογές Κειμηλίων των Μονών Αγ. Λαύρας και Μεγάλης Σπηλαίου, την έκθεση «Λατρείας τάματα» στον Πύργο Μπαζαίου στη Νάξο και το μουσείο στον Πύργο Πικουλάκη (Αρεόπολη Μάνης) με θέμα «Ιστορίες θρησκευτικής πίστης στη Μάνη».

Στο παρόν άρθρο γίνεται διερεύνηση εννοιών και παραμέτρων που αφορούν την έκθεση χριστιανικών λατρευτικών αντικειμένων και παρατίθενται οι παρατηρήσεις και τα συμπεράσματα που προέκυψαν από τη μελέτη των συγκεκριμένων περιπτώσεων.

Λατρεία και λατρευτικά αντικείμενα

Η λατρεία, ως εκδήλωση του ανθρωπίνου πνεύματος, είναι φαινόμενο καθολικό και πανθρησκειακό. Ορίζεται ως το φαινόμενο κατά το οποίο ο άνθρωπος συνάπτει ζώσα προσωπική σχέση προς το θείο ή το άγιο, ως ανταπόκριση του ανθρώπου προς τον θεό (ΘΗΕ, 1966: 144). Η λατρεία κατά καιρούς και σε διάφορες θρησκείες προσέλαβε διαφορετικές μορφές.

Τα χαρακτηριστικά και το νόημα της χριστιανικής λατρείας διατύπωσε ο ίδιος ο Χριστός στο διάλογο με την Σαμαρείτιδα: «Πνεύμα ο θεός και τους προσκυνούντας αυτόν εν πνεύματι και αληθεία δει προσκυνείν» (Ιωαν. δ' 24). Ο Κύριος, επίσης, έδωσε το υπόδειγμα και το περιεχόμενο της λατρείας, λατρεύοντας τον Πατέρα κυρίως με την προσευχή. Επομένως, η χριστιανική λατρεία είναι πνευματική, «λογική» και «νοερά». Ωστόσο, λόγω της φύσεως του ανθρώπου, που έχει σωματική υπόσταση και διατελεί σε συνθήκες χρόνου και τόπου, η εσωτερική λατρευτική διάθεση λαμβάνει ορισμένη αισθητή μορφή. Η εξωτερική και αντιληπτή

1. Το παρόν άρθρο αποτελεί μέρος της διπλωματικής εργασίας εξειδίκευσης που εκπονήθηκε στο ΠΜΣ Μουσειακές Σπουδές του Πανεπιστημίου Αθηνών με τριμελή επιτροπή τους: Ομότ. Καθ. Ν. Ζία, Καθ. Μ. Σταματάκη, Καθ. Ν. Γκιολέ.

με τις αισθήσεις εκδήλωση της λατρευτικής ευλάβειας μέσω τελετουργικού τυπικού (λόγων – συμβόλων – μυστηριακών πράξεων) και με τη χρήση υλικών στοιχείων, ονομάζεται κατά κανόνα λατρεία. Για την Ορθόδοξη Εκκλησία λατρεία είναι κατ' εσχόνη τα ιερά μυστήρια, οι ιερές ακολουθίες και τελετές, και τα κείμενα της λατρείας. Κατά συνέπεια, λατρευτικά αντικείμενα είναι όσα χρησιμοποιούνται και συμβάλλουν στην –έμπρακτη και αισθητή– τέλεση της λατρείας. Στοιχεία της αρχιτεκτονικής, ζωγραφικής, γλυπτικής και ξυλογλυπτικής, της αργυροχρυσοχοΐας και κεντητικής καθώς και της ομιλητικής, της ποίησης και της μουσικής συμβάλλουν «εις την χειραγωγήν του ανθρώπου προς τον θεόν και εις την εκπλήρωσιν του σκοπού της λατρείας». (Φουντούλης, 1964:5-8, Τρεμπέλας, 1962: κζ-κθ, ΘΗΕ, 1966:144-151). Λατρευτικά αντικείμενα λοιπόν κατ' εσχόνη είναι:

- α) Τα ιερά ή λειτουργικά σκεύη (Εικ. 1).
- β) Τα ιερά άμφια.
- γ) Τα λειτουργικά βιβλία.
- δ) Επιμέρους αρχιτεκτονικά μέρη και στοιχεία της σκευής και του διακόσμου των λατρευτικών χώρων (ναών) που συντελούν στην τέλεση της λατρείας και έχουν διδακτικό και συμβολικό περιεχόμενο (π.χ. το τέμπλο, ο άμβωνας, οι φορητές εικόνες, οι τοιχογραφίες κ.λπ.).
- ε) Αντικείμενα της ιδιωτικής λατρείας, όπως εικόνες, τάματα, φυλακτά, επιστήθιοι σταυροί και ευλογίες.
- στ) Τα ιερά λείψανα, που, ωστόσο, λόγω της ιδιαίτερης φύσης τους –είναι σωματικά κατάλοιπα αγίων προσώπων– και της ιερότητάς τους, δεν αποτελούν μουσειακό υλικό. Πάντως, αντικείμενα όπου φυλάσσονταν λείψανα, δηλαδή λειψανοθήκες και σαρκοφάγοι, περιλαμβάνονται σε μουσεία και εκθέσεις.

Εικ. 1: Εκκλησιαστικό Μουσείο Αλεξανδρουπόλεως, αίθουσα Β΄, προθήκη με ιερά σκεύη (φωτ. Ε. Νινίκα).

Εικ. 2: Σκευοφυλάκιο Μονής Μ. Μετεώρου. Από τα αριστουργήματα της συλλογής. Αριστερά η Παναγία Θρηνούσα και ο Χριστός «Άκρα Ταπείνωση» (φωτ. Ε. Νινίκα).

2. Από συνέντευξη στη γράφουσα του επίκ. καθηγητή Λειτουργικής του ΑΠΘ η. Κων/νου Καραϊσαρίδη, 04.01.2007.

3. Νόμος 590/1977, ΦΕΚ 146/31-5-77 τεύχος Α', αρ. 45, παρ.5.

4. Βλ. και Παπαδοπούλου Σ. (επιμ.), 2001, Παρουσία ιερών Μονών Δοχειαρίου. Άγιον Όρος: Ιερά Μονή Δοχειαρίου, σ. 10-12.

5. Ν. 3028/2002, ΦΕΚ 153, τ. Α, 28.06.2002.

6. Όπως αναφέρθηκε και στην εισαγωγή μελετήθηκαν οι εξής εκθέσεις: Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο Αθήνας, Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού Θεσσαλονίκης, Εκκλησιαστικό Μουσείο της Ιεράς Μητροπόλεως Αλεξανδρουπόλεως, Σκευοφυλάκιο και Αίθουσα Χειρογράφων και Νεομαρτύρων της Ιεράς Μονής Μεγάλου Μετεώρου, Συλλογή κειμηλίων Ιεράς Μονής Αγίας Λαύρας (Καλαβρύτων), Συλλογή κειμηλίων Ιεράς Μονής Μεγάλου Σπηλαιίου, Πύργος Μπαζαίου, "Λατρείας τόματα" (περιοδική έκθεση), Ιστορίες θρησκευτικής πίστης στη Μάνη, Πύργος Πικουλάκη, Αρεόπολη.

7. Βλ. Museum International, September 2003, v.218, τεύχος αφιερωμένο στην έννοια του «ιερού» με θέμα «Sacred in an interconnected world».

8. Πηγή: Διεύθυνση Μνημειακών Μουσείων και Συλλογών του ΥΠΠΟ.

Έκθεση λατρευτικών αντικειμένων

Συλλογές λατρευτικών αντικειμένων δημιουργούνται από τους πρώιμους χριστιανικούς χρόνους με πρώτα να συλλέγονται τα λείψανα. Συλλέγονταν από ευλάβεια για λατρευτική χρήση και εκτίθονταν για προσκύνηση από τους πιστούς.

Το ζήτημα της συγκρότησης συλλογών χριστιανικών λατρευτικών αντικειμένων με επιστημονικά κριτήρια και για άλλους μη λατρευτικούς σκοπούς, τίθεται πλέον στην Ελλάδα μετά τα μέσα του 19^{ου} αι. και για πρώτη φορά επισήμως με την ίδρυση το 1884 της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας (Βουδούρη, 2003:68). Υπήρξαν τότε αντιδράσεις για την απομάκρυνση των εικόνων και των ιερών σκευών από τους λατρευτικούς χώρους, την αφαίρεση του εκκλησιαστικού χαρακτήρα και τη μετατροπή τους σε μουσειακά εκθέματα.

Στις μέρες μας, το ερώτημα αν πρέπει να εκτίθενται ή όχι λατρευτικά αντικείμενα είναι ρητορικό, καθώς αποτελεί πλέον μια πραγματικότητα. Η κατοχή λατρευτικών αντικειμένων από ιδιώτες (για την ιδιωτική λατρεία) είναι αυτονόητη και αποδεκτή από την Εκκλησία και δικαιολογεί την κατοχή και συλλογή αυτών και από πολιτιστικούς οργανισμούς, αρκεί να περιβάλλονται με ιεροπρέπεια και σεβασμό².

Επίσης, η παράδοση της ύπαρξης σκευοφυλακίων στις μονές όπου φυλάσσονται και εκτίθενται ιερά κειμήλια, καθώς και η σύσταση για τον ίδιο σκοπό εκκλησιαστικών μουσείων από μητροπόλεις, η ίδρυση των οποίων αναγνωρίζεται και ρυθμίζεται από τον Καταστατικό Χάρτη της Εκκλησίας της Ελλάδος³, δικαιολογεί και εκκλησιαστικώς-θεολογικώς το θέμα (Εικ. 2).

Πολλοί λόγοι συνηγορούν για την συγκέντρωση και έκθεση λατρευτικών αντικειμένων σε σκευοφυλάκια και μουσεία: η αποτελεσματικότερη διαφύλαξη και συντήρησή τους, η ανάγκη καταγραφής και μελέτης, η εκτίμηση της καλλιτεχνικής αξίας ή της αρχαιολογικής και ιστορικής μαρτυρίας τους και η πρόθεση ανάδειξης αυτών, ακόμα και η αντίληψη ότι είναι ζωντανά μνημεία με συνέχεια βίου, θεολογική παράδοση και μαρτυρία ορθόδοξου ήθους⁴.

Τα λατρευτικά αντικείμενα βυζαντινής και μεταβυζαντινής περιόδου, που χρονολογούνται έως και το 1830, δηλαδή το σύνολο σχεδόν των αντικειμένων της μελέτης μας, θεωρούνται αρχαία μνημεία ή αρχαία και προστατεύονται απευθείας από τις διατάξεις του νόμου 3028/2002⁵.

Κατά τη συλλογή και έκθεση λατρευτικών αντικειμένων θα πρέπει –κατά την γνώμη μας– να λαμβάνονται υπ’ όψιν τρία βασικά στοιχεία:

- α) Πρόκειται για τελετουργικά αντικείμενα ζωντανής θρησκείας που, αποσπώμενα από τον εκθεσιακό χώρο, θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν άμεσα στη λατρεία. Απαιτείται συνεπώς σεβασμός προς την ιδιότητά τους αυτή και ιδιαίτερη προσοχή σε κάθε χειρισμό τους ώστε να μην θιγεί το κοινό αίσθημα.
- β) Κατά την Ορθόδοξη Εκκλησία, η λατρεία του θεού είναι μυστήριο και ενέργεια του Αγίου Πνεύματος μέσα στην Εκκλησία, δια της οποίας αποκαλύπτεται ο θεός (Φουντούλης, 1964: 14-15). Όλα τα μέσα της λατρείας λοιπόν θεωρούνται αγιαστικά και ιερά και η ιερότητα αυτή θα πρέπει να διαφυλάσσεται και κατά την μουσειακή παρουσίαση και ερμηνεία τους.
- γ) Πρόκειται για αντικείμενα των οποίων η χρήση και η σημασία είναι γνωστή και συγκεκριμένη. Παραφράζοντας λίγο τον καθηγητή Κωτσάκη, θα λέγαμε ότι «έχουμε να κάνουμε με “διαφανείς” μαρτυρίες που έχουν κοινό και αδιαμφισβήτητο περιεχόμενο στο παρόν και στο παρελθόν» (Κωτσάκης, 1998-9:18). Τα τρία αυτά χαρακτηριστικά λειτουργούν διττώς: θέτουν μεν ένα βασικό πλαίσιο ερμηνείας των λατρευτικών αντικειμένων, συνιστούν όμως και επιβεβλημένους περιορισμούς.

Παρατηρήσεις και συμπεράσματα

Με τη μελέτη των περιπτώσεων μουσείων και συλλογών στη χώρα μας⁶ που εκθέτουν λατρευτικά αντικείμενα, επιχειρήσαμε να καταγράψουμε τον τρόπο και να εντοπίσουμε τα μέσα με τα οποία ερμηνεύουν τα αντικείμενα αυτά, τους αποδίδουν δηλαδή νόημα, σημασία και νέα, μετά την απόσπασή τους από το αυθεντικό περιβάλλον τους και την αναίρεση του αρχικού τους προορισμού και υπόστασης. Και στο εξωτερικό, στο χώρο της μουσειολογίας, ο προβληματισμός για την έννοια του «ιερού» και «λατρευτικού» αντικειμένου και τον τρόπο ερμηνείας του είναι υπαρκτός⁷. Ως «ιερά» ορίζονται γενικώς αντικείμενα που «περιέχουν-περικλείουν ένα συλλογικό συμβολικό νόημα» (Côte, 2003 : 34-35.). Η ερμηνεία τους όμως συχνά αδυνατεί να προσεγγίσει την καθαυτό θρησκευτική τους διάσταση, περιλαμβάνει συγκρίσεις και ομαδοποιήσεις και αναδεικνύει κυρίως την αισθητική και εθνογραφική αξία τους (Martin, 2003:38-45).

3

Εικ. 3: Εκκλησιαστικό Μουσείο Αλεξανδρουπόλεως. Εικόνες από την Ζ΄ θεματική ενότητα που αναφέρεται στη θεολογία των εικόνων (φωτ. Ε. Νινίκα).

Εικ. 4: Πύργος Πικουλάκη, Αρεόπολη Μάνης. Τμήμα άμβωνα από τη θεματική ενότητα «Λόγος» (φωτ. Ε. Νινίκα).

4

Όσον αφορά τη χώρα μας, σημειώνουμε:

α) Τα βυζαντινά και μεταβυζαντινά λατρευτικά αντικείμενα στην Ελλάδα εκτίθενται και ερμηνεύονται κατά κύριο λόγο από φορείς στους οποίους ανήκουν, δηλαδή κρατικά μουσεία και εκκλησιαστικά ιδρύματα, καθώς και μερικές λαογραφικές ή ιδιωτικές συλλογές, που τελούν, ωστόσο, υπό κρατική εποπτεία και εμφορούνται από ανάλογο πνεύμα. Στο πλαίσιο αυτό διαφυλάσσεται και προτάσσεται η λατρευτική-θρησκευτική διάσταση των αντικειμένων και δεν έχουν υπάρξει παρουσιάσεις ή ερμηνείες προκλητικές και αμφισβητήσιμες που να αντιβαίνουν στις αντιλήψεις της Ορθόδοξης Εκκλησίας και το κοινό αίσθημα (Εικ. 3).

β) Στις εκθέσεις που μελετήσαμε, η ερμηνεία των λατρευτικών αντικειμένων αποδίδει κατ' αρχήν τη θρησκευτική σημασία τους. Προβάλλει, επίσης, την καλλιτεχνική και την ιστορική ή αρχαιολογική σημασία τους, καθώς οι ιδιότητες αυτές αποτελούν βασικό κριτήριο για την επιλογή και τοποθέτησή τους στη μουσειακή έκθεση. Στις μουσειολογικά δομημένες εκθέσεις νοηματοδοτούνται εν συνεχεία και παρουσιάζονται ως μαρτυρίες του πολιτισμού που τα παρήγαγε, με συγκεκριμένα υλικά και τεχνολογικά χαρακτηριστικά, ιδεολογικό προσανατολισμό, πνευματικές και αισθητικές αξίες. Αντιμετωπίζονται, τέλος, ως μουσειακά αντικείμενα που εντάσσονται στο μουσειολογικό σενάριο και υπηρετούν την εκτύλιξη της «ιστορίας» που θέλει να αφηγηθεί η έκθεση.

γ) Βασικά ερμηνευτικά μέσα είναι τα κείμενα και η οργάνωση των εκθέσεων σε επιμέρους θεματικές ενότητες. Τα κείμενα είναι ένα παραδοσιακό και πολύ ισχυρό μέσο μετάδοσης πληροφοριών και μηνυμάτων και «η αμεσότερη πηγή στην οποία προστρέχει ο επισκέπτης» (Σαλή, 2000: 148). Χρησιμοποιούνται σε όλες τις περιπτώσεις που μελετήσαμε. Στις μουσειολογικά οργανωμένες εκθέσεις ανταποκρίνονται στις σύγχρονες αντιλήψεις για τη δομή και τη μορφή των μουσειακών κειμένων, στις άλλες περιπτώσεις είναι μάλλον τυποποιημένα και ανεπαρκή. Η οργάνωση των εκθέσεων σε επιμέρους θεματικές ενότητες, που καθιστούν άμεσα αντιληπτό για τον επισκέπτη ένα πρώτο βασικό επίπεδο ερμηνείας και κλιμακώνουν σταδιακά το μουσειολογικό «σενάριο», είναι ένα εξαιρετικά πρόσφορο ερμηνευτικό εργαλείο που μπορεί να χρησιμοποιηθεί με ήπιο αλλά και πιο τολημηρό τρόπο. Τα εκθέματα που εντάσσονται στο πλαίσιο ενός μουσειολογικού σεναρίου αποκτούν δυναμική. Άλλωστε, τα σύγχρονα μουσεία υιοθετούν πλέον ένα λιγότερο γραμμικό και περισσότερο «θεατρικό» τρόπο παρουσίασης (Hein, 2000: 2-3). Σε αυτόν εγγράφονται και τα σύγχρονα ερμηνευτικά μέσα που χρησιμοποιούνται, το πλούσιο εποπτικό υλικό και οι αναπαραστάσεις (Εικ. 4). Είναι χαρακτηριστικό ότι στις εκθέσεις στις οποίες δεν υπάρχει «σενάριο» που να δημιουργεί νοηματικά και αντιληπτικά σύνολα (θεματικές ενότητες) ή επαρκή εποπτικά μέσα, δεν ελκύεται αρκετά η προσοχή και το ενδιαφέρον του επισκέπτη. Έτσι, η περιήγηση στην έκθεση διαρκεί λίγα

ληπτά, ενώ το νόημα και οι πληροφορίες που αποκομίζει ο επισκέπτης είναι ελάχιστες. Αντίθετα, στις εκθέσεις που πληρούν αυτές τις προϋποθέσεις η επίσκεψη γίνεται πολύ πιο ενδιαφέρουσα και ουσιαστική.

δ) Στις περιπτώσεις που μελετήσαμε η παρουσίαση των λατρευτικών αντικειμένων γίνεται γενικά με καλαισθητό τρόπο, σεβασμό προς τη θρησκευτική τους σημασία, χωρίς πρόκληση και εκζήτηση. Πιστεύουμε πως σε αυτό ακριβώς το πλαίσιο θα πρέπει να γίνεται η μουσειογράφηση: με λιτότητα, καλαισθησία και υπόμνηση εκκλησιαστικής ατμόσφαιρας.

Αναλυτικότερα παρατηρούμε:

Εθνικά Μουσεία: Τα δύο μεγάλα κρατικά μουσεία παρουσιάζουν μεγάλες ομοιότητες στη φιλοσοφία τους, τη μορφή, τα εκθετικά και ερμηνευτικά μέσα (Εικ. 5).

Έχουν υπερβεί το πεδίο της στενά εννοούμενης εθνικής αναφοράς, του διδακτισμού και του αισθητισμού, καθώς και της αυστηρής τυπολογικής-ακαδημαϊκής ταξινόμησης των αντικειμένων, στοιχεία που χαρακτήριζαν παλαιότερες εκθέσεις των αρχαιολογικών μουσείων της χώρας (Γκαζή, 1999: 45-53). Έτσι:

α) Ερμηνεύουν τα λατρευτικά αντικείμενα στο πλαίσιο του βυζαντινού πολιτισμού. Παρακολουθώντας σύγχρονες θεωρητικές τάσεις αντιλούν στοιχεία από τη θεωρία των συστημάτων (Pearce, 2002: 217-230) και τη μεταδιαδικαστική αρχαιολογία (Κωτσάκης, 1998: 99) και εντάσσουν τα αντικείμενα σε υποσυστήματα του πολιτισμού αυτού (κοινωνία, ιστορικό πλαίσιο, οικονομία, ιδεολογία, υλικός πολιτισμός), τοποθετώντας τα σε σύνολα και στους διαδοχικούς κύκλους συσχετίσεων στους οποίους συμμετέχουν καθώς χρησιμοποιούνται από τους ανθρώπους.

β) Παράλληλα, παρέχουν πολυεπίπεδη ερμηνεία των αντικειμένων λαμβάνοντας υπ' όψιν –σύμφωνα με τα μοντέλα ανάλυσης αντικειμένων που χρησιμοποιούνται στη μελέτη του υλικού πολιτισμού (Pearce, 2002: 367-375)– τα υλικά, την κατασκευή, τη διακόσμηση, την ιστορία, το περιβάλλον, τη λειτουργία και το ρόλο τους στην κοινωνική διάρθρωση.

Τα παραπάνω δύο βασικά χαρακτηριστικά του τρόπου ερμηνείας, σε συνδυασμό με την ωραία αισθητική παρουσίαση που παράγει η μουσειογράφηση των εκθέσεών τους, θέτει τα δύο βυζαντινά μουσεία στην πρωτοπορία του μουσειακού γίγνεσθαι στη χώρα μας (Εικ. 6).

Εκκλησιαστικά μουσεία και μοναστηριακές συλλογές: Μεγάλο μέρος των βυζαντινών και μεταβυζαντινών λατρευτικών αντικειμένων στη χώρα μας βρίσκονται σε εκκλησιαστικά μουσεία και συλλογές μονών ή μητροπόλεων, οι οποίες έχουν και την κυριότητα των αντικειμένων αυτών (Βουδούρη, 2003:401-405). Είκοσι επτά (27) εκκλησιαστικά μουσεία και περί της ενενήντα (90) συλλογές, τελούν υπό την εποπτεία των κατά τόπους ΕΒΑ και έχουν εκθέσεις ανοικτές στο κοινό⁸. Με το νόμο 590/1977 «περί του Καταστατικού Χάρτου της Εκκλησίας της Ελλάδος», δίνεται το δικαίωμα σε μητροπόλεις και μονές να συστήνουν μουσεία. Στο νέο αρχαιολογικό νόμο (Ν. 3028/2002) δεν περιλαμβάνονται ειδικές διατάξεις για τα μουσεία αυτά, επομένως, είναι δυνατόν να αναγνωρισθούν από το ΥΠΠΟ και να επιχορηγηθούν, εφόσον πληρούν τις προϋποθέσεις που τίθενται στις σχετικές διατάξεις του. Για να γίνει αυτό, χρειάζεται μουσειολογική και μουσειογραφική μελέτη που συνήθως ανατίθεται σε υπηρεσίες του ΥΠΠΟ.

Εικ. 5: Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, Θεσσαλονίκη. Γλυπτά μέλη από φράγμα ιερού, πρώτη ενότητα. Τα αντικείμενα εντάσσονται σε μουσειογραφικά & εννοιολογικά σύνολα (φωτ. Ε. Νινίκα).

Εικ. 6: Βυζαντινό & Χριστιανικό Μουσείο, Αθήνα. Σύγχρονη παρουσίαση και αναφορά στον αυθεντικό χώρο των αντικειμένων, το νάο (φωτ. Ε. Νινίκα).

7

8

9

Εικ. 7: Μονή Μ. Σπηλαίου. Άποψη της αίθουσας κειμηλίων (φωτ. Ε. Νινίκα).

Εικ. 8: Πύργος Μπαζαίου, Νάξος. Τμήμα της έκθεσης του ισογείου (φωτ. www.bazeos.gr).

Εικ. 9: Πύργος Πικουλάκη, Μάνη. Φωτογραφικό υλικό ως ερμηνευτικό μέσο (φωτ. Ε. Νινίκα).

Παρά τις δυνατότητες αυτές, λίγα εκκλησιαστικά μουσεία και συλλογές είναι με σύγχρονες προδιαγραφές οργανωμένα (π.χ. μουσείο Αλεξανδρούπολης, σκευοφυλάκιο Ι. Μ. Μεγάλου Μετεώρου), ενώ τα περισσότερα παρουσιάζουν μεγάλες ελλείψεις (π.χ. συλλογές Αγίας Λαύρας, Μεγάλου Σπηλαίου) (Εικ. 7).

Για τις περιπτώσεις που υπάρχει αξιόλογη σε ποσότητα και ποιότητα υλικού συλλογή και ικανοί χώροι να τη στεγάσουν, θα προβάλλουμε το παράδειγμα του μουσείου της μητρόπολης Αλεξανδρουπόλεως όπου με πρωτοβουλία του μητροπολίτη και με την υποδειγματική συνεργασία εκκλησιαστικών παραγόντων και κρατικών υπηρεσιών, λύθηκαν πρακτικά και επιστημονικά ζητήματα (χρηματοδότηση, μουσειολογική και μουσειογραφική μελέτη) και δημιουργήθηκε ένα άρτιο μουσείο.

Για τις συλλογές των μονών, ωστόσο, οι οποίες δεν είναι κοσμικά πολιτιστικά ιδρύματα ούτε φιλοδοξούν να γίνουν, θα προτείνουμε τη σωστή φύλαξη και αξιοπρεπή παρουσίαση των θησαυρών τους. Δηλαδή, συστηματική καταγραφή και τεκμηρίωση, συντήρηση και κατάλληλες συνθήκες φύλαξης των αντικειμένων. Επίσης, σύγχρονη και καλαίσθητη παρουσίαση με προσεγμένο αλλά λιτό υποστηρικτικό υλικό (κατάλληλα κείμενα, φωτισμός, μουσειογραφικές συνθέσεις). Προς τη σωστή κατεύθυνση είναι ενέργειες όπως επιστημονικές εκδόσεις και δανεισμός αντικειμένων για εκθέσεις άλλων φορέων.

- Θεματικές εκθέσεις: Η έκθεση του μουσείου Πικουλάκη στη Μάνη και η περιοδική έκθεση του πύργου Μπαζαίου, δομούνται βάσει ενός προεπιλεγμένου θέματος. Δηλαδή, η συγκρότηση της συλλογής και η ανάπτυξη της έκθεσης «υπηρετούν» και παρουσιάζουν το θέμα. Η δομή, η ανάπτυξη και η συνολική παρουσίαση των εκθέσεων αυτών, τις καθιστούν ωραία παραδείγματα πολλαπλής ερμηνείας του θέματος και εφαρμογής στοιχείων της κονστрукτιβιστικής θεωρίας, σύμφωνα με την οποία ποικιλία μέσων χρησιμοποιείται για τη μετάδοση του μηνύματος στον επισκέπτη δίνοντάς του

την ευκαιρία να συναγάγει δικά του συμπεράσματα και να κατασκευάσει τη δική του γνώση και αντίληψη του θέματος (Hein, 1995:21-23). Πρόκειται για μια εναλλακτική και ενδιαφέρουσα πρόταση ερμηνείας και παρουσίασης λατρευτικών αντικειμένων με άρτιο και στις δύο περιπτώσεις αποτέλεσμα. (Εικ. 8, 9).

Τέλος, θα προτείναμε:

α) Τη συστηματοποίηση του εκθεσιακού υλικού σε θεματικές ενότητες σε όλες τις εκθέσεις. Όπως έχουμε ήδη σημειώσει, κάτι τέτοιο δημιουργεί «πλοκή» στην ανάπτυξη της έκθεσης προκαλώντας τη συμμετοχή και το ενδιαφέρον του επισκέπτη, και διευκολύνει την ερμηνεία καθιστώντας τα μηνύματα της έκθεσης σαφέστερα και πιο εύληπτα για τον επισκέπτη.

β) Σε αρκετές περιπτώσεις υπάρχει δυσκολία κατανόησης της ορολογίας. Δηλαδή, αναφέρεται το είδος του αντικειμένου, «μηναίον», «καντζιον», «πλαβίδα» αλλά ο μέσος επισκέπτης αγνοεί ή έχει ασαφή γνώση περί τίνος πρόκειται. Επεξήγηση της ορολογίας, χωρίς να επιβαρυνθούν τα υπάρχοντα, ήδη πολλά και πυκνά συνήθως, ερμηνευτικά κείμενα, θα μπορούσε να γίνει είτε σε ξεχωριστές πινακίδες (όπως στη β' ενότητα του μουσείου Αλεξανδρουπόλεως) είτε σε γλωσσάριο στον οδηγό ή το συνοδευτικό φυλλάδιο της έκθεσης ή ακόμη σε πλαστικοποιημένες πιεζάντες, πρακτική συνηθισμένη σε μουσεία του εξωτερικού, τις οποίες ο επισκέπτης οφείλει να επιστρέψει στο τέλος της περιήγησης.

γ) Ορισμένα είδη κειμένου που χρησιμοποιούνται στις εκθέσεις που μελετήσαμε, όπως τα εισαγωγικά κείμενα των ενότητων ή τα κείμενα των θεματικών εκθέσεων, οι οποίες διαθέτουν μεγαλύτερη ευελιξία στο χειρισμό των ερμηνευτικών μέσων τους, θα μπορούσαν να επωφεληθούν των πλεονεκτημάτων της μεθόδου Ekarv για τη συγγραφή μουσειακών κειμένων (Ekarv, 1999:201-204) μιας μεθόδου που έχει δοκιμασθεί με πολύ θετικά αποτελέσματα σε εκθέσεις στο εξωτερικό.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσσον

Βουδούρη Δ., 2003, *Κράτος και Μουσεία. Το θεσμικό πλαίσιο των αρχαιολογικών μουσείων*. Αθήνα – Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.

Γκαζή Α., 1999, «Η έκθεση των αρχαιοτήτων στην Ελλάδα (1829-1909)», *Αρχαιολογία & Τέχνες* 73:45-53.

Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια (συντομογραφία ΘΗΕ), 1966, Αθήναι, τ. 8:144-151.

Κωτσάκης Κ., 1998-9, «Αντικείμενα και αφηγήσεις. Η ερμηνεία του υλικού πολιτισμού στη σύγχρονη αρχαιολογία», *Επίτακτος* 2(10):11-23.

Pearce S., 2002, *Μουσεία, αντικείμενα και συλλογές*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.

Σαλή Τ., 2000, *Μουσειολογία 2. Βασικές αρχές έκθεσης μουσειακών συλλογών*. Αθήνα: Παπαδήμα.

Τρεμπέλα Π. Ν., 1962, *Αρχαία και χαρακτήρ της Χριστιανικής Λατρείας*. Αθήνα: Σωτήρ.

Φουντούλη Ι., 1964, *Το πνεύμα της Θείας Λατρείας*, εισήγηση στο Δ' Συνέδριον θεολόγων «Εφesus» (Αύγουστος 1963). Αθήνα.

Φουντούλη Ι., 2004, *Λειτουργική Α' . Εισαγωγή στη Θεία Λατρεία*. Θεσσαλονίκη: Φουντούλης.

Ξενόγλωσσον

Côte M., 2003, "From Masterpiece to Artefact: the Sacred and the Profane in Museums", *Museum International* 218:32-37.

Ekarv M., 1999, "Combating redundancy: writing texts for exhibitions", Hooper-Greenhill E.(ed.), *The educational Role of the Museum*. London and New York: Routledge.

Hein H., 2000, *The Museum in Transition. A philosophical Perspective*. Washington: Smithsonian Institution Press.

Hein G., 1995, "The Constructivist Museum", *Journal for Education in Museums* 16:21-23. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://www.gem.org.uk/hein.html> (τελευταία επίσκεψη 31/01/2006).

Martin H. J., 2003, "The World's Altars and the Contemporary Art Museum", *Museum International*, 218:38-45.

Σύγχρονοι δεοντολογικοί και νομικοί προβληματισμοί για τα ανθρώπινα υπολείμματα. Η περίπτωση του Εγκληματολογικού Μουσείου¹

Ζωή Σακκή

Συντηρήτρια Αρχαιοτήτων – Μουσειολόγος

Περίληψη

Τα ανθρώπινα υπολείμματα αποτελούν σπουδαιότατο κομμάτι της πολιτισμικής κληρονομιάς και κατέχουν εξέχουσα θέση μεταξύ των διαφόρων μουσειακών συλλογών. Ως εκ τούτου, η διαχείριση και η προστασία τους θεωρείται μείζονος σημασίας για τους πολιτισμικούς φορείς. Ιδιαίτερα για τη διευθέτηση ζητημάτων δεοντολογίας και νομικού πλαισίου, απαιτούνται επιδέξιοι χειρισμοί, καθώς τα ανθρώπινα υπολείμματα σχετίζονται με τους θανόντες και τις ηθικές απολαβές που αυτοί τυχάνουν. Πιο συγκεκριμένα, τόσο ο τρόπος διαχείρισης των ανθρωπίνων υπολειμμάτων, όσο και ο τρόπος μεταχείρισης των θανόντων αποτελούν φλέγοντα θέματα και εγείρουν εκτενείς φιλοσοφικές και ηθικοδεοντολογικές διαμάχες, καθιστώντας τη διαχείριση των ανθρωπίνων υπολειμμάτων ένα διαρκώς μεταβαλλόμενο πεδίο έρευνας και μελέτης. Η ανάδειξη της διαχείρισης των ανθρωπίνων υπολειμμάτων σε θέμα μείζονος σημασίας, έγινε όταν τις τελευταίες δεκαετίες διάφορες κοινωνικές ομάδες, σε πολλά μέρη του κόσμου, απαίτησαν σεβασμό στις ιερές αξίες των προγόνων τους. Έτσι, στα τέλη του 20^{ου} αιώνα, τα θέματα πολιτισμικής ταυτότητας και συνέχειας απέκτησαν ιδιαίτερη βαρύτητα, ενώ παράλληλα σε πλήθος από τα απομεινάρια του παρελθόντος επιδόθηκε τεράστια αξία ως σύμβολα πολιτισμικής κληρονομιάς. Την ίδια χρονική στιγμή διαπιστώθηκε ότι μεγάλο μέρος από τα κατάλοιπα

«αλλοτινών παραδείσων» απαντώνται, ως επί το πλείστον, σε μουσειακές συλλογές. Ωστόσο, σήμερα, έχει γίνει αντιληπτό ότι ο σεβασμός στην αξιοπρέπεια του θανόντα και στα υπολείμματά του είναι επιβεβλημένος, ενώ θα πρέπει να λαμβάνεται σοβαρά υπόψη και η διαφορετικότητα των πεποιθήσεων του κοινού στη γενικότερη διαχείριση των ανθρωπίνων υπολειμμάτων. Εντούτοις, τα ελληνικά μουσεία, όπως και όλα τα μουσεία διεθνώς, οφείλουν να προλαμβάνουν και να μεριμνούν, ώστε μελλοντικά να αποτρέψουν τη δημόσια διαπόμπευσή τους από ομάδες που θα θελήσουν να διεκδικήσουν καλύτερη μεταχείριση των υπολειμμάτων των προγόνων τους. Κινούμενο προς αυτή την κατεύθυνση, το Εγκληματολογικό Μουσείο² έχει επιδιώξει τη δημιουργία μιας σύγχρονης πολιτικής διαχείρισης ανθρωπίνων υπολειμμάτων.

1. Το παρόν άρθρο αποτελεί μέρος της διπλωματικής εργασίας εξειδίκευσης που εκπονήθηκε στο ΠΜΣ Μουσειακές Σπουδές του Πανεπιστημίου Αθηνών με τριμελή επιτροπή τους: Καθ. Γ. Παναγιώρη, Αναπλ. Καθ. Μ. Στεφανίδου, Επίκ. Καθ. Μ. Ι. Παπαγρηγοράκη, Λέκτ. Κ. Μωραΐτη.

2. Το Εγκληματολογικό Μουσείο ανήκει στο Εργαστήριο Ιατροδικαστικής και Τοξικολογίας της Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, το οποίο αποτελεί έναν φορέα που ενδιαφέρεται ιδιαίτερα για τη μελέτη των ηθικοδεοντολογικών ζητημάτων που σχετίζονται με τη διαχείριση ανθρωπίνων υπολειμμάτων.

Ο όρος «ανθρώπινα υπολείμματα» και οι ερμηνείες αυτού

Ο όρος *ανθρώπινα υπολείμματα* (*human remains*) απαντάται σε πλήθος κειμένων διεθνώς. Εντούτοις, δεν υπάρχει ένας διεθνώς αποδεκτός ορισμός, πλην αυτού της *Συνθήκης Tamaki Makau-rau*³ που υιοθετήθηκε το 2006 στη διάρκεια της Παγκόσμιας Αρχαιολογικής Συνδιάσκεψης στην Ιαπωνία. Σε αυτή τη Συνθήκη, ο ορισμός είναι υπερβολικά λιτός, αόριστος και επιδέχεται πολλαπλών ερμηνειών, καθώς αναφέρει ότι στα ανθρώπινα υπολείμματα ανήκουν τα οργανικά κατάλοιπα και άλλα συναφή υλικά. Τα νομοθετικά κείμενα χωρών που επιχειρούν να ερμηνεύσουν την έννοια των ανθρωπίνων υπολειμμάτων, έχουν ως αφετηρία τις εκάστοτε ανάγκες της κοινωνίας και συνάδουν με το ευρύτερο πνεύμα του νομοθέτη τη δεδομένη χρονική στιγμή. Γι' αυτό, στην περίπτωση των Η.Π.Α.⁴ και της Αυστραλίας⁵, οι ορισμοί δεν αναφέρονται στο ευρύτερο σύνολο των ανθρωπίνων υπολειμμάτων, αλλά αντίθετα στα ανθρώπινα υπολείμματα συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων, οι οποίες «ενδιαφέρουν» τα δύο αυτά κράτη (δηλαδή τους αυτόχθονες της Αμερικής και της Αυστραλίας αντίστοιχα).

Προσφάτως, προσπάθεια προσδιορισμού της έννοιας των ανθρωπίνων υπολειμμάτων έχουν καταβάλει οι Komar και Buikstra (2008, 65), οι οποίες επιχειρούν να ερμηνεύσουν τον όρο εξετάζοντάς τον από τη

σκοπιά της δικαστικής ανθρωπολογίας. Για τις Komar και Buikstra, τα ανθρώπινα υπολείμματα χωρίζονται σε *υπολείμματα με δικαστικό ενδιαφέρον* και σε *υπολείμματα χωρίς δικαστικό ενδιαφέρον*. Τα ανθρώπινα υπολείμματα χωρίς δικαστικό ενδιαφέρον ταξινομούνται, με τη σειρά τους, σε δύο μεγάλες κατηγορίες, τα *πρωϊστορικά* και τα *ιστορικά*. Η διάκριση των ανθρωπίνων υπολειμμάτων που επιχειρείται σε αυτή την περίπτωση θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως γενική, ωστόσο επιτυγχάνει την κατηγοριοποίηση των ανθρωπίνων υπολειμμάτων, λαμβάνοντας υπόψη κριτήρια πολύ διαφορετικά από τα κριτήρια που περιέχονται σε νομικά κείμενα. Επιπλέον, η διάκριση των Komar και Buikstra αποτέλεσε το έναυσμα για να γίνει νύξη σχετικά με το πότε τα ανθρώπινα υπολείμματα αποτελούν αντικείμενο μελέτης των ιστορικών επιστημών και πότε των ανθρωπολογικών επιστημών με τα πολιτισμικά αγαθά, χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει ότι άλλες συναφείς επιστήμες δεν μπορούν να συμπορευτούν και να δράσουν συνεργατικά.

3. Tamaki Makau-rau Accord on the Display of Human Remains and Sacred Objects. <http://www.worldarchaeologicalcongress.org/site/news/The_Tamaki_Makau-rau_Accord.pdf> [2/8/2007].

4. Στο Νόμο Περί Προστασίας των Ταφικών Περιοχών και Επαναπατρισμού των Αυτόχθωνων της Αμερικής (Native American Graves Protection and Repatriation Act, NAGPRA) του 1990, τα ανθρώπινα υπολείμματα ορίζονται ως τα λείψανα των αυτόχθωνων της Αμερικής. <<http://www.cast.uark.edu/other/nps/nagpra/nagpra.dat/lgm003.html>> [2/8/2007].

5. Ο Νόμος Περί Κληρονομιάς των Αυτόχθωνων (Aboriginal Heritage Act) του 2006, ορίζει ως ανθρώπινα υπολείμματα, τα σκεύη ή σκελετά λείψανα που ανήκουν σε αυτόχθονες της Αυστραλίας. <http://www1.dvc.vic.gov.au/aav/heritage_bill/heritage_bill_2006/Aboriginal%20Heritage%20Act.pdf> [16/09/2007].

Ανθρώπινα υπολείμματα, αξίες και συγκρούσεις αξιών

Τα ανθρώπινα υπολείμματα προκαλούν σε κάθε εποχή δέος και ιδιαίτερο ενδιαφέρον τόσο σε μεμονωμένα άτομα όσο και σε ποικίλες κοινωνικές ομάδες, ανεξαρτήτως της ηλικίας των προγόνων που ανήκουν. Το γεγονός αυτό ερμηνεύεται μέσω των πολλών και διαφορετικών αξιών που συνδέονται με τα ανθρώπινα υπολείμματα. Πρωτίστως, δεν μπορεί να παραβληφθεί η άμεση ή έμμεση σχέση των ανθρωπίνων υπολειμμάτων με τους θανόντες –τόσο με το άψυχο σώμα όσο και με το άτομο που ήταν κάποτε εν ζωή. Μάλιστα, σε πολλές περιπτώσεις τα ανθρώπινα υπολείμματα εμπεριέχουν ισχυρή, συμβολική υπόσταση ή επιφορτίζονται με υψηλά ηθικά νοήματα. Επιπλέον, καθώς τα ανθρώπινα υπολείμματα αποτελούν μέρος της φυσικής και πολιτισμικής κληρονομιάς του σύγχρονου ανθρώπου, δύνανται να συνεισφέρουν στο κοινό καλό, μέσω της έρευνας και της εκπαίδευσης.

Οι κύριες ομάδες ανθρώπων που ενδιαφέρονται να επιληφθούν την επιμέλεια και την προστασία των θανόντων και, κατά συνέπεια, των υπολειμμάτων τους είναι οι εξής:

- **Οι γενεαλογικοί ή/και πολιτισμικοί απόγονοι**, για τους οποίους οι θανόντες χαίρουν αξιοπρεπούς μεταχείρισης και διεκδικούν το σεβασμό και την προστασία των εν ζωή ανθρώπων, οι οποίοι κατ' επέκταση επωμίζονται ευθύνες προς τους θανόντες (Baets 2004, Barilan 2006). Η μη εκδήλωση σεβασμού στην αξιοπρέπεια του θανόντος εκλαμβάνεται ως προσβολή, με προσβαλλόμενους τους εν ζωή ανθρώπους. Συνεπώς, η ασεβής μεταχείριση των ανθρωπίνων υπολειμμάτων θεωρείται απεχθής πράξη.

- **Οι θρησκευτικές ομάδες**, για τις οποίες οι θανόντες χρήζουν σεβασμού και αξιοπρεπούς μεταχείρισης. Έτσι, ο τρόπος έκφρασης του σεβασμού διαφοροποιείται, καθώς άλλοτε αποδίδεται μόνο στη «μνήμη» του θανόντα (στην ανάμνηση του ατόμου), ενώ άλλοτε αποδίδεται και στο νεκρό σώμα⁶ (Green και Green 2006).

- **Η επιστημονική κοινότητα**, η οποία αντιμετωπίζει τα ανθρώπινα υπολείμματα ως πηγή πληροφοριών άμεσα συνυφασμένη με τη βιολογική και την πολιτισμική εξέλιξη του είδους μας. Γι' αυτό, η επιστημονική τους σπουδαιότητα είναι πολύ μεγάλη (Walker 2000). Για τους αρχαιολόγους, λόγου χάριν, τα ίχνη ταφικών πρακτικών εκλαμβάνονται ως αδιάψευστες αποδείξεις της ανθρωπίνης δραστηριότητας σε ένα δεδομένο χώρο (Baets 2004).

- **Άτομα που ενδιαφέρονται για θέματα σύγχρονης τέχνης**. Ορισμένοι σύγχρονοι καλλιτέχνες δημιουργούν έργα τέχνης χρησιμοποιώντας ανθρώπινα σωματικά υγρά, όπως αίμα⁷ και ούρα, καθώς γι' αυτούς η τέχνη γίνεται αντιληπτή ως ιεροτελεστία, όπου συννησιμένα αντικείμενα ή πράξεις αποκτούν συμβολική σημασία (Freeland 2005, 15). Επίσης, έντονα έχει απασχολήσει τους κριτικούς, τους επιστήμονες και το κοινό η έκθεση «Body Worlds»⁸ ή «Bodies... The Exhibition»⁹, που έχει ταξιδέψει σε πολλά μέρη του κόσμου (Εικ. 1). Στην έκθεση αυτή παρουσιάζονται ανατομικά παρασκευάσματα και ακέραια σώματα με τέτοιο τρόπο, ώστε να συνδυάζεται η ακαδημαϊκή διδασκαλία με τη βιωματική εμπειρία (Burns 2007, Vogel 1999).

6. Χαρακτηριστικό αναφέρεται ότι τα διάφορα χριστιανικά δόγματα θεωρούν ότι μόνο η ψυχή μπορεί να υπερβεί τα όρια του υπερφυσικού και να μεταφερθεί στον «επόμενο κόσμο» (Green και Green 2006, 217). Αυτό πάντως δεν αντίκειται στο γεγονός ότι η μεταχείριση του σώματος θα πρέπει να γίνεται με τον πρέποντα σεβασμό (Stanford 2005).

7. Ιδιαίτερως η χρήση του αίματος στη σύγχρονη τέχνη είναι πολύ συχνή, καθώς για τους σύγχρονους καλλιτέχνες το αίμα σημαίνει ότι και στις «πρωτόγονες» τελετουργίες. Επιπλέον, το αίμα διαθέτει ένα πλήθος από εκφραστικές και συμβολικές νοηματοδοτήσεις (Freeland 2005, 15).

8. Πληροφορίες για την έκθεση «Body Worlds» υπάρχουν στην ιστοσελίδα: <www.bodyworlds.com> (11/11/2007).

9. Πληροφορίες για την έκθεση «Bodies... The Exhibition» υπάρχουν στην ιστοσελίδα: <http://www.bodiestheexhibition.com/bodies.html> (31/10/2008).

Όπως διαπιστώνεται, τα ανθρώπινα υπολείμματα των προγόνων μπορούν να ερμηνευτούν μέσω πολλαπλών συστημάτων αξιών, γεγονός που σε αρκετές περιπτώσεις δημιουργεί έντονες προστριβές μεταξύ κοινοτήτων που εκπροσωπούν παραδοσιακές αντιλήψεις –όπως οι γενεαλογικοί ή πολιτισμικοί απόγονοι και οι θρησκευτικές ομάδες– και κοινοτήτων που εκπροσωπούν προοδευτικές αντιλήψεις, όπως οι επιστημονικές κοινότητες, αλλά και οι εκπρόσωποι της σύγχρονης τέχνης. Μάλιστα, οι προστριβές φαίνεται να είναι οξύτερες στις περιπτώσεις που συγκρούονται ομάδες παραγκωνισμένων πληθυσμών με μέλη της επιστημονικής κοινότητας, κυρίως σε περιοχές όπου εκτεινόταν η ευρωπαϊκή αποικιοκρατία (Christensen 2006, Walker 2000).

Στη Βόρεια Αμερική, στη Χαβάη, στην Αυστραλία και σε πολλά άλλα μέρη, όπου διάφοροι αυτόχθονες πληθυσμοί υπέστησαν τεράστιο αφανισμό από τους Ευρωπαίους αποικιοκράτες, τα ανθρώπινα υπολείμματα των προγόνων απέκτησαν τεράστια αξία ως σύμβολα της πολιτισμικής ταυτότητας και της αποικιοκρατικής καταδυνάστευσης (Walker 2000). Οι πολιτισμικοί απόγονοι διεκδίκησαν τον έλεγχο, τη διάθεση και τη διαχείριση των ανθρωπίνων υπολειμμάτων των προγόνων τους και εξέλαβαν τον επαναπατρισμό ή επανεμφάνισμα ως τη μόνη πράξη απόδειξης του σεβασμού προς τα ανθρώπινα υπολείμματα και τους προγόνους¹⁰.

Εικ. 1: Φωτογραφία από την έκθεση «Bodies... The Exhibition», η οποία παρουσιάζεται σε πολλά μέρη του κόσμου (<http://www.bodiestheexhibition.com/bodies.html>, 31/10/08).

10. Θέματα επαναπατρισμού και επανεμφάνισμα έχουν απασχολήσει κατά κύριο λόγο τις Η.Π.Α., τον Καναδά, την Αυστραλία και τη Μ. Βρετανία.

Απόδοση σεβασμού προς τα ανθρώπινα υπολείμματα

Σήμερα, παρατηρείται η τάση για ολοένα και μεγαλύτερη απόδοση σεβασμού στα ανθρώπινα υπολείμματα. Ιδιαίτερη προσοχή επιδεικνύεται στο συμβολισμό που ενδεχομένως έχουν τα ανθρώπινα υπολείμματα σε σχέση με πολιτικό-θρησκευτικούς αγώνες για ίση μεταχείριση μειονοτήτων και αυτοχθόνων πληθυσμών.

Όπως γίνεται αντιληπτό, η γενικότερη διαχείριση των ανθρωπίνων υπολειμμάτων είναι πολύπλευρη, πολύσύνθετη και οπωσδήποτε ένα «φλέγον» αντικείμενο μελέτης. Λόγω της σπουδαιότητας του θέματος και με σκοπό τη διευθέτηση μελλοντικών διχογνωμιών, τα τελευταία 70 χρόνια έχουν συνταχθεί πολυάριθμα κείμενα, όπου γίνεται άμεση ή έμμεση αναφορά στον τρόπο διαχείρισης των ανθρωπίνων υπολειμμάτων. Πρωτίστως, διεθνείς οργανισμοί, όπως ο Ο.Η.Ε., είχαν ασχοληθεί επισταμένα με θέματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων, προστασίας της πολιτισμικής ποικιλότητας αλλιά και βιοηθικής, διατυπώνοντας διακηρύξεις, συμβάσεις, συνθήκες κ.ά. Ακολούθησε η δημιουργία οδηγιών και κωδίκων ηθικής, που οριοθετούν τη συμπεριφορά των επιστημονικών και επαγγελματικών κοινοτήτων. Παράλληλα, χώρες όπως οι Η.Π.Α., η Αυστραλία και η Μ. Βρετανία –τα μουσεία των οποίων κλήθηκαν να διευθετήσουν αιτήματα επαναπατρισμού– οδηγήθηκαν στη θέσπιση νόμων για τη διευθέτηση θεμάτων διαχείρισης ανθρωπίνων υπολειμμάτων.

Από το σύνολο των κειμένων που δημιουργήθηκαν προκύπτουν τρεις θεμελιώδεις αρχές, οι οποίες δύνανται να καθοδηγήσουν την επιστημονική κοινοτητα και τα μουσεία στη διαχείριση των ανθρωπίνων υπολειμμάτων:

- τα ανθρώπινα υπολείμματα θα πρέπει να τυγχάνουν αξιοπρεπούς μεταχείρισης και γενικότερου σεβασμού,
- οι απόγονοι θα πρέπει να μπορούν να επιλαμβάνονται της διάθεσης και διαχείρισης των ανθρωπίνων υπολειμμάτων των συγγενών τους και
- η διατήρηση και συντήρηση των συλλογών με ανθρώπινα υπολείμματα είναι ηθικά επιβεβλημένες, λόγω της τεράστιας σημασίας των ανθρωπίνων υπολειμμάτων στην κατανόηση της ιστορίας του ανθρωπίνου είδους¹¹.

Ανθρώπινα υπολείμματα και μουσεία

Η συντριπτική πλειοψηφία των μη ενταφιασμένων ανθρωπίνων υπολειμμάτων, καθώς και πλήθος «ιερών» πολιτισμικών αντικειμένων, συγκροτούνται σε μουσειακές συλλογές. Το γεγονός αυτό ενέπληξε πολλαά μουσεία στις πολυάριθμες διεκδικήσεις των πολιτισμικών ή γενεαλογικών απογόνων, φέρνοντας το προσωπικό των μουσείων αντιμέτωπο με ποικίλα ηθικά διλήμματα (Εικ. 2). Σε κάθε περίπτωση, οι εμπλεκόμενοι, είτε εκπροσωπώντας παραδοσιακές αντιλήψεις είτε πρεσβεύοντας προοδευτικές αντιλήψεις, ανήγαγαν τον «έλεγχο» των συλλογών σε πολιτισμικό, αλλιά και πολιτικό θέμα (Goldstein και Kintigh 1990, Walker 2000). Έτσι, τα μουσεία, ακολουθώντας το παράδειγμα των επιστημονικών και

11. Οι τρεις θεμελιώδεις αρχές ερμηνεύονται από το εκάστοτε πολιτισμικό πρίσμα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η πρακτική εφαρμογή της «αξιοπρεπούς μεταχείρισης» των ανθρωπίνων υπολειμμάτων, που ποικίλλει ανάλογα με την πολιτισμική κληρονομιά του κάθε στόμου (Walker 2000).

επαγγελματικών κοινοτήτων και εφαρμόζοντας τις επιταγές του εκάστοτε νομοθέτη –εφόσον υπήρχαν–, επιλήφθηκαν της δημιουργίας πολιτικών διαχειρίσιμων συλλογών με ανθρώπινα υπολείμματα. Απώτερος σκοπός της δημιουργίας πολιτικών διαχειρίσιμων είναι να καταδειχθεί η καθόλου ηθική μεταχείριση των ανθρωπίνων υπολειμμάτων και να παρουσιαστεί ο τρόπος διευθέτησης ενδεχόμενων μελλοντικών διεκδικήσεων επαναπατρισμού ή επανεταφιασμού τους από διάφορες κοινωνικές ομάδες.

Κάθε μουσειακή πολιτική διαχείρισης συλλογών με ανθρώπινα υπολείμματα, θα πρέπει να διέπεται από τις τρεις προαναφερθείσες αρχές: α) της αξιοπρεπούς μεταχείρισης και του γενικότερου σεβασμού, β) της δυνατότητας των απογόνων να ελέγχουν τη διάθεση και τη διαχείριση των υπολειμμάτων και γ) της διατήρησης και συντήρησής τους. Σε κάθε περίπτωση, θα πρέπει να συνυπολογίζονται τα ποικίλα ηθικοδεοντολογικά και μεθοδολογικά διλήμματα που δημιουργούνται, ενώ παράλληλα θα πρέπει να αποφεύγεται η «έκθεση» στο κοινό ευαίσθητων προσωπικών δεδομένων και άλλων εμπιστευτικών θεμάτων. Η πολιτική διαχείρισης των ανθρωπίνων υπολειμμάτων θα πρέπει να εφαρμόζεται καθολικά από το προσωπικό του μουσείου, να δημοσιοποιείται στο ευρύ κοινό, αλλά και να αναθεωρείται, εφόσον αυτό κρίνεται σκόπιμο. Επιπροσθέτως, θα πρέπει να τεκμηριώνονται οι ιδιαίτεροι λόγοι για τους οποίους το μουσείο διαθέτει ανθρώπινα υπολείμματα και σκοπούτως να αναπτύσσονται οι θέσεις του μουσείου αναφορικά με:

- την πρόσκτηση και το δανεισμό,
- την απένταξη, τον επανεταφιασμό και τον επαναπατρισμό,

- τη συντήρηση, την αποθήκευση και τη διαχείριση των συλλογών,
- την πρόσβαση του γενικού κοινού· στο σημείο αυτό θα πρέπει να γίνεται αναφορά στον τρόπο της έκθεσης και της χρήσης των υπολειμμάτων από μη-εξειδικευμένους επισκέπτες του μουσείου, με σκοπό την εκπαίδευση,
- την πρόσβαση των ερευνητών.

Επίσης, η διαχείριση των συλλογών με ανθρώπινα υπολείμματα θα πρέπει να αποτελεί απόρροια της συνεργασίας εξειδικευμένων επαγγελματιών, προερχόμενων από διάφορους επιστημονικούς κλάδους. Η ενθάρρυνση συνεργασιών μεταξύ διαφορετικών ειδικοτήτων θα πρέπει να αποτελεί μια από τις προτεραιότητες του μουσείου, καθώς τα ζητήματα που σχετίζονται με τα ανθρώπινα υπολείμματα είναι πολυδιάστατα.

Εικ. 2: Πρόσφατα, το Μουσείο του Μάντσεστερ «κάλυψε» τρεις αιγυπτιακές μούμιες, διαμαρτυρόμενο για τις άκαρπες συζητήσεις σχετικά με τον τρόπο έκθεσής τους. Το θέμα δημοσιεύτηκε από το BBC (<http://www.bbc.co.uk/manchester/>, 31/10/08).

Τα ανθρώπινα υπολείμματα στην Ελλάδα

Τα ανθρώπινα υπολείμματα που συναντώνται στην Ελλάδα ανήκουν κυρίως σε άτομα που έζησαν και έδρασαν στο γεωπολιτικό χώρο που σήμερα καταλαμβάνει το ελληνικό κράτος. Τα συγκεκριμένα ανθρώπινα υπολείμματα είναι ως επί το πλείστον σκελετικά υπολείμματα από αρχαιολογικές ανασκαφές, τα οποία συγκαταλέγονται στο «υλικό» μουσειακών συλλογών. Στην Ελλάδα, εκτός από τα αρχαιολογικά ανθρώπινα υπολείμματα, συναντώνται ιερά λείψανα αγίων ή οσίων της Ορθόδοξης Εκκλησίας, καθώς και ορισμένα μουμιοποιημένα υπολείμματα και παρασκευάσματα διατηρημένα σε μονιμοποιητικό υλικό που βρίσκονται σε πανεπιστημιακά μουσεία Ιατρικών Σχολών. Επίσης, ανθρώπινα υπολείμματα προερχόμενα από αζήτητα πτώματα ιατροδικαστικών περιστατικών ή ενταγμένα σε σκελετικές συλλογές, όπως αυτή του Τομέα Φυσιολογίας Ζώων και Ανθρώπου του Τμήματος Βιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, φυλάσσονται σε διάφορα πανεπιστημιακά ιδρύματα με σκοπό την έρευνα στο γνωστικό αντικείμενο της βιολογικής και δικαστικής ανθρωπολογίας [Ελιόπουλος και συν. 2011].

Στην περίπτωση των αρχαιολογικών και ιστορικών ανασκαφικών ευρημάτων υπάρχει καταγεγραμμένο το ιστορικό της ανασκαφής και το συνοδευτικό υλικό τεκμηρίωσης. Επιπλέον, το νομικό πλαίσιο είναι σαφώς καθορισμένο. Αντίθετα, σε περιπτώσεις μη-ανασκαφικών ευρημάτων συχνά παρατηρείται ελλιπές καταγεγραμμένο ιστορικό αρχείο, πενιχρή τεκμηρίωση και απουσία καθορισμένου νομικού πλαισίου.

Οι ελληνικοί φορείς που ενδιαφέρονται για τη διαχείριση των ανθρωπίνων υπολειμμάτων στα μουσεία, είναι λίγοι. Πρόκειται κυρίως για άτυπες επιστημονικές ομάδες από εκπαιδευτικούς φορείς, όπως το Πανεπιστήμιο και το Τ.Ε.Ι. Αθηνών. Η σημαντικότερη πρωτοβουλία προέρχεται από το Τμήμα Συντήρησης Αρχαιοτήτων και Έργων Τέχνης του Τ.Ε.Ι. Αθηνών και εστιάζεται στον προσδιορισμό των προσόντων των ατόμων που εμπλέκονται στη διαχείριση ανθρωπίνων υπολειμμάτων, καθώς και των απαιτούμενων, ώστε διάφοροι φορείς να μπορούν να αναλαμβάνουν τη διαχείριση των ανθρωπίνων υπολειμμάτων [Panagiaris 2001, Malea και συν. 2004, Mertzani και συν. 2008, Παναγιάρης 2009]. Επίσης, μεγάλο είναι το ενδιαφέρον της Ελληνικής Ορθόδοξης Εκκλησίας για τη διαχείριση των ανθρωπίνων υπολειμμάτων. Τέλος, θέματα βιοηθικής που αφορούν τις μεταμοσχεύσεις, τα γενετικά δεδομένα, διάφορες κλινικές μελέτες κ.ά., και συνδέονται εμμέσως με τα ανθρώπινα υπολείμματα, προσελκύουν τελευταία το ενδιαφέρον αρκετών επιστημονικών ή άλλων ομάδων.

Μελέτη περίπτωσης: *Το Εγκληματολογικό Μουσείο*

Το Εγκληματολογικό Μουσείο της Ιατρικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών αποτελεί ένα μικρό μουσείο που βρίσκεται σε στάδιο ανάπτυξης και το οποίο καλείται να αντιμετωπίσει την υπάρχουσα ελληνική πραγματικότητα αναφορικά με τα ανθρώπινα υπολείμματα. Το Μουσείο διαθέτει μια μεγάλη συλλογή ανθρωπίνων

υπολείμμάτων, η οποία απαρτίζεται από 171 ξηρά παρασκευάσματα και μονιμοποιημένα (γυψά) παρασκευάσματα ιστών.

Το Μουσείο αναγνωρίζει ότι τα ανθρώπινα υπολείμματα απολαμβάνουν ένα ειδικό καθεστώς λόγω της ευαισθητής και ιδιαίτερης φύσης τους. Αναγνωρίζει, επίσης, ότι τα υπολείμματα, για τα οποία μεριμνά, είναι ιστορικά και χρονολογούνται από τις αρχές έως και τα μέσα του 20^{ου} αιώνα. Το σύνολο των ανθρώπινων υπολείμμάτων προέρχεται από ιατροδικαστικές υποθέσεις του Εργαστηρίου Ιατροδικαστικής και Τοξικολογίας της Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, που διερευνήθηκαν με σκοπό τον καθορισμό της αιτίας και του είδους του θανάτου των ατόμων.

Πρόσφατα, το Εγκληματολογικό Μουσείο έχει ασχοληθεί με τη δημιουργία μίας γραπτής μουσειακής πολιτικής για τη σωστή διαχείριση της συλλογής ανθρώπινων υπολείμμάτων που διαθέτει. Για το σκοπό αυτό, έπρεπε να προσδιοριστούν τα όρια που θέτουν η ελληνική και διεθνή νομοθεσία, οι ελληνικοί και διεθνείς κανόνες ηθικής, οι ελληνικές θρησκευτικές πεποιθήσεις και οι κοινωνικοπολιτικές διεθνείς εξελίξεις. Επιπλέον, το κείμενο έπρεπε να ακολουθεί την ευρύτερη πολιτική του Μουσείου και παράλληλα να πρεσβεύει τις αρχές που αυτό ακολουθεί. Η προτεινόμενη δομή της γραπτής μουσειακής πολιτικής διαχείρισης ανθρώπινων υπολείμμάτων στην οποία κατέληξε το Μουσείο, περιλαμβάνει τις ακόλουθες θεματικές ενότητες:

• **Το ηθικό και νομικό πλαίσιο.** Τόσο το εθνικό όσο και το διεθνές νομικό καθεστώς, αναφορικά με τα ανθρώπινα υπολείμματα και τα δικαιώματα των ανθρώπων και των θανόντων, λαμβάνονται υπόψη και αναφέρονται.

• **Πρόσκτηση και δανεισμός.** Αναφέρεται ρητά ότι το Μουσείο ενδεχομένως μελλοντικά να επιδιώξει την απόκτηση ανθρώπινων υπολείμμάτων, μόνο εφόσον κάτι τέτοιο υπαγορεύεται από εξέχουσας σπουδαιότητας ερευνητικούς και εκπαιδευτικούς σκοπούς.

• **Απένταξη, επανεταφιασμός και επαναπατρισμός.** Αναφέρεται εάν το Μουσείο διαθέτει ανθρώπινα υπολείμματα που αποτελούν ή που μελλοντικά θα μπορούσαν να αποτελέσουν αντικείμενο αιτημάτων επαναπατρισμού ή ενταφιασμού.

• **Συντήρηση, αποθήκευση και διαχείριση συλλογής.** Η διαχείριση και η συνολική φροντίδα των ανθρώπινων υπολείμμάτων γίνεται με τέτοιο τρόπο ώστε να αποδίδεται ο πρέποντας σεβασμός στην αξιοπρέπεια του σώματος του θανόντος ή των τμημάτων αυτού.

• **Τεκμηρίωση και ταξινόμηση.** Υπάρχουν ταξινομικοί κατάλογοι με πληροφορίες σχετικά με την ημερομηνία και την προέλευση των υπολείμμάτων, την ακριβή τους φύση και τις συνθήκες απόκτησής τους.

• **Πρόσβαση του γενικού κοινού: έκθεση, χρήση και εκπαίδευση.** Αναφέρεται το είδος της πληροφορίας που το γενικό κοινό μπορεί να προσλάβει μέσω της έκθεσης (στο φυσικό χώρο του Μουσείου ή στο διαδίκτυο) αναφορικά με τα αντικείμενα της συλλογής.

• **Πολιτική πρόσβασης του ειδικού-ερευνητικού κοινού: έρευνα, χρήση και εκπαίδευση.** Αναφέρεται στο είδος της παρεχόμενης πληροφορίας αναφορικά με τα αντικείμενα της συλλογής. Επίσης, γίνεται αναφορά στο είδος των επιστημονικών δεδομένων που οι επιστήμονες μπορούν να λάβουν μελετώντας τα αντικείμενα της συλλογής.

Συμπεράσματα και προτάσεις

Τα μουσεία που διαθέτουν ανθρώπινα υπολείμματα θα πρέπει να κατανοήσουν ότι η επιδίωξη απόδοσης του δέοντος σεβασμού στα ανθρώπινα υπολείμματα, συνδέεται στενά με όλους τους τομείς της μουσειακής θεωρίας και πράξης. Έτσι, κρίνεται απαραίτητη η σύνταξη μουσειακών πολιτικών διαχείρισης των ανθρωπίνων υπολειμμάτων. Μάλιστα, απαιτείται να υπάρξει σε διεθνές επίπεδο ένα κείμενο με αποφάσεις μιας «διεθνούς ομάδας ειδικών», η οποία θα καθοδηγεί τα μουσεία αναφορικά με τα ζητήματα ανθρωπίνων υπολειμμάτων, είτε σε περιπτώσεις που η νομοθεσία του κράτους έχει προβλέψει μια ενδεχόμενη κατάσταση είτε όχι.

Η Ελλάδα ανήκει στην κατηγορία των κρατών που η νομοθεσία της δεν αναφέρεται σε θέματα ανθρωπίνων υπολειμμάτων και που τα ίδια τα μουσεία αναλαμβάνουν την ευθύνη της λήψης αποφάσεων. Έτσι, κρίνεται σκόπιμη η δημιουργία ενός ενιαίου εθνικού συστήματος διαχείρισης θεμάτων που αφορούν τα ανθρώπινα υπολείμματα, αλλά και τα δικαιώματα των θανόντων και των απογόνων τους. Επίσης, σε εθνικό επίπεδο θα πρέπει να υπάρξει ένα κείμενο-οδηγία που να καθοδηγεί συμβουλευτικά τα μουσεία, τα ιδρύματα ή τους φορείς που διαθέτουν ανθρώπινα υπολείμματα σε θέματα διαχείρισης, όπως η προστασία, η διαφύλαξη, η μεταχείριση, η έκθεση κ.ά. Σε ένα τέτοιο κείμενο θα πρέπει να γίνεται εκτενής αναφορά στην αξία των ανθρωπίνων υπολειμμάτων, καθώς και στην ανάγκη απόδοσης σε αυτά του δέοντος σεβασμού. Στο πλαίσιο του κειμένου-οδηγία κρίνεται ακόμα απαραίτητη η κατάθεση προτάσεων με συμβουλευτικό χαρακτήρα, η υπόδειξη των κατάλληλων πολιτικών και η ανάδειξη των βέλτιστων πρακτικών. Η συγγραφή ενός τέτοιου εγχειριδίου θα πρέπει να είναι προϊόν ομαδικής εργασίας το οποίο θα προκύψει από τις εργασίες μίας διεπιστημονικής επιτροπής Ελλήνων και πιθανότατα ξένων ειδικών σε θέματα διαχείρισης ανθρωπίνων υπολειμμάτων.

Τέλος, απαιτείται η δημιουργία ενός συστήματος πιστοποίησης και αναγνώρισης των μουσείων και όποιων φορέων διαχειρίζονται συλλογές με ανθρώπινα υπολείμματα. Ένα τέτοιο σύστημα πιστοποίησης και αναγνώρισης θα πρέπει να λειτουργήσει τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο. Κατ' αυτόν τον τρόπο, οι φορείς που διαθέτουν συλλογές ανθρωπίνων υπολειμμάτων θα πρέπει να ανταποκρίνονται σε μια σειρά ελάχιστων βασικών προδιαγραφών και προτύπων, προκειμένου να πιστοποιούνται και να αναγνωρίζεται η εύρυθμη λειτουργία τους.

Μέσω ενός τέτοιου συστήματος απαιτείται να προσδιορίζονται:

- **τα προαπαιτούμενα** ώστε διάφοροι φορείς να μπορούν να φυλάσσουν, να εκθέτουν, να συντηρούν και να προσφέρουν για έρευνα τις συλλογές τους,
- **οι γνώσεις, οι δεξιότητες και η συμπεριφορά** όσων διαχειρίζονται ανθρώπινα υπολείμματα.

Παράλληλα, κρίνεται αναγκαία η δημιουργία ενός μητρώου με τους διαπιστευμένους εμπειρογνώμονες και φορείς, οι οποίοι, και μόνο αυτοί, θα μπορούν να διαχειρίζονται ανθρώπινα υπολείμματα βάσει μιας κοινά συμφωνημένης δεοντολογίας και πρακτικής. Άλλωστε, επανειλημμένα έχει επισημανθεί η αναγκαιότητα εγκαθίδρυσης ενός διεθνούς νομοθετικού πλαισίου διευθέτησης θεμάτων που αφορούν τα ανθρώπινα υπολείμματα, το οποίο θα πρέπει να συνδυαστεί με τη δημιουργία ενός διεθνούς συστήματος πιστοποίησης και αναγνώρισης φορέων και εμπειρογνομώνων. Μάλιστα, κρίνεται σκόπιμο η Ελλάδα να μη μείνει αμέτοχη στο διεθνή διάλογο, αλλά να αναλάβει ενεργό δράση. Επιπροσθέτως, η Ελλάδα θα πρέπει να προνοήσει για την αντιμετώπιση προβλημάτων που ενδεχομένως θα ανακύψουν στο εγγύς μέλλον σε εθνικό επίπεδο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσσον

Παναγιάρης, Γ. 2009. «Δεοντολογικά και Μεθοδολογικά Ζητήματα Συντήρησης και Ανάδειξης Ανθρωπίνων Υπολειμμάτων». *Ανάσκαμμα* 3:135-147.

Ξενόγλωσσον

Baets, A., 2004. "A Declaration of the Responsibilities of Present Generations toward Past Generations". *History and Theory* (Theme Issue) 43:130-164.

Barilan, Y.M., 2006. "Bodyworlds and the Ethics of Using Human Remains: A Preliminary Discussion". *Bioethics* 20(5):233-247.

Burns, L., 2007. "Gunther von Hagens' Body Worlds: Selling Beautiful Education". *The American Journal of Bioethics* 7(4):12-23.

Christensen, A.M., 2006. "Moral Considerations in Body Donation for Scientific Research: A Unique Look at the University of Tennessee's Anthropological Research Facility". *Bioethics* 20(3):136-145.

Eliopoulos, C., Moraitis, K., Vanna V., Manolis, S., 2011. "Greece", στο Marquez-Grant, N., Fibiger, L. (επιμ.). *The Routledge Handbook of Archaeological Human Remains and Legislation*. Abingdon: Routledge. σσ. 173-183.

Freeland, C., 2005. *Μα είναι αυτό Τέχνη; Εισαγωγή στη θεωρία της Τέχνης*. Αθήνα: Πλέθρον.

Goldstein, L., Kintigh K., 1990. "Ethics and the Reburial Controversy". *American Antiquity* 55:585-591.

Green, J., Green, M., 2006 (2η έκδοση). *Dealing with Death. A Handbook of Practices, Procedures and Law*. London: Jessica Kingsley Publishers.

Komar, D.A., Buikstra, J.E., 2008. *Forensic Anthropology: Contemporary Theory and Practice*. New York: Oxford University Press.

Malea, E., Mertzani, M., Panagiaris, G., 2004. "Dealing with Sacred and Criminal Human Remains", στο *CIC 30th Conference and Workshop, Unusual Materials, Unconversional, Kebek*, 26-30 May 2004.

Mertzani, M., Malea, E., Maniatis, N., Panagiaris, G., 2008. "Towards a Binding Code of Ethics for the Conservation and Display of Human Remains", στο Bridgland, J. (επιμ.). *Preprints of ICOM-CC 15th Triennial Conference, New Delhi, India, 22-26 Sep. 2008*. σσ. 364-369.

Panagiaris, G., 2001. "The Influence of Conservation Treatments on Physical Anthropology Research", στο Williams, E. (επιμ.). *Human Remains: Conservation, Retrieval and Analysis, 7-11 Nov. 1999, Williamsburg*. Oxford: Archaeopress (BAR Series 934). σσ. 95-98.

Stanford, P., 2005. *The Catholic Church*. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://www.bbc.co.uk/religion> [τελευταία επίσκεψη 29/02/2008].

Vogel, K., 1999. "The Transparent Man –Some Comments on the History of a Symbol", στο Bud, R., Fin, B., Trischler, H. (επιμ.). *Manifesting Medicine: Bodies and Machines*. Amsterdam: Harwood. σσ. 31-62.

Walker, P.L., 2000. "Bioarchaeological Ethics: A Historical Perspective on the Value of Human Remains", στο Katzenberg, M.A., Saunders, S.R. (επιμ.). *Biological Anthropology of the Human Skeleton*. New York: Wiley. σσ. 3-39.

Μουσειακή εκπαίδευση στην πράξη: ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα για τη Νεολιθική Εποχή¹

Αλεξάνδρα Τράντα
Δρ Αρχαιολογίας – Μουσειολόγος

Περίληψη

Με δεδομένη την εκπαιδευτική αξία των αντικειμένων, δημιουργήθηκε και υλοποιήθηκε πιλοτικά ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα για τη Νεολιθική Συλλογή του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου για μαθητές της Γ' Δημοτικού με τους εξής στόχους:

1. Την προσέγγιση της σχετικής ενότητας του μαθήματος της ιστορίας βάσει των εκθεμάτων, εφόσον η ιστορία ελκύει τους μαθητές ως βιωμένη εμπειρία.
2. Την ενίσχυση της κριτικής σκέψης και κατανόηση της ύπαρξης διαφορετικών απόψεων για τα (αρχαιολογικά) δεδομένα, εφόσον για κάθε έκφανση του προϊστορικού πολιτισμού, από τον οποίο απουσιάζουν οι γραπτές πηγές, ενδείξεις και ενδεχόμενες προτάσεις ερμηνείας τους υπάρχουν αποκλειστικά στα αρχαιολογικά δεδομένα, δηλαδή τα ίδια τα αντικείμενα και τα συμφραζόμενά τους.
3. Το να αντιληφθούν οι μαθητές ότι η προϊστορία γενικότερα και ο νεολιθικός πολιτισμός ειδικότερα δεν αποτελούν «πρελούδιο» της κλασικής εποχής ούτε ήταν «πρωτόγονοι» οι άνθρωποι που έζησαν τότε, όπως αναπαράγουν τα ισχύοντα πρότυπα και στερεότυπα και

4. την καλλιέργεια του ομαδικού πνεύματος. Αρχικά επισημάνθηκε στους μαθητές ότι τα αντικείμενα είναι οι μόνες πηγές από τις οποίες μπορούμε να αντλήσουμε στοιχεία για τη ζωή των ανθρώπων που έζησαν εκείνη την εποχή, εφόσον αυτή είναι η προϊστορία, και ότι τα αντικείμενα μπορούν να «μιλήσουν», να «εκμαιεύσουμε» δηλαδή από αυτά απαντήσεις σε ερωτήματα που θέτουμε- εντός όμως συγκεκριμένων ορίων. Στη συνέχεια, τα παιδιά κλήθηκαν να σκεφτούν τι θα ήθελαν να μάθουν για τους ανθρώπους της νεολιθικής εποχής, αναζητώντας απαντήσεις στα αντικείμενα της αίθουσας. Είναι πολύ σημαντικό το ότι κατάφεραν πολύ ικανοποιητικά να προτείνουν και να παρουσιάσουν στην ομάδα απαντήσεις, αξιοποιώντας μάλιστα και αντικείμενα με «βαθμό δυσκολίας» ως προς την επεξεργασία. Η συνειδητοποίηση των ορίων της γνώσης μας μέσω των αντικειμένων, εναντίον της «αυθεντίας» του σχολικού βιβλίου, η ανάπτυξη της κριτικής σκέψης και η καλλιέργεια της φαντασίας μπορούν να συμβάλλουν καθοριστικά στη στάση των αυριανών ενηλίκων ως εν δυνάμει επισκεπτών μουσείων.

1. Στο πλαίσιο μεταδιδακτορικής έρευνας μουσειολογίας και μουσειοπαιδαγωγικής, που εκπονείται από τη γράφουσα στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας υπό την εποπτεία της Αναπλ. Καθ. Ε. Νάκου, δημιουργήθηκε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα με αντικείμενο τη Νεολιθική Συλλογή του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, το οποίο υλοποιήθηκε πιλοτικά σε μαθητές Γ' Δημοτικού. Θερμές ευχαριστίες εκφράζονται στην κα Ε. Νάκου για τις καίριες παρατηρήσεις, στην κα Μ. Γεωργοπούλου, για την άψογη μετάφραση στην αγγλική γλώσσα, στον κ. Β. Στουρνάρα για την καλλιτεχνική επιμέλεια του ερωτηματολογίου, στην κα Α. Χιώτη, με την οποία είχαμε συζητήσει μια αρχική μορφή αυτού του προγράμματος στο πλαίσιο μαθήματος του Π.Μ.Σ. «Μουσειακές Σπουδές», καθώς και στους μαθητές που μοιράστηκαν μαζί μου τις σκέψεις τους.

Εισαγωγή - στόχοι μουσειακής εκπαίδευσης

Σύμφωνα με τον ορισμό του ICOM, «μουσείο είναι ένα μόνιμο ίδρυμα, μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα, στην υπηρεσία της κοινωνίας και της ανάπτυξής της, ανοικτό στο κοινό, με έργο τη συλλογή, τη μελέτη, τη διατήρηση, τη γνωστοποίηση και την έκθεση τεκμηρίων του ανθρώπινου πολιτισμού και περιβάλλοντος, με στόχο τη μελέτη, την εκπαίδευση και την ψυχαγωγία». Επομένως, η εκπαιδευτική υπόσταση του μουσείου υφίσταται ήδη από το 19ο αιώνα (Hooper-Greenhill 1991). Ωστόσο, ο σύγχρονος παιδαγωγικός ρόλος του μουσείου διαφέρει τόσο από τον αντίστοιχο του 19ου αιώνα, όσο και οι παιδαγωγικές απόψεις της εποχής από τις σύγχρονες. Η αυταρχική μετάδοση γνώσεων με σκοπό τη μηχανική μάθηση έχει αντικατασταθεί από την εμπλοκή του εκπαιδευομένου στη μάθηση (Hein 2006, Hooper-Greenhill 2007, Νικονάνου-Κασβίκης 2008). Σε αυτό το πλαίσιο, η μουσειοπαιδαγωγική έχει οριστεί ως «η πράξη και η θεωρία του τομέα της παιδαγωγικής, στον οποίο πραγματοποιείται παιδαγωγική πράξη στο χώρο του μουσείου, που αναφέρεται σε πραγματικούς ή πιθανούς επισκέπτες, παιδιά και ενήλικες, με πρόθεση να μεσολαβήσει ανάμεσά τους και στο μουσείο, αλλά

κυρίως στα μουσειακά αντικείμενα, και με στόχο να τους προωθήσει γνωστικά, συναισθηματικά και ψυχοκινητικά...» (Νικονάνου 2005, 20). Επομένως, αποσκοπεί, μεταξύ άλλων, στην εξοικείωση με την έννοια του μουσείου και με το μουσείο ως φυσικό χώρο. Εφόσον τα αντικείμενα έχουν την ιδιότητα να ανακαλούν γνώσεις και να εξάπτουν την περιέργεια, η μουσειακή εκπαίδευση έχει βαρύνουσα εκπαιδευτική σημασία, διότι, παράλληλα με την ανάπτυξη της σκέψης και της γνώσης των μαθητών, τους εισάγει στην ανάγνωση των αντικειμένων και του υλικού πολιτισμού. Η δυνατότητα αυτή αποκτά ιδιαίτερη σημασία σήμερα, που κυριαρχεί η φευγαλέα ηλεκτρονική εικόνα των πραγμάτων (Νάκου 2001, 51). Το επιστημολογικό ενδιαφέρον για τη χρήση των αντικειμένων στη διαδικασία της μάθησης διατυπώνεται ήδη στο μεσαίωνα: ο θωμάς Ακινάτης υπογράμμισε ότι κάθε γνώση που δε μπορούσε να υποστηριχθεί από τη μελέτη των αντικειμένων όφειλε να απορριφθεί. Έκτοτε, πολλοί φιλόσοφοι και παιδαγωγοί -όπως οι Bacon, Rousseau, Dewey- συνηγόρησαν υπέρ της ανάπτυξης των παιδιών μέσω της εξάσκησης των αισθήσεων που στηρίζεται στα αντικείμενα (Hooper-Greenhill

1992]. Η υλική υπόσταση των αντικειμένων και η αυθεντικότητά τους προκαλούν την περιέργεια και το ενδιαφέρον ακόμη και των πολύ μικρών παιδιών (Καλεσοπούλου 2002). Ειδικότερα, η νεολιθική εποχή, ως περίοδος της προϊστορίας, χαρακτηρίζεται από την έλλειψη γραπτών πηγών, επομένως τα αντικείμενα είναι οι μοναδικές υλικές μαρτυρίες για την καθημερινότητα των ανθρώπων. Επισημαίνεται εδώ ότι η έλλειψη γραπτών πηγών δεν δηλώνεται ρητά στη μουσειακή έκθεση, ενώ θα τονιστεί, όπως θα δούμε στη συνέχεια, στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα.

Τέλος, έχει παρατηρηθεί ότι ο μουσειακός χώρος ωθεί τα παιδιά να αποφύγουν την πιστή αναπαραγωγή γνώσεων (Νάκου 2006, 230). Στην περίπτωση του παρόντος εκπαιδευτικού προγράμματος, τα παιδιά που το υλοποίησαν πιλοτικά δεν είχαν διδαχθεί ακόμη το συγκεκριμένο κεφάλαιο της Ιστορίας.

Σχεδιασμός εκπαιδευτικού προγράμματος

Τα μουσειοπαιδαγωγικά προγράμματα έχουν σκοπό να ενισχύσουν τη βιωματική, την ομαδοσυνεργατική και τη διερευνητική μάθηση και να εντάξουν τον πολιτισμό στην καθημερινότητα του παιδιού (Άλκηστις 1996, 25). Κάθε εκπαιδευτικό πρόγραμμα δέον είναι να αποτελέσει μία ευχάριστη εμπειρία προσαρμοσμένη στις ανάγκες των παιδιών, αφού έχει παρατηρηθεί ότι μουσειοπαιδαγωγικά προγράμματα με ψυχαγωγικό χαρακτήρα έχουν καλύτερα αποτελέσματα από αντίστοιχα παραδοσιακού εκπαιδευτικού χαρακτήρα (Νάκου 2001, 204).

Στο παρόν πρόγραμμα, η μουσειακή εκπαίδευση συνδέεται με το Αναλυτικό Πρόγραμμα και συγκεκριμένα με την ενότητα του μαθήματος της Ιστορίας της Γ' Δημοτικού για τη νεολιθική εποχή. Ως στόχοι έχουν τεθεί οι εξής:

1. Η προσέγγιση της σχετικής ενότητας του μαθήματος της Ιστορίας βάσει των εκθεμάτων, εφόσον η ιστορία ελκύει τους μαθητές ως βιωμένη εμπειρία (Νάκου 2006). Στόχος είναι να γονιτευτούν τα παιδιά από αντικείμενα της καθημερινής ζωής των ανθρώπων της νεολιθικής εποχής και να τους δημιουργηθεί ενδιαφέρον για τους ανθρώπους που τα δημιούργησαν. Εξάλλου, παιδαγωγικές έρευνες έχουν δείξει ότι τα παιδιά τείνουν να ενδιαφέρονται περισσότερο για χρηστικά αντικείμενα μάλλον παρά για έργα τέχνης (Νάκου 2001, 251). Η αίθουσα με τα αντικείμενα της νεολιθικής εποχής ανταποκρίνεται σε αυτό, διότι οι επιμελητές της έκθεσης αποπειράθηκαν να εντάξουν τα αντικείμενα στο πολιτισμικό πλαίσιο της εποχής τους και όχι να τα παρουσιάσουν ως έργα τέχνης, όπως συμβαίνει στις άλλες δύο αίθουσες της προϊστορικής συλλογής (κυκλαδικά-μυκηναϊκά) (Tranta-Nikoli 2008).

2. Ενίσχυση της κριτικής σκέψης και κατανόηση της ύπαρξης διαφορετικών απόψεων για τα (αρχαιολογικά) δεδομένα. Στο σχολικό βιβλίο της Ιστορίας της Γ' Δημοτικού παρουσιάζονται ως δεδομένα ζητήματα αμφίσημα στην αρχαιολογική έρευνα. Δύο χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν, ο δεδομένος σύμφωνα με το βιβλίο, ρόλος των ειδωλίων στη θρησκεία και η οργάνωση και δομή της νεολιθικής κοινωνίας. Για τα ανθρωπόμορφα ειδώλια (Τράντα-Νικόλη 2000), όπως και για κάθε έκφανση του προϊστορικού πολιτισμού, από τον οποίο απουσιάζουν οι γραπτές πηγές, ενδείξεις και ενδεχόμενες προτάσεις ερμηνείας τους υπάρχουν αποκλειστικά στα αρχαιολογικά δεδομένα, δηλαδή τα ίδια τα αντικείμενα και τα συμφραζόμενά τους (Hodder 2002, 38-29). Όπως το διατύπωσε χαρακτηριστικά ο επιφανής θρησκευτολόγος M. Nilsson, η προϊστορική θρησκεία μπορεί να παραλληλιστεί με βιβλίο από το οποίο έχουν σωθεί οι εικόνες [τα αντικείμενα], αλλά λείπουν τα κείμενα [οι γραπτές πηγές] (Nilsson 1950, 7). Οι παραπάνω προβληματισμοί ισχύουν και για την οργάνωση και δομή της νεολιθικής κοινωνίας (Preziosi-Hitchcock 1999, 33-44). Επομένως, όταν οι μαθητές διδαχθούν στο σχολείο την ενότητα που αφορά τη νεολιθική εποχή, ενδεχομένως να αναρωτηθούν, εφόσον έχει προηγηθεί σχετική συζήτηση στο μουσειοπαιδαγωγικό πρόγραμμα, αν πράγματι όλα τα ειδώλια απεικονίζουν την «πρώτη θεά που λάτρεψαν, τη θεά της γονιμότητας» ή κατά πόσο μπορούμε να είμαστε σίγουροι ότι «τον πιο γενναίο τον έκαναν αρχηγό», σύμφωνα με το σχολικό βιβλίο.

3. Ένας άλλος εξίσου σημαντικός στόχος είναι το να αντιληφθούν οι μαθητές ότι η προϊστορία γενικότερα, και ο νεολιθικός πολιτισμός ειδικότερα, δεν αποτελούν «πρελούδιο» της κλασικής εποχής ούτε ήταν «πρωτόγονοι» οι άνθρωποι που έζησαν τότε, όπως αναπαράγουν τα ισχύοντα πρότυπα και στερεότυπα (Χουρμουζιάδη 2006, 240).

4. Τέλος, εφόσον στη μουσειακή εμπειρία εμπλέκονται η προσωπική, η φυσική και η κοινωνική διάσταση (Falk-Dierking 2000), κοινός στόχος των εκπαιδευτικών προγραμμάτων είναι η καλλιέργεια του ομαδικού πνεύματος. Οι εμπειρίες που θα αποκτηθούν και η επίλυση των προβλημάτων που θα παρουσιαστούν είναι αυτές που θα οδηγήσουν στη μόρφωση και την ανάπτυξη ποικίλων δεξιοτήτων. Ενδεικτικά αναφέρουμε την κριτική σκέψη, την ικανότητα σύγκρισης και την ικανότητα αναζήτησης και αξιοποίησης πληροφορίας, δηλαδή δεξιότητες που βοηθούν στην οικοδόμηση της γνώσης και στην ανάπτυξη γνωστικής ευελιξίας. Με άλλα λόγια, ο μαθητής «μαθαίνει πώς να μαθαίνει», αφού, σύμφωνα με σύγχρονες προσεγγίσεις της εκπαίδευσης, η συσσώρευση στείρων γνώσεων δεν είναι αυτοσκοπός. αυτό που έχει σημασία είναι το να μαθαίνει κανείς πώς θα χρησιμοποιεί τη σκέψη και τις γνώσεις του, ώστε να αντιμετωπίζει τις πολύπλευρες καταστάσεις της ζωής (Νάκου 2001, 208). Σε αυτό το πνεύμα, η έμφαση δίνεται στην ποιότητα και όχι στην ποσότητα της γνώσης.

Υλοποίηση του εκπαιδευτικού προγράμματος

Πριν την υλοποίηση του εκπαιδευτικού προγράμματος, οι μαθητές ενημερώθηκαν από τη μουσειοπαιδαγωγό για το μουσείο που πρόκειται να επισκεφθούν, το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, η οποία και τους υπενθύμισε τους κανόνες συμπεριφοράς σε μουσεία. Επίσης, της επίσκεψης στην αίθουσα προηγήθηκε η ανάγνωση αποσπασμάτων από το βιβλίο της Ειρήνης Νάκου «Ταξίδια στην Προϊστορική Ελλάδα», και ειδικότερα από το κεφάλαιο που αφορά τη νεολιθική εποχή (Νάκου 2004, 18-27). Επισημάνθηκε στους μαθητές ότι θα δουν αντικείμενα των ανθρώπων που έζησαν τότε, τονίστηκε ότι τα αντικείμενα είναι οι μόνες πηγές από τις οποίες μπορούμε να αντλήσουμε στοιχεία για τη ζωή τους, εφόσον η εποχή με την οποία ασχολούμαστε είναι η προϊστορία, και ότι τα αντικείμενα μπορούν να «μιλήσουν», να «εκμαιεύσουμε» δηλαδή από αυτά απαντήσεις σε ερωτήματα που θέτουμε εντός όμως συγκεκριμένων ορίων.

Στη συνέχεια, τα παιδιά κλήθηκαν να σκεφτούν τι θα ήθελαν να μάθουν για τους ανθρώπους της νεολιθικής εποχής, αναζητώντας απαντήσεις στα αντικείμενα της αίθουσας. Η δραστηριότητα αυτή υπαγορεύτηκε από την επισήμανση ότι η έκκληση και η απορία διευκολύνουν τη δόμηση ουσιαστικών τύπων γνώσης (Νάκου 2001, 192-193). Ακόμη, επειδή έχει παρατηρηθεί ότι τα παιδιά αισθάνονται ανίσχυρα σε ένα μουσείο, όπου οι δραστηριότητες κατευθύνονται αποκλειστικά από ενήλικες (Jensen 1999, 112), θεωρήσαμε σημαντικό το να θέσουν τα ίδια τα παιδιά ερωτήματα στα οποία θα προσπαθούσαμε όλοι μαζί να απαντήσουμε. Από τη συζήτηση προέκυψε ότι τα παιδιά ήθελαν να ανακαλύψουν για τους ανθρώπους της νεολιθικής εποχής τα εξής: Τι έτρωγαν; Πού ζούσαν; Πώς ήταν τα σπίτια τους; Φορούσαν ρούχα; Ταξίδευαν;

Έπαιζαν; Τι πίστευαν; Είχαν αρχηγό; Τα ερωτήματα αυτά μοιράστηκαν σε ομάδες παιδιών, κάθε μία από τις οποίες ανέλαβε να ψάξει στην αίθουσα να βρει στοιχεία διαφωτιστικά στα ερωτήματα αυτά. Αρχικά δόθηκε λίγος χρόνος ελεύθερης περιήγησης στην έκθεση (περίπου 15'), με σκοπό τα παιδιά να εξοικειωθούν με τα αντικείμενα και να τα παρατηρήσουν συζητώντας μεταξύ τους. Έχει εύστοχα διατυπωθεί ότι το καλύτερο που μπορεί να κάνει ο μουσειοπαιδαγωγός είναι να εξασφαλίσει στα παιδιά όσο περισσότερο χρόνο μπορεί σε απευθείας επαφή με τα εκθέματα (Βέμνη 2006, 10), εφόσον «αριστουργήματα τέχνης και μαστορίας, τεχνικά έργα όσο και ταπεινά αντικείμενα της καθημερινής ζωής, συνιστούν ένα εκπαιδευτικό υλικό πρώτης ποιότητας» (Βέμνη 2006, 18). Στη συνέχεια, η ομάδα περιηγήθηκε πιο συστηματικά στην έκθεση, ακολουθώντας αριστερόστροφη πορεία, ενώ, με τη συμμετοχή της μουσειοπαιδαγωγού και τον καίριο ρόλο της ως ξεναγού, δηλαδή «ενορχηστρωτή εντυπώσεων» (Vemi 2007), τα παιδιά προτρέπονταν να σκεφτούν φωναχτά και να διατυπώσουν ερωτήσεις, ενώ οι διαφορετικές απαντήσεις, οι οποίες προτείνονταν από τα παιδιά και εξετάζονταν από την ομάδα με τη διακριτική παρουσία της μουσειοπαιδαγωγού, απέρρεαν από διαφορετικές ερμηνείες. Στη συνέχεια, μοιράστηκαν στα παιδιά σε χαρτί οι ερωτήσεις που τα ίδια είχαν θέσει προς απάντηση. Έτσι, με την προτροπή της μουσειοπαιδαγωγού και με ερεθίσματα που προέκυπταν από τη συζήτηση της ομάδας, άρχισαν να εξετάζουν πιο συστηματικά τα αντικείμενα, διερευνώντας από ποια θα μπορούσαν να αντλήσουν στοιχεία. Επειδή η γνώση δεν παρέχεται, αλλά δομείται από τα σκεπτόμενα υποκείμενα με βάση ερωτήματα που θέτουν και τη διαδικασία που ακολουθούν για να τα απαντήσουν (Νάκου 2001, 192-193), η μουσειοπαιδαγωγός παρενέβαινε θέτοντας ερωτήσεις στις οποίες οι μαθητές προτρέπονταν να αιτιολογούν τις απαντήσεις τους (μιαευτική μέθοδος).

Επίσης, τα παιδιά ενθαρρύνθηκαν να αναζητήσουν ομοιότητες και διαφορές μεταξύ σχετικών αντικειμένων και με τα αντίστοιχα σύγχρονά τους, εφόσον η δόμηση των νοημάτων γίνεται σταδιακά και η πραγματικότητα κατασκευάζεται σε μία διαδικασία συνεχούς επαναδιαπραγμάτευσης, που εμπλέκει τα άτομα στο να ανακαλέσουν προηγούμενες εμπειρίες τους (Hein, 1995, Hooper-Greenhill 1999, 16). Επίσης, η μάθηση νοείται ως «αντιπαράθεση» μεταξύ της σύλληψης του ανθρώπου για την πραγματικότητα και των νέων δεδομένων που προστίθενται σε αυτή (Jensen 1999, 111). Επομένως, ο ρόλος του δασκάλου, και του μουσειοπαιδαγωγού, συνίσταται στο να παρέχει μαθησιακές εμπειρίες στις οποίες οι προϋπάρχουσες γνώσεις ανακαλούνται, εξετάζονται και διευρύνονται (Hooper-Greenhill 1992, 21). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η, συνήθως στα αρχαιολογικά μουσεία, χρήση ορολογίας στις λезάντες των εκθεμάτων, η οποία συχνά δημιουργεί αμηχανία: «Δεν ξέρω τι είναι περίπατα», αναρωτήθηκε μεγαλόφωνα ένα κορίτσι 8 ετών, αλλά η επισήμανσή μας ότι και η ίδια φορούσε ένα αντίστοιχο σύγχρονο κόσμημα τη βοήθησε να εικονοποιήσει αυτόν τον όρο. Τα παιδιά κλήθηκαν να σκεφτούν τι είδους πληροφορίες μπορούμε να αντιλήσουμε από τα αντικείμενα για τους ανθρώπους που τα κατασκεύασαν και τα χρησιμοποιούσαν. Από τη συζήτηση προκύπτει ότι κατανόησαν πως, βάσει των αντικειμένων, μπορεί κανείς να αντιληφθεί στοιχεία για την τέχνη και την τεχνολογία (π.χ. τη διακόσμηση της κεραμικής, τον τύπο κατοικίας, την κατασκευή και διακόσμηση αγγείων και ειδωλίων). Όμως, η αβεβαιότητα των απαντήσεων σε ερωτήσεις που άπτονται της Γνωστικής Αρχαιολογίας, π.χ. σχετικά με το τι πίστευαν οι άνθρωποι της εποχής αυτής ή ποια ήταν η χρήση των ειδωλίων, αποτέλεσαν την αφορμή ώστε να τονιστεί η –καθοριστική για τους περιορισμούς στη γνώση μας– απουσία γραπτών πηγών. Η συνεπακόλουθη αβεβαιότητα για πτυχές του βίου

και του πολιτισμού της νεολιθικής εποχής έδωσε το έναυσμα στους μαθητές να συνειδητοποιήσουν τα όρια της ανασύστασης του παρελθόντος, της ερμηνείας αποκλειστικά μέσω των αντικειμένων, καθώς και της ύπαρξης πολλαπλών ερμηνειών.

Τέλος, οι μαθητές συμπλήρωσαν ένα ερωτηματολόγιο. Στην ερώτηση «Σου άρεσε η επίσκεψη στο μουσείο; Γιατί;», όλοι απάντησαν καταφατικά και αιτιολόγησαν την απάντησή τους ως εξής: «Είδα πολλά ωραία πράγματα» (αγόρι, 7 1/2 ετών), «μάθαμε καινούρια πράγματα, μας λύθηκαν απορίες και περάσαμε πολύ ωραία» (κορίτσι, 8 ετών).

Στην ερώτηση «Ποιο αντικείμενο σου άρεσε πιο πολύ και γιατί;», τα περισσότερα παιδιά προτίμησαν αντικείμενα, που, εκτός του χρηστικού χαρακτήρα, έχουν και αισθητική αξία: «Τα βάζα, γιατί έχουν ωραία χρώματα», απαντά κορίτσι, 8 ετών, αλλά και αντικείμενα που είναι αμιγώς «έργα τέχνης», όπως τα κοσμήματα. Ωστόσο, ένα αγόρι επέλεξε τις «απανθρακωμένες τροφές, γιατί έχουν περάσει πάρα πολλά χρόνια κι οι τροφές υπάρχουν ακόμα» (αγόρι, 7 1/2 ετών).

Στην ερώτηση «Τι σου έκανε τη μεγαλύτερη εντύπωση από όσα είδες και άκουσες;» όλοι απάντησαν βάσει των αντικειμένων. Επέλεξαν τα ανθρωπόμορφα και ζωόμορφα ειδώλια («αγάλματα που παρουσιάζουν γυναίκα στην εγκυμοσύνη», απαντά κορίτσι 8 ετών και «τα μικρά ζώα που έφτιαχναν από πηλό», απαντά κορίτσι 8 ετών, αλλά και τους απανθρακωμένους καρπούς: «Τα ξεραμένα σύκα» προτίμησε κορίτσι 7 1/2 ετών).

Επίσης, επειδή, σύμφωνα με έρευνες, καταδεικνύεται ότι παιδιά ηλικίας 8 χρόνων (στην ηλικία που απευθύνεται το συγκεκριμένο πρόγραμμα) αγνοούν πώς τα αντικείμενα περιέρχονται στο μουσείο (Jensen 1999, 111), ένα εκτενώς συμπληρωμένο αγγείο αποτέλεσε την αφορμή για μία νύξη για την προέλευση των μουσειακών αντικειμένων από την αρχαιολογική ανασκαφή και για τη συντήρηση των αντικειμένων.

Συμπεράσματα

Παρόλο που η μουσειοπαιδαγωγική καλείται να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις διασύνδεσης του μουσείου με το κοινό του, έχει τονιστεί ο περιορισμένος ρόλος της στην Ελλάδα σε μουσειακές λειτουργίες, όπως η έκθεση, μαζί με όλες τις δραστηριότητες που τη συνοδεύουν. Έτσι, ο μουσειοπαιδαγωγός δημιουργεί το εκπαιδευτικό πρόγραμμα αφού έχει στηθεί η έκθεση (Νικονάνου 2005, 18). Αυτό σημαίνει ότι στο σχεδιασμό δεν έχουν ληφθεί υπόψη οι σύγχρονες τάσεις της παιδαγωγικής (π.χ. η ύπαρξη διαφορετικών ειδών ευφυΐας και μαθησιακών τύπων) (Hooper-Greenhill 1999, 16).

Παρόλα αυτά, φαίνεται ότι ακόμη και σε αντικειμενοκεντρικά μουσειακά περιβάλλοντα, παραδοσιακού χαρακτήρα και σχεδιασμού, η συγκίνηση που προσφέρουν τα αυθεντικά αντικείμενα, σε συνδυασμό με την κοινωνική διάσταση της επίσκεψης, που κατεξοχήν συντελείται στη συμμετοχή σε εκπαιδευτικά προγράμματα, μπορούν να δημιουργήσουν ευχάριστες και αξιομνημόνευτες εμπειρίες.

Τα παιδιά κατάφεραν πολύ ικανοποιητικά να προτείνουν και να παρουσιάσουν στην ομάδα απαντήσεις σε ερωτήματα, αξιοποιώντας μάλιστα και αντικείμενα με «βαθμό δυσκολίας» (Νάκου 2001, 225-226) ως προς την επεξεργασία τους: χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο εντοπισμός των αποτυπωμάτων καλαμιών, ως μέρος της απάντησης στο ερώτημα «πώς ήταν τα σπίτια τους;». Επίσης, έδειξαν ότι αφομοίωσαν την αρχαιολογική ορολογία και μάλιστα την αναπαρήγαγαν στο ερωτηματολόγιο: ρώτησαν πώς λέγονται τα πήλινα σκεύη, και χρησιμοποίησαν τον όρο «αγγεία» στο ερωτηματολόγιο. Η συνειδητοποίηση των ορίων της γνώσης μας μέσω των αντικειμένων, εναντίον της «αυθεντίας» του σχολικού βιβλίου, η ανάπτυξη της κριτικής σκέψης και η καλλιέργεια της φαντασίας μπορούν να συμβάλλουν καθοριστικά στη στάση των αυριανών ενηλίκων ως εν δυνάμει επισκεπτών. Είναι εντυπωσιακό ότι στην ερώτηση «Τι θα ήθελες να ξαναδείς;», ένα κορίτσι (8 ετών) απαντά: «θα ήθελα να τα ξαναδώ όλα, γιατί θα παρατηρώ κάθε φορά και κάτι καινούριο».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσσον

- Άλκηστις, 1996. *Μουσεία και Σχολεία, Δεινόσαυροι και Αγγεία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Βέμη, Β., 2006. «Μουσειοπαιδαγωγική κατάρτιση. Μια νέα ανάγκη για τους εκπαιδευτικούς». *Παιδαγωγική Επιθεώρηση* 42:7-22.
- Hodder, I., 2002. *Διαβάζοντας το παρελθόν* [μτφ Μουτζουρίδης, Π., Νικολέντζος, Κ., Τσουήλη, Μ.]. Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.
- Μαϊστρέλλης, Στ., Καθύβη, Ε., Μιχαήλ, Μ. 2007. *Ιστορία Γ' Δημοτικού*. Από τη μυθολογία στην ιστορία. Αθήνα: ΟΕΔΒ.
- Καλεσοπούλου, Δ., 2002. «Μάθηση μέσω αντικειμένων: τα χαρακτηριστικά της και η εφαρμογή της στο χώρο του μουσείου και του σχολείου». *Ανοιχτό Σχολείο* 82:12-18.
- Νάκου, Ε., 2001. *Μουσεία: Εμείς, τα πράγματα και ο πολιτισμός*. Αθήνα: Νήσος.
- Νάκου, Ε., 2004. *Ταξίδια στην προϊστορική Ελλάδα*. Αθήνα: Κέδρος.
- Νάκου, Ε., 2006. «Διδακτική της Ιστορίας, υλικός πολιτισμός και μουσεία», στο Κόκκινος, Γ., Νάκου, Ε. (επιμ.). *Προσεγγίζοντας την ιστορική εκπαίδευση στις αρχές του 21ου αιώνα*. Αθήνα: Μεταίχμιο, σσ. 279-311.
- Νικονάνου, Ν., 2005. «Ο ρόλος της μουσειοπαιδαγωγικής στα σύγχρονα μουσεία». *Τετράδια Μουσειολογίας* 2:18-25.
- Νικονάνου, Ν., Κασβίκης, Κ. (επιμ.), 2008. *Εκπαιδευτικά ταξίδια στο χρόνο*. Αθήνα: Πατάκης.
- Τράντα-Νικόλη, Α., 2000. «Ανθρωπόμορφα νεολιθικά ειδώλια». *Corpus* 13:20-29.
- Χουρμουζιάδη, Α., 2006. *Το ελληνικό αρχαιολογικό μουσείο. Ο εκθέτης-το έκθεμα-ο επισκέπτης*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.

Ξενόγλωσσον

- Falk, J. H., Dierking, L., 2000. *Learning from museums: Visitor experiences and the making of meaning*. Washington: Altamira Press.
- Hein, G., 1995. "The Constructivist Museum". *Journal of Education in Museums* 16:21-23.
- Hein, G., 2006. "Museum Education", στο McDonald, S. (επιμ.). *A Companion to Museum Studies*. Oxford: Blackwell Publishing. σσ. 340-352.
- Hooper-Greenhill, E., 1991. *Museum and Gallery Education*. Leicester: Leicester University Press.
- Hooper-Greenhill, E., 1992. "Museum Education", στο Thompson, J. (επιμ.). *Manual of Curatorship: a Guide of Museum Practice*, σσ. 670-689.
- Hooper-Greenhill, E., 1999. *The Educational Role of the Museum*. London: Routledge.
- Hooper-Greenhill, E. 2007. *Museums and Education. Purpose, Pedagogy, Performance*. London and New York: Routledge.
- Jensen, N., 1999. "Children, Teenagers and Adults in Museums: A Developmental Perspective", στο Hooper-Greenhill, E. (επιμ.). *The Educational Role of the Museum*, London: Routledge, σσ. 25-30.
- Nilsson, M., 1950. *The Minoan-Mycenaean Religion and its Survival in Greek Religion*. Lund: Gleerup.
- Preziosi, D., Hitchcock, L.A. 1999. *Aegean Art and Architecture*. Oxford: Oxford University Press.
- Tranta-Nikoli, A., 2008. "Representing 'greek' prehistory: some remarks", στο: Aronsson, P., Nyblom, A. (επιμ.). *Comparing: National Museums, Territories, Nation-Building and Change*. NaMu IV, Linköping University, Norrköping, Sweden 18–20 February 2008. σσ. 143-149. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: www.ep.liu.se/ecp/030/010/ecp0830010.pdf [τελευταία επίσκεψη: 6/6/11].
- Vemi, V., 2007. "Staging narratives in the museum: the guided visit and museum education". *Museology* 4:71-80. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: www.museology.ct.aegean.gr/articles/200712511318.pdf [τελευταία επίσκεψη: 6/6/11].

Τα αρχαιολογικά μουσεία και η επικοινωνία τους με το κοινό: Ανασταλτικοί παράγοντες επιρροής στο μοτίβο της επισκεψιμότητας των αρχαιολογικών μουσείων της Αθήνας¹

Αναστασία Δοξανάκη
Αρχαιολόγος – Μουσειολόγος PhD

Περίληψη

Οι μουσειακές σπουδές πρόσφατα άρχισαν να πραγματεύονται κριτικά την επικοινωνιακή σχέση τους με τους επισκέπτες. Ωστόσο, ενώ στην Ελλάδα υπάρχει πλήθος μουσείων, κυρίως αρχαιολογικών, σπάνια είναι τα μελετήματα που εξετάζουν λεπτομερώς την αλληλεπίδραση του κοινού με αυτά, καθώς και τις ευρύτερες οικειοποιήσεις της εικόνας των μουσείων ειδικότερα από τις ομάδες ατόμων που δεν τα επισκέπτονται. Το παρόν άρθρο αποτελεί προσπάθεια διερεύνησης της πολυσθενούς σχέσης των αρχαιολογικών μουσείων, και ειδικότερα των αρχαιολογικών μουσείων της Αθήνας, με το κοινό τους. Τα σύγχρονα αρχαιολογικά μουσεία καλούνται, στο πλαίσιο του κοινωνικού τους χαρακτήρα, να καθορίσουν έμπρακτα τον ρόλο τους και να επιλέξουν εάν στοχεύουν να ανταποκριθούν στις κοινωνικές επιταγές που αυτός υπαγορεύει. Η συστηματική χαρτογράφηση των διαφορετικών κατηγοριών επισκεπτών ή μη επισκεπτών πραγματοποιείται μέσω ποσοτικής έρευνας κοινού σε δείγμα 437 ατόμων. Μέσα από ένα θεωρητικό αλληλά και ερευνητικό πλαίσιο μελετώνται οι προκαταλήψεις, οι ανάγκες, τα κίνητρα, τόσο

των ομάδων που επισκέπτονται τα αρχαιολογικά μουσεία όσο και αυτών που δεν τα επισκέπτονται, ενώ παράλληλα διερευνώνται οι πολιτιστικοί και φυσικοί ανασταλτικοί παράγοντες που μετατρέπουν τα αρχαιολογικά μουσεία σε μη ελκυστικά μέρη για μια ευρεία ομάδα ανθρώπων.

Η συνειδητοποίηση της σημασίας του μουσείου για την εκπαίδευση και την εξέλιξη της κοινωνίας, η απαίτηση για μεγαλύτερη υπευθυνότητα στη διαχείριση του δημοσίου χρήματος, η αύξηση του αριθμού των επισκεπτών στα μουσεία κυρίως κατά τη δεκαετία του '80-'90² και, τέλος, ο αυξημένος ανταγωνισμός από τους άλλους τομείς της «βιομηχανίας της πολιτιστικής κληρονομιάς», οδήγησαν τα μουσεία, ήδη από τα μέσα του 20ου αιώνα, στη διερεύνηση των αναγκών των επισκεπτών τους, καθώς και στον επαναπροσδιορισμό της σχέσης τους με αυτούς. Ειδικότερα, η σημερινή παγκόσμια οικονομική ύφεση, που ενέσκηψε και στη χώρα μας, έχει ως αποτέλεσμα όχι μόνο τη μείωση των ιδιωτικών χορηγιών αλλά και τη διάθεση λιγότερων κρατικών πόρων σε πολιτιστικούς οργανισμούς,

1. Το παρόν άρθρο αποτελεί τμήμα της αδημοσίευτης διδακτορικής διατριβής που εκπονήθηκε από τη γράφουσα στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, με θέμα «Τα Αρχαιολογικά Μουσεία της Αθήνας και η Επικοινωνία τους με το Κοινό», με τριμελή επιτροπή παρακολούθησης τους Ομότ. Καθ. Β. Λαμπρινουδάκη (επιβλέπων), Ομότ. Καθ. Ν. Ζία και Καθ. Ε. Ρετσίλα.

2. Η αύξηση του αριθμού των επισκεπτών συσχετίστηκε με την πύκνωση του αριθμού ιδρύσεων μουσείων, καθώς και με τις κοινωνικές αλλαγές που διαπιστώθηκαν κυρίως σε αστικές περιοχές της Ευρώπης, όπως η άνοδος του μορφωτικού και βιοτικού επιπέδου, η κινητικότητα του πληθυσμού, η αύξηση του ελεύθερου χρόνου [Blau 1991, 87-105, Αντζουλάτου-Ρετσίλα 2005, 242].

πλήττοντας άμεσα τα μουσεία. Προκειμένου να αντεπεξέλθουν στις αντίξοες αυτές οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες, τα μουσεία πρέπει να προσαρμόσουν τις υπηρεσίες τους στις ανάγκες ενός κοινού που ολοένα και περισσότερο γίνεται κοινωνικά και οικονομικά συνειδητοποιημένο, επιδιώκοντας αύξηση των εσόδων τους με αντίτιμο πολιτιστικές υπηρεσίες υψηλού επίπεδου. Παράλληλα, όμως, πέρα από την απόδοση του λογαριασμού διαχείρισης από τον χρηματοδότη (τους φορολογούμενους πολίτες), τα ζητήματα πρόσβασης στην πολιτιστική κληρονομία, όπως έχει επισημανθεί κατά καιρούς (Merriman 1991, Καυταντζόγλου 2003), είναι σημαίνοντα καθώς αφορούν, στην προέκτασή τους, θέματα πολιτισμικής πολιτικής και ίσων ευκαιριών, και τέλος θέματα αντιπροσωπευτικότητας. Σήμερα, επομένως, η δυνατότητα για την ενεργό συμμετοχή του επισκέπτη στο μουσειακό γίγνεσθαι και η απαίτησή του για υψηλό επίπεδο παρεχόμενων υπηρεσιών, αποτελεί αναφαίρετο δικαίωμά του.

Στόχοι και μεθοδολογία της έρευνας

Ο περιορισμένος αριθμός των ερευνών που έχει πραγματοποιηθεί στον ελληνικό χώρο, δείχνει το σχετικά όψιμο ενδιαφέρον για τα ζητήματα που σχετίζονται με τον κοινωνικό ρόλο των μουσείων, ενώ είναι ενδεικτικός για τον δευτερεύοντα ρόλο που διαδραματίζει το κοινό σε μία, τελικά, όχι τόσο ισότιμη σχέση με τους μουσειακούς οργανισμούς. Στο ελληνικό παράδειγμα, το ερευνητικό ενδιαφέρον προσεληκύουν, κατά κύριο λόγο, το μαθητικό κοινό και η εκπαιδευτική κοινότητα (Δάσιου 2000, Κουβέλη 2000). Σπανιότερα εξετάζεται η σχέση των μουσείων με τους ενήλικες (Καυταντζόγλου et al. 2005), ενώ ολιγάριθμες είναι οι περιπτώσεις όπου η έρευνα επικεντρώνεται στις στάσεις και αντιλήψεις των ομάδων που δεν επισκέπτονται μουσεία, τους μη-επισκέπτες (Αδάμ-Βελήνη et al. 2009, 64-67).

Συχνότητα	%
Καμία φορά	64,3
1-2 φορές	27,9
3-10 φορές	7,5
11+ φορές	0,2
ΣΥΝΟΛΟ	100 (N=434)

Πίνακας 1

Πίν. 1: Κατανομή συχνότητας επίσκεψης μέσα σε διάστημα 12 μηνών.

3. Σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία, όπως αυτά καταγράφονται στον οδηγό που περιλαμβάνει στατιστικά στοιχεία για τα μουσεία της Ευρώπης, στην Ελλάδα το 66% του συνόλου των μουσείων είναι αρχαιολογικά (Egms 2004, 60).

4. Η μέθοδος αυτή κρίθηκε καταλληλότερη, διότι με αυτόν τον τρόπο θα ανταποκρίνονταν στο ερωτηματολόγιο τόσο άτομα που επισκέπτονται όσο και άτομα που δεν επισκέπτονται τα αρχαιολογικά μουσεία. Παράλληλα, ένας από τους λόγους που επιλέχθηκε η συγκεκριμένη μεθοδολογία είναι διότι έχει διαπιστωθεί ότι η συνέντευξη προσφέρεται ιδιαίτερα για τη συγκέντρωση δεδομένων από ηλικιωμένους, ολιγογράμμτους ή ακόμα και αναλφάβητους (Παρασκευόπουλος 1993, 129), άτομα, που σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, είναι πιθανότερο να αποτελούν περιστασιακούς ή και μη επισκέπτες μουσείων, και των οποίων η συμμετοχή στην έρευνα κρίθηκε απαραίτητη.

5. Τα στοιχεία για τον καταμερισμό του πληθυσμού της Αττικής με βάση το φύλο, το μορφωτικό επίπεδο και την ηλικία, αντλήθηκαν από τα αρχεία της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής, έτσι όπως ήταν διαμορφωμένα με βάση την απογραφή του πληθυσμού, τον Απρίλιο του 2001. Η διεξαγωγή διήρκεσε τέσσερις μήνες (Ιανουάριος-Απρίλιος 2008).

Στο πλαίσιο των άμεσων ερευνητικών στόχων της παρούσας μελέτης εντάσσεται η εξέταση των αρχαιολογικών μουσείων - και ειδικότερα των αθηναϊκών - με το κοινωνικό σώμα, καθώς η κατηγορία αυτή χαρακτηρίζει το μεγαλύτερο ποσοστό μουσείων στη χώρα μας³, ενώ είναι γεγονός ότι τα αρχαία έχουν έντονη παρουσία στη ζωή των Ελλήνων τόσο ως πηγή έμπνευσης στην παραγωγή πολιτισμού (θέατρο, λογοτεχνία, τέχνη), όσο και στη μετάδοση μηνυμάτων στην καθημερινή επικοινωνία (Λαμπρινουδάκης 2009, 17-20). Επιχειρείται, επίσης, η προσκόμιση στοιχείων για τα δημογραφικά χαρακτηριστικά, τα ενδιαφέροντα και τη στάση όχι μόνο των επισκεπτών των αρχαιολογικών μουσείων, αλλά και της ομάδας του κοινού που δεν τα επισκέπτεται, η εξέταση της οποίας αποτέλεσε κεντρικό εργαλείο προκειμένου να σταθμισθεί κατά πόσο το αρχαιολογικό μουσείο ανταποκρίνεται στον κοινωνικό σκοπό του.

Η κύρια ερευνητική υπόθεση ήταν ότι το κοινό των αρχαιολογικών μουσείων αποτελείται από διαφορετικές ομάδες επισκεπτών που έχουν διαφορετικά χαρακτηριστικά, διαφορετικές στάσεις και αντιλήψεις απέναντι στα αρχαιολογικά μουσεία. Παράλληλα, το ενδιαφέρον επικεντρώθηκε στο εάν οι εμπειρίες των ατόμων από την πρόσφατη επίσκεψη σε αρχαιολογικά μουσεία τους προκάλεσαν διαφορετική άποψη για αυτά, σε σύγκριση με τις προσχηματισμένες εικόνες ατόμων

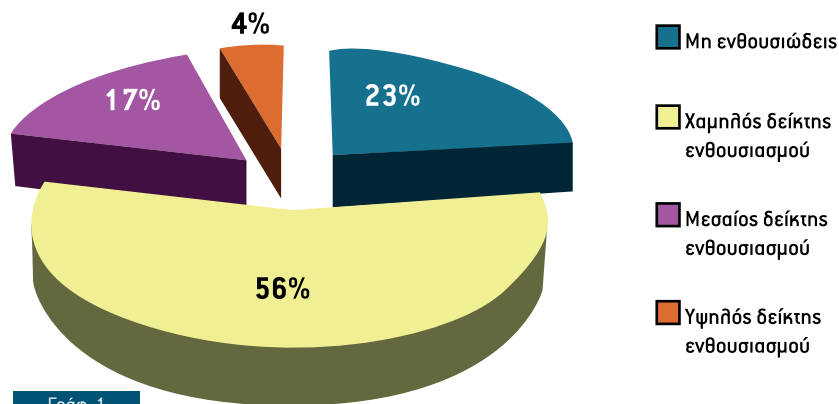
που δεν τα είχαν επισκεφθεί ποτέ ή είχαν καιρό να τα επισκεφθούν.

Η μεθοδολογία που επιλέχθηκε για την εξέταση των παραπάνω ζητημάτων ήταν η ποσοτική έρευνα κοινού σε δείγμα του πληθυσμού της Αττικής. Η συλλογή των δεδομένων πραγματοποιήθηκε με τη διενέργεια συνεντεύξεων μέσω ενός δομημένου ερωτηματολογίου⁴. Ο υπό εξέταση πληθυσμός αναφερόταν σε ενήλικες που μιλούσαν την ελληνική γλώσσα και οι οποίοι διέρχονταν από τα σημεία στα οποία διεξαγόταν η έρευνα. Η μέθοδος που επιλέχθηκε για τη δειγματοληψία του πληθυσμού-στόχου ήταν η ποσοστιαία δειγματοληψία, όπου ο επιμερισμός του δείγματος στα διάφορα στρώματα πραγματοποιήθηκε με βάση το φύλο, το επίπεδο εκπαίδευσης και την ηλικία του πληθυσμού της Αττικής⁵. Από τις 437 συνεντεύξεις που υλοποιήθηκαν, προέκυψαν χρήσιμα συμπεράσματα από τις 434.

Η επισκεψιμότητα των αρχαιολογικών μουσείων με αριθμούς

Τα πρώτα στοιχεία της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής⁶ σχετικά με τον αριθμό επισκεπτών στα κρατικά αρχαιολογικά μουσεία ξεκινούν το 1970. Από το 1974 έως και το 1980 ο αριθμός των επισκεπτών παρουσιάζει αυξητική τάση. Αντίθετα, την τελευταία πενταετία (2006-2010) παρατηρείται μία πτωτική τάση της επισκεψιμότητας, ενώ η άνοδος που επισημαίνεται το 2009, ή ακόμα και το 2010, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι οφείλεται κατά βάση στο Νέο Μουσείο Ακρόπολης που συγκέντρωσε αρκετά μεγάλο αριθμό επισκεπτών συγκριτικά με τα υπόλοιπα αρχαιολογικά μουσεία⁷. Οι λόγοι στους οποίους μπορεί να αποδοθεί η

Επισκέπτες Αρχαιολογικών Μουσείων Αθήνας

Γράφ. 1

μείωση των επισκεπτών είναι πολλοί. Συνοπτικά θα μπορούσαν να αναφερθούν η έλλειψη συνεργασίας των μουσείων με τις τοπικές κοινωνίες, η έλλειψη πιστώσεων, η έλλειψη προσωπικού ή ακόμα και η ανεπαρκής προβολή τους. Βέβαιο είναι ότι η συνεχής μείωση των επισκεπτών αποτελεί ένα πολυσύνθετο πρόβλημα, το οποίο οφείλεται σε έναν συνδυασμό αιτιών, που μπορεί ενδεχομένως να αποδοθεί και σε κοινωνικούς παράγοντες για τους οποίους δεν ευθύνονται αποκλειστικά τα μουσεία. Το ευρωπαϊκό πρόβλημα της κάμψης της επισκεψιμότητας των μουσείων, που έχει επηρεάσει και την Ελλάδα, μπορεί να ενταχθεί στα γενικότερα πολιτικά και οικονομικά προβλήματα της Ευρώπης, καθώς αυτά συνεπάγονται, συνήθως, λιγότερες διακοπές, λιγότερα ταξίδια και κατά συνέπεια μείωση των επισκέψεων σε μουσεία. Σε ένα πρώτο στάδιο, η αξιολόγηση του αριθμού των επισκεπτών των ελληνικών αρχαιολογικών μουσείων⁸ συνιστά μια αρχική ένδειξη για τον βαθμό ενδιαφέροντος των Ελλήνων για αυτά. Η εν λόγω έρευνα κατέδειξε ότι το 35,7% του δείγματος έχει επισκεφθεί τουλάχιστον μία φορά αρχαιολογικά μουσεία σε διάστημα δώδεκα μηνών (Πίν. 1). Εντούτοις, ο ετήσιος βαθμός επίσκεψης στα μουσεία δεν αποτελεί ενδεικτικό της συμπεριφοράς και της κατανάλωσης του μουσειακού προϊόντος, ειδικότερα εάν επιθυμούμε να ανιχνεύσουμε τα χαρακτηριστικά των ατόμων που δεν έχουν επισκεφθεί ποτέ ή έχουν πολλά χρόνια να επισκεφθούν μουσεία.

Όπως τεκμηριώνεται από τα αποτελέσματα της έρευνας, το 82,9% του δείγματος έχει επισκεφθεί σε κάποια περίοδο της ζωής του αρχαιολογικό μουσείο. Το κοινό στην εν λόγω έρευνα ομαδοποιήθηκε στις εξής πέντε κατηγορίες⁹.

I. **Πολύ συχνός επισκέπτης:** αυτός που επισκέπτεται αρχαιολογικά μουσεία πάνω από τρεις φορές το χρόνο, και που στην παρούσα έρευνα το ποσοστό

ανέρχεται στο 7,8%.

II. **Συχνός επισκέπτης:** αυτός που επισκέπτεται αρχαιολογικά μουσεία μία με δύο φορές το χρόνο, και που στην παρούσα έρευνα ανέρχεται στο 27,9%.

III. **Τακτικός επισκέπτης;** αυτός που επισκέφθηκε τελευταία φορά αρχαιολογικό μουσείο πριν από δύο έως πέντε χρόνια, με ποσοστό 22,6%.

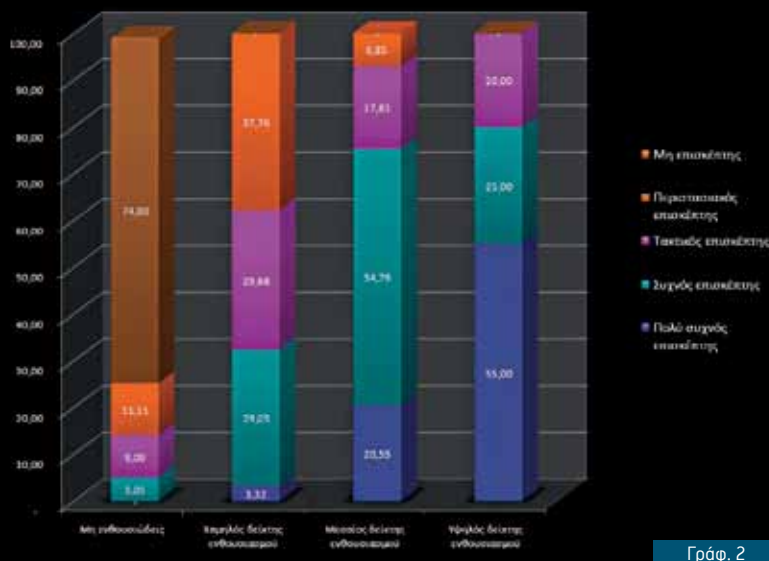
IV. **Περιστασιακός επισκέπτης:** αυτός που έχει να επισκεφθεί αρχαιολογικό μουσείο πάνω από πέντε χρόνια, με ποσοστό 24,7%.

V. Τέλος, υπήρχε και η κατηγορία **μη επισκεπτών** που περιελάμβανε αυτούς που δεν έχουν επισκεφθεί ποτέ αρχαιολογικό μουσείο (17,1%). Παράλληλα, για τα αρχαιολογικά μουσεία της Αθήνας δημιουργήθηκε ένας δείκτης ενθουσιασμού¹⁰ που προέκυψε από τη συνένωση δύο μεταβλητών: του αριθμού των αρχαιολογικών μουσείων της Αθήνας που έχουν επισκεφθεί οι ερωτηθέντες σε συνδυασμό με το πόσο πρόσφατη ήταν η εμπειρία της επίσκεψής τους σε αυτά. Όπως είναι φυσικό, οι μη ενθουσιώδεις ταυτίζονται με τους μη επισκέπτες των αρχαιολογικών μουσείων της Αθήνας. Το ποσοστό των μη επισκεπτών των αθηναϊκών αρχαιολογικών μουσείων φθάνει σχεδόν το 23%, ξεπερνώντας κατά έξι ποσοστιαίες μονάδες το σύνολο των μη επισκεπτών αρχαιολογικών μουσείων. Είναι απαραίτητο, επίσης, να επισημανθεί ότι πάνω από ένας στους δύο αποτελούν άτομα με χαμηλό δείκτη ενθουσιασμού (Γράφ. 1), γεγονός το οποίο μεταφράζεται ότι έχουν επισκεφθεί μικρό αριθμό αρχαιολογικών μουσείων

Γράφ. 1: Κατανομή συχνότητας των επισκεπτών των αρχαιολογικών μουσείων Αθήνας ανά δείκτη ενθουσιασμού.

6. Στοιχεία για την επισκεψιμότητα των κρατικών αρχαιολογικών μουσείων μπορούν να αντληθούν από την επίσημη ιστοσελίδα της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής (www.statistics.gr).

7. Σύμφωνα με τα στοιχεία της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής, όπως αυτά συγκεντρώνονται από το Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων του Υπουργείου Πολιτισμού και Τουρισμού με βάση τα διαθέσιμα εισιτήρια, οι αριθμοί των επισκεπτών στα κρατικά αρχαιολογικά μουσεία το 2010 εμφανίζονται με αύξηση 11,5% σε σύγκριση με το αντίστοιχο διάστημα του 2009. Η αύξηση των επισκεπτών μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι οφείλεται κατά κύριο λόγο στο Νέο Μουσείο Ακρόπολης, όπου παρουσίασε άνοδο της επισκεψιμότητάς του κατά 66,5% μέσα σε διάστημα δώδεκα μηνών (2009-2010). Αντίθετα, η πλειονότητα των λοιπών μουσείων παρουσιάζει σημαντική μείωση του αριθμού των επισκεπτών π.χ. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο (-24%), Μουσείο Αρχαίας Ολυμπίας (-54%), Αρχαιολογικό Μουσείο Δελφών (-30%).

Γράφ. 2

Γράφ. 2: Δείκτης ενθουσιασμού για τα αθηναϊκά αρχαιολογικά μουσεία σε συνάρτηση με τις κατηγορίες επισκεπτών αρχαιολογικών μουσείων.

πριν από πολλά χρόνια.

Παρατηρώντας το γράφημα 2, διαπιστώνεται ότι οι κατηγορίες των επισκεπτών των αρχαιολογικών μουσείων της Αθήνας συμπίπτουν περίπου με την κατηγοριοποίηση των επισκεπτών των αρχαιολογικών μουσείων εν γένει. Όπως είναι αναμενόμενο, το μεγαλύτερο ποσοστό από το σύνολο των μη ενθουσιωδών (74%) αποτελείται από μη επισκέπτες αρχαιολογικών μουσείων.

Αντίστοιχη είναι και η σύνθεση των ατόμων με χαμηλό δείκτη ενθουσιασμού, το μεγαλύτερο ποσοστό των οποίων (37,8%) προέρχεται από τους περιστασιακούς επισκέπτες, ενώ ένα αξιοσημείωτο ποσοστό αποτελείται από τακτικούς (29,9%) και συχνούς επισκέπτες (29%).

Τα αθηναϊκά αρχαιολογικά μουσεία φαίνεται, επομένως, ότι αποτελούν σημαντική πολιτιστική διαδρομή στις προτιμήσεις των επισκεπτών των αρχαιολογικών μουσείων γενικότερα. Εντούτοις, δεν αποτελούν προορισμούς στους οποίους πραγματοποιούνται συχνές επισκέψεις ή και επαναλαμβανόμενες από το κοινό. Όπως επαληθεύουν τα στοιχεία, οι περισσότεροι Έλληνες έχουν επισκεφθεί κάποια στιγμή έστω και ένα αθηναϊκό αρχαιολογικό μουσείο, αλλά σπάνια

συναντάται η περίπτωση ατόμων που τα έχουν επισκεφθεί όλα. Είναι χαρακτηριστικό ότι κανένα άτομο, από τα 434 της έρευνας, δεν δήλωσε ότι έχει επισκεφθεί και τα έντεκα υπό εξέταση αρχαιολογικά μουσεία της Αθήνας, ενώ μόνο τρία άτομα (0,7% του δείγματος) δήλωσαν ότι έχουν επισκεφθεί τα δέκα από τα έντεκα.

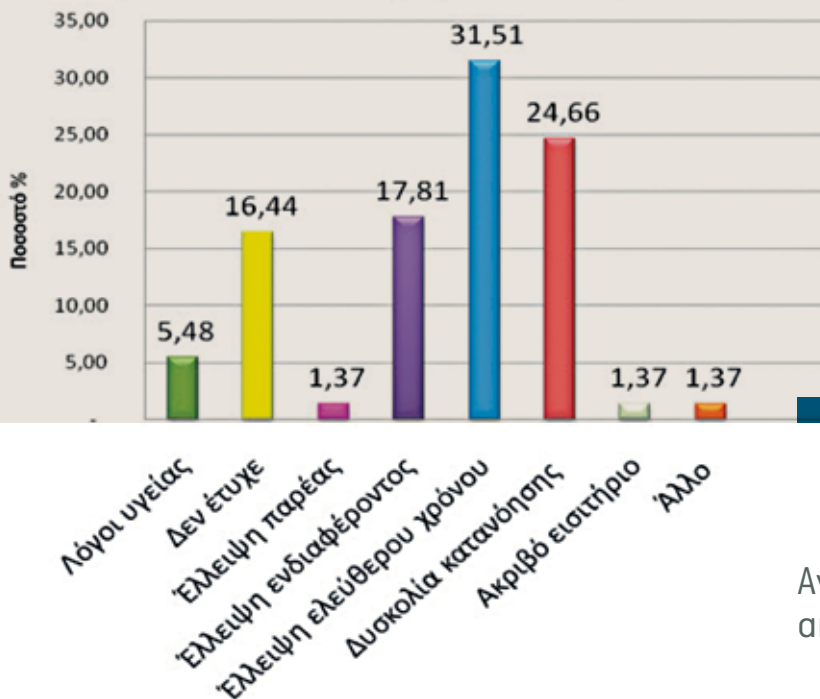
Κοινωνικοδημογραφικά χαρακτηριστικά των διαφορετικών υποομάδων επισκεπτών

Σύμφωνα με τους στατιστικούς ελέγχους που διενεργήθηκαν μπορούμε να αποδώσουμε στις διαφορετικές υποομάδες επισκεπτών αρχαιολογικών μουσείων διαφορετικά δημογραφικά χαρακτηριστικά. Καθίσταται, λοιπόν, φανερό ότι οι επισκέψεις στα αρχαιολογικά μουσεία δεν είναι ισότιμα κατανομημένες στον πληθυσμό. Οι συχνές επισκέψεις εντοπίζονται συνήθως στη μικρή και μέση ηλικία (18-34 ετών) (33,3%), ενώ αντίθετα οι περιστασιακοί και οι μη επισκέπτες στην πλειονότητά τους τείνουν να είναι άνω των 65 ετών, με ποσοστό 29,3% και 32,5% αντίστοιχα. Το μορφωτικό επίπεδο των ατόμων είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με τον βαθμό επίσκεψης, καθώς τα άτομα με υψηλό μορφωτικό υπόβαθρο

8. Η εν λόγω έρευνα δεν δύναται να προσδιορίσει με ακρίβεια το ποσοστό των ατόμων που επισκέπτονται αρχαιολογικά μουσεία, καθώς το ίδιο το δείγμα της επιβλήθη ορισμένους περιορισμούς. Ο πρώτος συνίσταται στο ότι στη δειγματοληψία δεν συμπεριλήφθηκαν παιδιά κάτω των 18 ετών, τα οποία, σύμφωνα με έρευνες που έχουν διεξαχθεί εκτός Ελλάδας, φαίνεται ότι αποτελούν σημαντικό τμήμα του κοινού των μουσείων (Falk 1998, 40, Black 2005, 17). Ένας δεύτερος σημαντικός παράγοντας είναι ότι στο δείγμα δεν συμπεριλήφθηκαν αλλοδαποί επισκέπτες, που, όπως εύλογα μπορούμε να υποθέσουμε, αποτελούν σημαντικό τμήμα των επισκεπτών των αρχαιολογικών μουσείων της Ελλάδας. Επιπρόσθετα, η έρευνα διεξήχθη κυρίως σε κατοίκους της Αττικής, συμπεριλαμβάνοντας ένα μικρό ποσοστό κατοίκων της περιφέρειας. Άλλωστε, στόχο δεν αποτελεί τόσο η εξακρίβωση του ποσοστού των επισκεπτών και μη επισκεπτών των αρχαιολογικών μουσείων, όσο η εις βάθος ανάλυση της φαινομενολογίας τους, της στάσης τους και των αντιλήψεων του ελληνικού κοινωνικού σώματος απέναντι σε αυτά.

Λόγοι μη επίσκεψης σε αρχαιολογικά μουσεία από τους μη επισκέπτες

Γράφ. 3

Γράφ. 3: Κατανομή απαντήσεων ως προς τους ανασταλτικούς παράγοντες επίσκεψης από τους μη επισκέπτες.

τείνουν να επισκέπτονται αρχαιολογικά μουσεία συχνά (43,1%), ενώ αντίθετα οι κατηγορίες των περιστασιακών και μη επισκεπτών φαίνεται ότι αποτελούνται από άτομα με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο (31% και 45,7% αντίστοιχα). Οι επισκέψεις στα μουσεία πραγματοποιούνται από ένα κοινωνικά μη αντιπροσωπευτικό κοινό, που περικλείει κυρίως τη συμμετοχή των ανώτερων κοινωνικών τάξεων (53,3%), ενώ ποτέ ή σπάνια επισκέπτονται τα μουσεία άνεργοι και συνταξιούχοι (Πίν. 3). Βέβαια, η όποια εξήγηση σε σχέση με τα μοτίβα επίσκεψης σε ένα μουσείο πρέπει να λαμβάνει υπόψη, πέρα από τα κοινωνικοδημογραφικά, και άλλα κριτήρια, τα οποία συμβάλλουν στην κατανόηση του φαινομένου. Κατά τη διαδικασία λήψης απόφασης σε μία δραστηριότητα του ελεύθερου χρόνου, τα άτομα αντιμετωπίζουν λόγους που πιθανά επηρεάζουν τις προτιμήσεις τους, περιορίζουν το ενδιαφέρον τους ή ακόμα και τη συμμετοχή τους. Η απόφαση επίσκεψης ή μη επίσκεψης στα μουσεία είναι, δηλαδή, μία πολυσύνθετη πράξη που καλύπτει ένα ευρύ φάσμα αιτιών. Ποιοι όμως είναι εκείνοι οι παράγοντες που μετατρέπονται σε ανασταλτικούς για την επισκεψιμότητα των αρχαιολογικών μουσείων;

Ανασταλτικοί παράγοντες επίσκεψης από τους μη-επισκέπτες

Πιο συγκεκριμένα, η διερεύνηση των ανασταλτικών παραγόντων¹¹ επίσκεψης πραγματοποιήθηκε με δύο τρόπους. Αρχικά, έγινε μία απευθείας ανοιχτή ερώτηση, στην οποία απάντησαν μόνο τα άτομα που δεν είχαν επισκεφθεί ποτέ αρχαιολογικό μουσείο. Οι αυθόρμητες απαντήσεις των ερωτηθέντων αναδεικνύουν ότι η πλειονότητα (31,5%) αναφέρει την *έλλειψη χρόνου* ως το σημαντικότερο αντικίνητρο. Ως δεύτερη σημαντικότερη αιτία αναφέρεται η *δυσκολία κατανόησης* των αρχαιολογικών μουσείων και ακολουθεί η *έλλειψη ενδιαφέροντος* (18%) (Γράφ. 3). Μελετώντας την αθροιστική κατάταξη των ανασταλτικών παραγόντων επίσκεψης που αναφέρονται από τους μη επισκέπτες αρχαιολογικών μουσείων, είναι αξιοσημείωτο ότι οι κυριότεροι αρνητικοί παράγοντες συνοψίζονται σε προσωπικά εμπόδια, όπως έλλειψη ελεύθερου χρόνου, έλλειψη ενδιαφέροντος κτλ. Αντίθετα, μόνο το 26% του δείγματος αναφέρει εμπόδια για τα οποία ευθύνεται το ίδιο το μουσείο, όπως δυσκολία κατανόησης, ακριβό εισιτήριο, γεγονός που ενδεχομένως οφείλεται στην τάση των ερωτηθέντων να δώσουν μια κοινωνικά επιθυμητή απάντηση, δείχνοντας παράλληλα ότι αναγνωρίζουν την αξία των μουσείων. Ωστόσο, η διερεύνηση των ανασταλτικών

9. Η επιλογή της εν λόγω κατηγοριοποίησης βασίστηκε στο μοντέλο διαχωρισμού που χρησιμοποιεί ο Merriman στην έρευνά του (1991, 49-50) και που, με αυτόν τον τρόπο, εξετάζει σε βάθος την επισκεψιμότητα, τις ανάγκες και τα κίνητρα των διαφορετικών ομάδων που επισκέπτονται μουσεία.

10. Για τον τρόπο με τον οποίο δημιουργήθηκε ο δείκτης ενθουσιασμού βλ. Δοξανάκη 2011, 213-214.

11. Ως ανασταλτικοί παράγοντες επισκεψιμότητας των αρχαιολογικών μουσείων μπορούμε να ορίσουμε τους παράγοντες εκείνους που επηρεάζουν την προτίμηση των ατόμων στην επιλογή δραστηριοτήτων του ελεύθερου χρόνου τους, που περιορίζουν τον βαθμό επίσκεψης σε αυτά ή, ακόμα, που μειώνουν το επίπεδο ικανοποίησης που λαμβάνουν από την επίσκεψη (Jun et al. 2006, 459).

	ΠΟΛΥ ΣΥΧΝΟΣ	ΣΥΧΝΟΣ	ΤΑΚΤΙΚΟΣ	ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΑΚΟΣ	ΜΗ ΕΠΙΣΚΕΠΤΗΣ	ΣΥΝΟΛΟ %
Ηλικία%						
18-34	10,4	33,3	34,9	22,2	2,2	100
35-54	7,9	35,5	19,1	22,4	15,1	100
55-65+	5,4	15	17,7	29,3	32,5	100
Εκπαίδευση %						
Υψηλή	13,1	43,1	25,6	16,9	1,2	100
Μεσαία	8,3	26,9	28,3	27,6	9	100
Χαμηλή	0,8	10,1	12,4	31	45,7	100
Κοινωνικό Προφίλ %						
Υψηλό	20	53,3	16,7	10	0	100
Ανώτατο Μεσαίο	9,9	40,5	28,8	18,9	1,8	100
Κατώτερο Μεσαίο	7	24,3	23,5	29,2	16	100
Χαμηλό	0	2	8	24	66	100
Δραστηριότητα %						
Πλήρους Απασχ.	10,4	36	22,1	22,5	9	100
Μερικής Απασχ.	2,7	24,3	29,7	32,4	10,8	100
Άνεργος	3,8	15,4	30,8	15,4	34,6	100
Συνταξιούχος	2,6	13,2	18,4	30,3	35,5	100
Φοιτητής	11,4	42,9	25,7	20	0	100
Ουσιακά	7,9	7,9	18,4	28,9	36,8	100
Σύνολο %	7,8	27,9	22,6	24,7	17,1	100

Πίνακας 3

Πίν. 3: Κατανομή της συχνότητας επίσκεψης σε αρχαιολογικά μουσεία ανά ηλικία, επίπεδο εκπαίδευσης, κοινωνικό προφίλ και δραστηριότητα.

παραγόντων επίσκεψης σε ένα αρχαιολογικό μουσείο απαιτούσε μία περαιτέρω ανάλυση που θα περιελάμβανε και τις λοιπές κατηγορίες επισκεπτών. Η ανάλυση αυτή πραγματοποιήθηκε ακολουθώντας το πρότυπο των Prince (1983, 240-243) και Merriman (1991, 57-66), με τον διαχωρισμό των εμποδίων επισκεψιμότητας σε δομικά-λειτουργικά εμπόδια και σε πολιτιστικά εμπόδια-εμπόδια συμπεριφοράς¹². Στην πρώτη κατηγορία συμπεριλαμβάνονται οι εξωτερικοί παράγοντες που επηρεάζουν τη δυνατότητα συμμετοχής σε μία δραστηριότητα. Στη δεύτερη εκπροσωπούνται οι ψυχολογικοί παράγοντες, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά ή οι ελλείψεις του ίδιου του ατόμου που αλληλεπιδρούν με τις διαπροσωπικές του προτιμήσεις και, κατά συνέπεια, επηρεάζουν την επιλογή συμμετοχής σε αυτές.

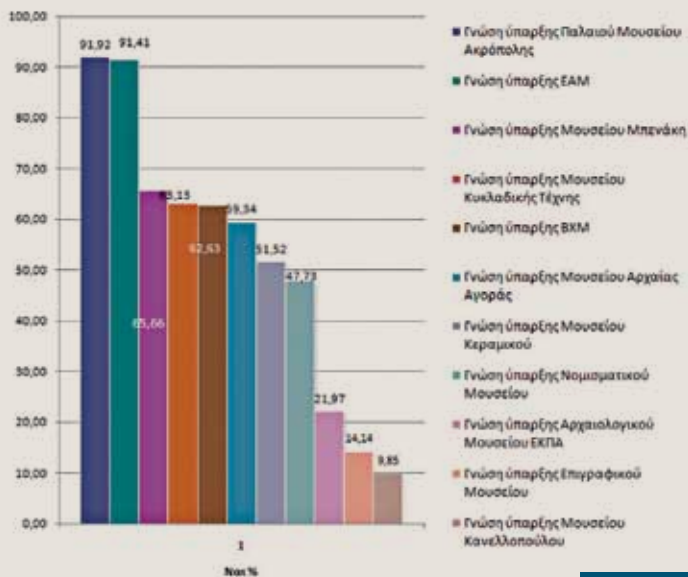
12. Η κατηγοριοποίηση των ανασταλτικών παραγόντων σε δομικούς και πολιτιστικούς-ψυχογραφικούς είναι ευρύτερα διαδεδομένη ιδιαίτερα στους ερευνητές που ασχολήθηκαν με την ανάλυση των δραστηριοτήτων του ελεύθερου χρόνου, όπως οι Francken και Van Raij (1981).

13. Παρά το γεγονός ότι είναι δύσκολο να καθοριστεί σε γεινικές γραμμές η διαθεσιμότητα των αρχαιολογικών μουσείων ανά περιοχή, προκειμένου να εξετασθεί η πρόθεση επίσκεψης σε αυτά, αυτό είναι εφικτό στην περίπτωση των αρχαιολογικών μουσείων της Αθήνας, τα οποία κατά κύριο λόγο είναι συγκεντρωμένα στο ιστορικό κέντρο.

16. Εάν προσδιορίσουμε την έννοια του ελεύθερου χρόνου ως αυτού που δεν αφιερώνεται σε κάποια βιοποριστική δραστηριότητα (Μπαμπινιώτης 2006).

Δομικοί ανασταλτικοί παράγοντες επίσκεψης

Η απόφαση επίσκεψης μουσείου αποτελεί συχνά απόρροια της ίδιας της τοποθεσίας του, καθώς και της διαθεσιμότητας των μουσείων σε μία περιοχή. Η βασική διαπίστωση της έρευνας είναι ότι η απόσταση για αυτούς που ζουν εντός Αττικής δεν παίζει καθοριστικό ρόλο για την επίσκεψή τους στα αθηναϊκά αρχαιολογικά μουσεία¹³. Αντίθετα, παρατηρείται μια αντιστρόφως ανάλογη επίδραση της απόστασης, καθώς οι ενθουσιώδεις επισκέπτες προέρχονται από τις χιλιόμετρικά πιο απομακρυσμένες περιοχές (δηλαδή από τα βόρεια ή και τα νότια προάστια). Η αντίθεση αυτή εκτιμάται ότι δεν οφείλεται στη χιλιόμετρική απόσταση, αλλά σε κοινωνικές διαφορές που ενδεχομένως εντοπίζονται στους κατοίκους των συγκεκριμένων προαστίων. Ένας άλλος παράγοντας, που πρέπει να ληφθεί υπόψη, είναι ότι στην περίπτωση των αθηναϊκών αρχαιολογικών μουσείων το ποσοστό των επισκεπτών με εμπειρία επίσκεψης τα τελευταία πέντε χρόνια ανέρχεται στο 17,1%, φανερά μειωμένο συγκριτικά με το αντίστοιχο ποσοστό επισκεπτών για τα αρχαιολογικά μουσεία εν γένει, που αγγίζει σχεδόν το 58,5% του δείγματος. Το φαινόμενο αυτό υπονοεί ότι η συχνότητα επίσκεψης σε ένα μουσείο δεν επηρεάζεται τόσο από τον αριθμό των μουσείων που είναι διαθέσιμα σε μία περιοχή, όσο και από τις λοιπές δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου που μπορεί αυτή να προσφέρει και με τις οποίες ανταγωνίζεται το μουσείο.

Γράφ. 4

Ένας σημαντικός δομικός περιοριστικός παράγοντας επίσκεψης, που προσδιορίστηκε συγκεκριμένα για τα αρχαιολογικά μουσεία της Αθήνας, είναι η έλλειψη γνώσης της ύπαρξης των μουσείων αυτών. Διαπιστώθηκε, δηλαδή, ότι ένα πολύ μεγάλο ποσοστό των ερωτηθέντων αγνοεί την ύπαρξη πολλών από τα αθηναϊκά αρχαιολογικά μουσεία, όπως το Επιγραφικό Μουσείο (14 %) ή το Μουσείο Κανελλοπούλου (10%), μουσεία που εμφανίζουν τα χαμηλότερα ποσοστά δημοτικότητας (Γράφ. 4). Η χρεωστική πολιτική που ακολουθεί κάθε μουσείο σχετικά με την επιβολή αντιτίμου εισόδου, παίζει θεμελιώδη ρόλο στην προσέλκυση του κοινού. Η επίσκεψη σε αρχαιολογικά μουσεία δεν αποτελεί ιδιαίτερα ακριβή δραστηριότητα, συγκριτικά με άλλες δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου. Έρευνες που έχουν εκπονηθεί υπογραμμίζουν ότι η χρέωση εισιτηρίου εισόδου συμβάλλει στη μείωση της επισκεψιμότητας των μουσείων. Άλλες πάλι επισημαίνουν ότι η αύξησή του συχνά έχει θετικά αποτελέσματα, όπως τη μεγαλύτερη παραμονή των επισκεπτών μέσα σε αυτό (O Hagan 1995, 40). Παρά το γεγονός ότι δεν είναι σαφές κατά πόσον η κατάργηση του εισιτηρίου στα μουσεία συμβάλλει στην προσέλκυση επισκεπτών που προέρχονται από χαμηλότερο οικονομικά και κοινωνικά στρώματα, οι

περισσότερες μελέτες συμφωνούν ότι η κατάργηση του ενισχύει την αύξηση του αριθμού των επισκεπτών και, κυρίως, του ήδη υπάρχοντος κοινού του μουσείου (Been et al 2002, 6).

Η εν λόγω έρευνα κατέδειξε ότι η τιμή του εισιτηρίου δεν αποτελεί κύριο ανασταθμικό παράγοντα επίσκεψης σε αρχαιολογικά μουσεία. Χαρακτηριστικό είναι ότι μόνο το 1,37% των μη επισκεπτών ανέφερε αυθόρμητα το εισιτήριο ως βασικό παράγοντα μη επίσκεψης, ενώ η απάντηση στην ερώτηση αναφορικά με το εισιτήριο εισόδου συγκεντρώνει μ.ο. 2,99¹⁴, που μεταφράζεται ότι η ύπαρξη εισιτηρίου ασκεί μικρή επιρροή στους ερωτηθέντες ως αντικίνητρο επίσκεψης. Η περιορισμένη επιρροή του εισιτηρίου στην επισκεψιμότητα οφείλεται ενδεχομένως στο μικρό κόστος του συγκριτικά με το συνολικό κόστος της επίσκεψης¹⁵. Βεβαίως, το βάρος των εξόδων αυτών εντείνεται με την απόσταση στην οποία βρίσκεται το μουσείο. Για τον λόγο αυτό, οι αλλοδαποί τουρίστες καθώς και τα μεγάλα εθνικά μουσεία, που συγκεντρώνουν ένα διεθνές κοινό, δεν επηρεάζονται ιδιαίτερα από αυξήσεις στην τιμή του εισιτηρίου. Αντίθετα, τα τοπικά μουσεία είναι περισσότερο ευάλωτα σε τέτοιου είδους αυξήσεις. Στην περίπτωση, λοιπόν, των αρχαιολογικών μουσείων της Αθήνας, είναι και αυτός ένας πιθανός λόγος για τη μειωμένη επιρροή του εισιτηρίου στη συχνότητα επίσκεψης. Συνοπτολογίζοντας όλα τα παραπάνω στοιχεία, συμπεραίνεται ότι η τιμή του εισιτηρίου εισόδου ασκεί επιρροή, εφόσον όμως κάποιος έχει ήδη αποφασίσει να πραγματοποιήσει επίσκεψη σε ένα μουσείο. Το εισιτήριο, δηλαδή, φαίνεται ότι δεν αποτελεί καθοριστικό αποτρεπτικό παράγοντα κατά τη διαδικασία λήψης της απόφασης επίσκεψης στα μουσεία, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν επηρεάζει τη συχνότητα της συμμετοχής σε αυτά. Αποτελεί παράγοντα που ενδεχομένως συνοπτολογίζεται από τους επισκέπτες μετά το τέλος της επίσκεψης, κυρίως με την έννοια της οικονομικής της αποτίμησης.

Γράφ. 4: Γνώση ύπαρξης των αθηναϊκών αρχαιολογικών Μουσείων

14. Σε μία επταβάθμια κλίμακα μέτρησης.

15. Το κόστος του εισιτηρίου σύμφωνα με τους Been et al (2002, 3), αγγίζει μόνο το 17%, του συνολικού κόστους επίσκεψης στα μουσεία, ενώ το υπόλοιπο 83% συνίσταται σε έξοδα μετακίνησης, ενδιαίτησης ή ακόμα και διαμονής των επισκεπτών.

Αξιολόγηση παραγόντων αξιοποίησης του ελεύθερου χρόνου από τους πολύ συχνούς επισκέπτες

Γράφ. 5

Γράφ. 5: Αξιολόγηση παραγόντων αξιοποίησης του ελεύθερου χρόνου από τους πολύ συχνούς επισκέπτες.

Γράφ. 6: Αξιολόγηση παραγόντων αξιοποίησης του ελεύθερου χρόνου από τους μη επισκέπτες.

Αξιολόγηση παραγόντων αξιοποίησης του ελεύθερου χρόνου από τους μη επισκέπτες

Γράφ. 6

Πολιτιστικοί ανασταλτικοί παράγοντες επίσκεψης

Κρίθηκε, συνεπώς, αναγκαίο ο ελεύθερος χρόνος να εξετασθεί υπό το πρίσμα της ιδέας της αναψυχής, άμεσα δηλαδή συνδεδεμένος με την έννοια της επιλογής. Η επίσκεψη, λοιπόν, στο μουσείο, από τη στιγμή που κάποιος διαθέτει ελεύθερο χρόνο, δεν εξαρτάται τόσο από την ποσότητα του διαθέσιμου χρόνου, αλλά από τις προσδοκίες που αυτός διατηρεί επιλέγοντας τη συγκεκριμένη δραστηριότητα.

Χρησιμοποιώντας τις ψυχογραφικές μεταβλητές της Hood (1983)¹⁷, σύμφωνα με τις οποίες οι ενήλικες επιλέγουν τις δραστηριότητές τους, παρατηρήθηκε ότι τόσο στην περίπτωση των πολύ συχνών όσο και στην περίπτωση των μη επισκεπτών, η αξιολόγηση του *να αισθάνονται άνετα και σε οικείο περιβάλλον* έρχεται πρώτη σε βαθμό σημαντικότητας (Γράφ. 5 και 6). Η διαφορά ανάμεσα στις δύο κατηγορίες, όσον αφορά την επιλογή επίσκεψης στα μουσεία, έγκειται στο ότι οι πολύ συχνοί επισκέπτες αισθάνονται άνετα στον χώρο του μουσείου, σε αντίθεση με τους περιστασιακούς και τους μη

Η διερεύνηση της επιρροής του ελεύθερου χρόνου ως ανασταλτικού παράγοντα της επισκεψιμότητας στα μουσεία, πραγματοποιήθηκε από διπλή οπτική. Ως δομικός ανασταλτικός παράγοντας εξετάστηκε από την πλευρά της χρονικής δέσμευσης των ατόμων σε συνάρτηση με την πιθανή επίσκεψη σε αρχαιολογικά μουσεία. Η επεξεργασία των δεδομένων κατέδειξε ότι οι χρονικές δεσμεύσεις δεν υποδεικνύουν απαραίτητα αδυναμία συμμετοχής και επιδρούν στον ίδιο βαθμό στις διαφορετικές κατηγορίες κοινού, παρά το γεγονός ότι η έλλειψη ελεύθερου χρόνου αναφέρθηκε ως η επικρατέστερη αιτία μη πραγματοποίησης επίσκεψης. Υπέρ αυτής της θέσης συνηγορεί και το γεγονός ότι κυρίως οι άνεργοι και οι συνταξιούχοι, άτομα με θεωρητικά μεγαλύτερη χρονική ελευθερία¹⁶, αποτελούν τις ομάδες αυτές που δεν επισκέπτονται ή επισκέπτονται λιγότερο συχνά αρχαιολογικά μουσεία.

17. Ως ψυχογραφικές μεταβλητές η Hood ονομάζει κάποιες ατομικές συμπεριφορές, οι οποίες θεωρεί ότι επηρεάζουν τις επιλογές των ατόμων ως προς τη συμμετοχή τους σε δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου και οι οποίες είναι οι εξής: να έχουν κοινωνικές επαφές (να είναι με άλλα άτομα), να κάνουν κάτι εποικοδομητικό, να αισθάνονται σε οικείο περιβάλλον, να δοκιμάζουν νέες εμπειρίες, να έχουν την ευκαιρία για μάθηση και τέλος να συμμετέχουν σε κάποια δραστηριότητα (Hood 1983, 51-53).

επισκέπτες. Σημαντικός, επίσης, για τους πολύ συχνούς επισκέπτες είναι ο ρόλος της *μάθησης* ως κινήτρου που αξιολογείται ιδιαίτερα υψηλά (μ.ο. 5,59). Εάν συνδεθεί αυτό με το γεγονός ότι αποδίδουν στο μουσείο έναν καθαρά εκπαιδευτικό χαρακτήρα, κατανοείται ως ένα σημείο και η έκταση συμμετοχής τους σε αυτά.

Στατιστικά σημαντικός παράγοντας είναι η εκδήλωση ενδιαφέροντος για την αρχαιολογία που ενεργοποιεί σε ισχυρό βαθμό το κίνητρο πραγματοποίησης επίσκεψης στα αρχαιολογικά μουσεία. Οι πολύ συχνοί και οι συχνοί επισκέπτες μουσείων εξέφρασαν σε μεγαλύτερο βαθμό το ενδιαφέρον τους για την επιστήμη (μ.ο. 4,88 και μ.ο. 4,39 αντίστοιχα). Σε αντίθεση, οι περιστασιακοί και οι μη επισκέπτες έδειξαν πολύ χαμηλά επίπεδα ενδιαφέροντος (μ.ο. 3,56 και 2,43 αντίστοιχα).

Επηρεασμένοι από τη γνωστική ψυχολογία, οι Prince (1985) και Vaughan (2001), θεωρούν ότι η στάση των ατόμων απέναντι σε μία δραστηριότητα αποτελεί ισχυρό επεξηγηματικό παράγοντα για την πραγματοποίησή της. Η εμπειρία της επίσκεψης στο ίδρυμα αποτελεί σημαντικό διαμορφωτικό παράγοντα της στάσης που έχει κάποιος απέναντι στο μουσείο. Η εμπειρία αυτή δεν είναι απαραίτητο να είναι άμεση. Η αποκτηθείσα αντίληψη δια μέσου εικόνων¹⁸, που έχει σχηματίσει και ο μη επισκέπτης, θεωρείται εξίσου σημαντική (Prince 1985), καθώς σχηματίζεται προδιάθεση προς μία προσδιορισμένη συμπεριφορά και, μέσω αυτής, προκαλείται μία κινητήρια απάντηση σε σχέση με την εικόνα. Ως εκ τούτου, η στάση¹⁹ που έχει το κοινό απέναντι στα αρχαιολογικά μουσεία, σύμφωνα με τα στατιστικά αποτελέσματα, αποτέλεσε ισχυρό ανασταλτικό παράγοντα επίσκεψης. Η εν λόγω έρευνα κατέδειξε στο σύνολό της ένα ικανοποιητικό επίπεδο αποδοχής και υποστήριξης των αρχαιολογικών μουσείων (μ.ο. 4,25). Ωστόσο, η στάση αυτή είναι πιθανότερο να αφορά αυτούς που επισκέπτονται συχνά τα αρχαιολογικά μουσεία.

18. Με την έννοια της εικόνας νοούνται οι παραστάσεις που ενδέχεται να έχει ο μη επισκέπτης για το μουσείο από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, από διηγήσεις γνωστών ή ακόμα και από την ίδια την αρχιτεκτονική του μουσείου.

19. Η στάση απέναντι στα αρχαιολογικά μουσεία αποτέλεσε μια σύνθετη μεταβλητή που προήλθε από τη λειτουργικοποίηση επί τημέρους μεταβλητών: α) Τα αρχαιολογικά μουσεία προσφέρουν εύκολη και κατανοητή γνώση της ιστορίας του παρελθόντος, β) Το προσωπικό των αρχαιολογικών μουσείων είναι φιλικό, γ) Η παρουσίαση των εκθεμάτων στα αρχαιολογικά μουσεία είναι βαρετή, δ) Τα αρχαιολογικά μουσεία έχουν ευχάριστη ατμόσφαιρα, ε) Τα αρχαιολογικά μουσεία έχουν σχέση με την καθημερινή ζωή του σύγχρονου ανθρώπου, στ) Τα αρχαιολογικά μουσεία απασχολούν χώρους κυρίως για εξειδικευμένους επιστήμονες, ζ) Στα αρχαιολογικά μουσεία δεν αλλάζει τίποτα, οπότε άμα τα επισκεφθείς μια φορά γιατί να ξαναπάς. Οι επίτη υποερωτήσεις, από τις οποίες απαρτίζεται, δομήθηκαν με τρόπο ώστε να αποτυπώνουν τις κυριότερες απόψεις, που κατά καιρούς έχουν διατυπωθεί, σχετικά με τις υπηρεσίες και την ατμόσφαιρα των αρχαιολογικών μουσείων, καθώς και με την αντίδραση του κοινού σε αυτές.

Μονομεταβλητή Ανάλυση Διακύμανσης (Univariate analysis of variance)

Εξαρτημένη Μεταβλητή: Κατηγορίες επισκεπτών αρχαιολογικών μουσείων

Μεταβλητή	t	Sig
Εκπαίδευση	2,974	0,003
Ενδιαφέρον για αρχαιολογία	2,963	0,003
Στάση απέναντι στα μουσεία	2,641	0,009

Πίνακας 4

Πίν. 4: Ιεράρχηση ανασταλτικών παραγόντων επίσκεψης αρχαιολογικών Μουσείων με βάση το μοντέλο της Μονομεταβλητής Ανάλυσης της Διακύμανσης.

Είναι γεγονός ότι οι περιστασιακοί και, κυρίως, οι μη επισκέπτες δεν νιώθουν άνετα στον χώρο του αρχαιολογικού μουσείου, καθώς αισθάνονται ότι βρίσκονται σε ένα αφιλόξενο περιβάλλον, με προσωπικό όχι φιλικό προς τον επισκέπτη. Θεωρούν τους εαυτούς τους ανεπαρκείς, χωρίς να μπορούν να κατανοήσουν την πληροφορία που τους προσφέρεται, ως εκ τούτου, νιώθουν αμήχανοι και ανασφαλείς. Τα μουσεία είναι για αυτούς βαρετά ιδρύματα που μοιάζουν μεταξύ τους, αποστασιοποιημένα από τη σύγχρονη κοινωνία (Γράφ. 7).

Είναι προφανές ότι οι μη επισκέπτες έχουν προσχηματισμένα κάποια στερεότυπα για τα αρχαιολογικά μουσεία, εννοώντας ότι έχουν στο μυαλό τους μία ευρέως διαδεδομένη εικόνα, που σε μεγάλο βαθμό ενδέχεται να είναι υπεραπλουστευμένη, παρά το γεγονός ότι δεν έχουν προσωπική εμπειρία επίσκεψης. Αντίθετα, στα μάτια των συχνών επισκεπτών, τα αρχαιολογικά μουσεία έχουν μία πιο σύγχρονη θεώρηση και έναν ρόλο περισσότερο κοινωνικό. Παρατηρείται, δηλαδή, ότι έχουν αφομοιώσει σε μεγαλύτερο βαθμό στο υποσυνείδητό τους μια εικόνα για τα μουσεία επικεντρωμένη στην εκπαίδευση και την ψυχαγωγία²⁰.

Εξετάζοντας τη σχέση μεταξύ των διαφορετικών ανασταλτικών παραγόντων, δομικών και πολιτιστικών, είναι φανερό ότι κανένας από μόνος του δεν εμποδίζει οριστικά και πάντα τη συμμετοχή στα αρχαιολογικά μουσεία. Προκειμένου, λοιπόν, να διαπιστωθεί η ιεράρχηση και η επιρροή των πιο σημαντικών από αυτών στο μοτίβο της επισκεψιμότητας, χρησιμοποιήθηκε το στατιστικό εργαλείο της Μονομεταβλητής Ανάλυσης της Διακύμανσης. Παρατηρείται ότι οι ανασταλτικοί παράγοντες που ανακύπτουν είναι πολιτιστικοί (Πίν. 4). Στην περίπτωση, λοιπόν, του μοτίβου επισκεψιμότητας των αρχαιολογικών μουσείων, προκύπτει ότι

Γράφ. 7: Στάση απέναντι στα αρχαιολογικά μουσεία ανά κατηγορία επισκεπτών.

Στάση απέναντι στα μουσεία

Γράφ. 7

προϋπόθεση είναι η εκπαίδευση και το ενδιαφέρον για την αρχαιολογία, ενώ η στάση απέναντι τα μουσεία επηρεάζει την έκταση συμμετοχής, υπονοώντας ότι έστω και μία όχι τόσο ευχάριστη εμπειρία σε ένα αρχαιολογικό μουσείο είναι πιθανόν να επιδράσει αρνητικά, οδηγώντας στην απόρριψή του. Ως εκ τούτου, τα συμπεράσματα της έρευνας προτείνουν ως πρωταρχικούς λόγους αναστολής της συμμετοχής των ατόμων στα αρχαιολογικά μουσεία τους πολιτιστικούς-ψυχολογικούς, υποστηρίζουν την ιεραρχική ανασταλτική τους επίδραση, ενώ αμφισβητούν την ολική αποτρεπτική τους ισχύ. Είναι πολύ πιθανό ότι οι πολιτιστικοί φραγμοί επιδρούν εξ αρχής αρνητικά στη διαδικασία της απόφασης για την πραγματοποίηση μιας δραστηριότητας και, κατά συνέπεια, δεν επιτρέπουν στο άτομο να εκδηλώσει πρόθεση για τη συμμετοχή του σε αυτήν. Αντίθετα, διαπιστώνεται ότι οι δομικοί φραγμοί αποτελούν λιγότερο ισχυρούς και, ενδεχομένως, λιγότερο αποτρεπτικούς παράγοντες για την τελική λήψη απόφασης επίσκεψης στα αρχαιολογικά μουσεία. Η ιεράρχηση των ανασταλτικών παραγόντων συμμετοχής στα αρχαιολογικά μουσεία συνάδει και με άλλες έρευνες που αφορούν την επισκεψιμότητα των μουσείων (Merriman 1991), αλλά και με λοιπά μοντέλα που ερμηνεύουν τη συμμετοχή σε λοιπές δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου (Κουθούρης et al. 2008, 67-68), όπου διαπιστώνεται ότι η ισχυρότερη κατηγορία εμποδίων προέρχεται από τους πολιτιστικούς παράγοντες και έπονται, ως προς τη σημασία τους για τη συμμετοχή ή μη, οι δομικοί.

20. Η υποβάθμιση της ψυχαγωγικής λειτουργίας του μουσείου από τους περιστασιακούς και μη επισκέπτες, σε συνδυασμό με τον αποκλειστικό σχεδόν συσχετισμό του με την εκπαιδευτική διαδικασία και το σχολείο, ενδεχομένως να αποτελεί αρνητικό σημείο κυρίως σε μακροπρόθεσμη προοπτική μελλοντικών

Διανύοντας ήδη τη δεύτερη δεκαετία του 21^{ου} αιώνα, καθίσταται επιτακτική η επανεξέταση μέσων και διαδικασιών ώστε η πολιτιστική μας κληρονομιά να γίνει περισσότερο ελκυστική. Η ανάπτυξη στρατηγικής με στόχο την αναστροφή της τάσης συγκεκριμένων ομάδων να μην επισκέπτονται αρχαιολογικά μουσεία, δεν είναι απρόσκοπτη. Είναι μια επίπονη διαδικασία που απαιτεί εκ μέρους των μουσείων τη διερεύνηση και τον εντοπισμό κατ' αρχάς των εμποδίων και, στη συνέχεια, την αναζήτηση τρόπων για την υπέρβασή τους. Προϋποθέτει, επίσης, μακροχρόνια δέσμευση και προσήλωση εκ μέρους του οργανισμού, αλλά και προσωπικό με επικοινωνιακές δεξιότητες. «*Η διεύρυνση του κοινού δεν αποτελεί μια προαιρετική δραστηριότητα αλλά έναν τρόπο εργασίας, ο οποίος επιβάλλεται να αποτελέσει το επίκεντρο της φιλοσοφίας και της λειτουργίας των οργανισμών*» γράφουν οι Dodd και Sandell (Sandell και Dodd 1998, 6), και προς αυτήν την κατεύθυνση θα ήταν ευκαίριο να κινηθούν και τα ελληνικά αρχαιολογικά μουσεία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

- Αδάμ-Βελήνη, Π., Σολωμών, Ε., Γεωργάκη, Π., 2009. «Δράσεις Αξιολόγησης στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης: Δύο Έρευνες Κοινού», στο *Τετράδια Μουσειολογίας* 6:64-67.
- Αντζουλάτου-Ρετσιόλα, Ε., 2005. *Πολιτιστικά και Μουσειολογικά Σύμμεικτα*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Δάσιου, Ο., 2000. Αρχαιολογία και Κοινωνία: *Η Αρχαιολογία ως Ιστορική, Ανθρωπιστική και Παιδαγωγική Επιστήμη μέσα από την Οπτική των Εφήβων-Μαθητών της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης*. Αποτύπωση και Προεκτάσεις. Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή. Πανεπιστήμιο Κρήτης.
- Δοξανάκη, Α., 2011. *Τα Αρχαιολογικά Μουσεία της Αθήνας και η Επικοινωνία τους με το Κοινό*. Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Καυταντζόγλου, Ρ., 2003. «Λαογραφικά Μουσεία, Λαϊκός Πολιτισμός και το Κοινό των Μουσείων». *Εθνογραφικά* 12-13:33-46.
- Καυταντζόγλου, Ρ., Τουνταςάκη, Ε., Φρυδάκης, Μ., 2005. «Ιστορία, Δομή και Λειτουργία των Εθνικών Μουσείων της Αθήνας: Εθνικό Αρχαιολογικό, Βυζαντινό και Χριστιανικό και Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης. Μια Έρευνα Κοινού», *Τετράδια Μουσειολογίας* 2:71-73.
- Κουβέλη, Α., 2000. *Η Σχέση των Μαθητών με το Μουσείο: Θεωρητική Προσέγγιση. Έρευνα στην Αθήνα και στην Ικαρία. Εκπαιδευτικά Προγράμματα*. Αθήνα: ΕΚΚΕ.
- Κουθούρης, Χ., Κοντογιάννη, Ε., και Αλεξανδρής, Κ., 2008. «Λόγοι Αναστολής Συμμετοχής σε Δραστηριότητες Αθλητισμού Αναψυχής». *Αναζητήσεις στη Φυσική Αγωγή και τον Αθλητισμό* 6(1):67-68.
- Λαμπρινουδάκης, Β., 2009. *Οδοιπορικό από την Αρχαία Ελληνική Τέχνη στη Σύγχρονη Ζωή. Δέκα Μαθήματα Αρχαιολογίας*. Αθήνα: Λιβάνη.
- Μπαμπινιώτης, Γ., 2006 (2η έκδοση). *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- Παρασκευόπουλος, Ι., 1993. *Μεθοδολογία Επιστημονικής Έρευνας*, τομ. Β'. Αθήνα.

Ξενόγλωσση

- Been, I., Visscher, C.M., και Goudrian, R., 2002. "Fee or Free?", στο *Εισήγηση στη 12η Biennial Conference of the Association of Cultural Economics International (ACEI)*. Rotterdam: June 2002. σσ.13-15.
- Black, G., 2005. *The Engaging Museum. Developing Museums for Visitor Involvement*. Routledge: London.
- Blau, R.J., 1991. "The Distinctive History of US Museums, 1869-1980". *Social Forces*, September 1991, 70 (1): 87-105.
- Egms, 2004. *A Guide to European Museum Statistics*. Berlin. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://www.ne-mo.org/fileadmin/Dateien/public/service/guidemuseumstatistics.pdf> [τελευταία επίσκεψη 15/07/2009].
- Falk, J.H., 1998. "Who Does, Who Doesn't and Why". *Museum News* 77(2): 38-43.
- Francken, D., και Van Raij, M., 1981. "Satisfaction with Leisure-Time Activities". *Journal of Leisure Research* 13: 337-352.
- Hood, M., 1983. "Staying Away-Why People Choose not to Visit Museums". *Museum News* 61 (4): 50-57.
- Jun, J., et al 2006. "Perceived Constraints to Art Museum Attendance", στο *Proceedings of the 2006 Northeastern Recreation Research Symposium*. σσ. 459-466.
- Merriman, N., 1991. *Beyond the Glass Case. The Past, the Heritage and the Public*. UK: UCL, Institute of Archaeology.
- O Hagan, J., 1995. "National Museums: To Charge or not to Charge". *Journal of Cultural Economics* 19: 33-47.
- Prince, D.R., 1983. "Behavioral Consistency and Visitors Attraction". *The International Journal of Museum Management and Curatorship* 2(3): 235-247.
- Prince, D.R., 1985a. "The Museum as a Dreamland". *The International Journal of Museum Management and Curatorship* 4(4): 235-247.
- Sandell, R., και Dodd, J., 1998. *Building Bridges: Guidance for Museums and Galleries on Developing New Audiences*. London: Museums and Galleries Commission.
- Vaughan, R., 2001. "Images of a Museum". *Museum Management and Curatorship* 19(3): 253-268.

Μεθοδολογικός οδηγός εγκατάστασης αρχειοστασίων για τη βέλτιστη φύλαξη και διατήρηση του αρχειακού υλικού σε υφιστάμενα κτήρια αρχείων: μια πρόταση για τα Γενικά Αρχεία του Κράτους Νομού Ευβοίας¹

Μαρία Γιαννίκου

Συντηρήτρια Αρχειακού Υλικού και Βιβλίων – Μουσειολόγος

Περίληψη

Τα Γενικά Αρχεία του Κράτους (στο εξής ΓΑΚ) Νομού Ευβοίας (Εικ. 1) αποτελούν ενδεικτικό παράδειγμα των 64άρων Περιφερειακών Υπηρεσιών των ΓΑΚ που αντιμετωπίζουν πρόβλημα στέγασης και υποδομών² με σκοπό τη φύλαξη του αρχειακού υλικού. Η προϊσταμένη των ΓΑΚ Νομού Ευβοίας, αρχειονόμος Κάλη Χατζηγιάννη, κατά την τελευταία προσπάθεια μίσθωσης νέου ακινήτου για τις ανάγκες της υπηρεσίας της, στις αρχές του 2007, επεσήμανε τις δυσκολίες ανεύρεσης κατάλληλης στέγης, καθότι προηγούμενες προσπάθειες κατέληξαν άγονες κυρίως λόγω έλλειψης υποδομών. Αυτές τις υποδομές καλείται να αξιολογήσει, με εμπειρικά κριτήρια και γνώσεις φύλαξης και διατήρησης αρχειακού υλικού, η κάθε Περιφερειακή Υπηρεσία των ΓΑΚ, ενώ την ίδια στιγμή απειλείται η φυσική υπόσταση του φορέα της πληροφορίας των τεκμηρίων από πλημμυρή ή επισφαλή φύλαξη στο χώρο που ήδη βρίσκονται. Γνωρίζοντας τα προβλήματα φύλαξης του αρχειακού υλικού σε όλες τις Περιφερειακές Υπηρεσίες των ΓΑΚ και με την ευκαιρία της καταγραφής της υφιστάμενης κατάστασης των ΓΑΚ Νομού Ευβοίας το Μάιο του 2007, προέκυψε η

ανάγκη συγγραφής μιας μελέτης-πρότασης. Η μελέτη αυτή αποτελεί ένα χρήσιμο εργαλείο, εγχειρίδιο για τη διαρκή εκπαίδευση και επιμόρφωση του προσωπικού και των συνεργατών αρχείων και βιβλιοθηκών, καθώς διαμορφώνει μια βάση δεδομένων για την εισαγωγή των νέων στοιχείων που θα προκύψουν από την μελλοντική έρευνα της επιστήμης και της τεχνολογίας. Στο πρώτο μέρος της μελέτης παρουσιάζεται ένας *οδηγός ελέγχου, εκτίμησης και αξιολόγησης των υφιστάμενων υποδομών*, σύμφωνα με τον οποίο εξετάζονται ανά στάδιο οι μέθοδοι και οι πρακτικές ελέγχου και αξιολόγησης της κατάστασης διατήρησης του κελύφους, των εγκαταστάσεων, του εξοπλισμού και του αρχειακού υλικού μιας αρχειακής υπηρεσίας, ενώ στο δεύτερο μέρος παρουσιάζεται ένα σύνολο *προτάσεων για τη βέλτιστη προσαρμογή και την ανανέωση των εγκαταστάσεων και του εξοπλισμού*, την υιοθέτηση πρακτικών φύλαξης και κανόνων διατήρησης, με κριτήριο το φυσικό και οικονομικό μέγεθος μιας αρχειακής υπηρεσίας.

1. Το παρόν άρθρο αποτελεί μέρος της διπλωματικής εργασίας εξειδίκευσης που εκπονήθηκε στο ΠΜΣ Μουσειακές Σπουδές του Πανεπιστημίου Αθηνών με τριμελή επιτροπή τους: Γ. Γιαννακόπουλο, Μ. Παπαδημητρίου, Κ. Χατζηγιάννη.

2. Το πρόβλημα της στέγασης των Περιφερειακών Υπηρεσιών (Π.Υ.) καταδεικνύεται από την καταγραφή του 2004, κατά την οποία αποτυπώθηκε ότι από τις 56 Π.Υ. που εξετάστηκαν: οι 21 λειτούργησαν σε μισθωμένα κτήρια, οι 29 σε κτήρια που έχουν παραχωρηθεί, μόνο 6 διέθεταν ιδιόκτητο κτήριο, ενώ ένα Αρχείο Νομού δήλωσε ότι δεν διαθέτει καθόλου κτήριο. (Γιαννακόπουλος, Μπάγιας 2004, 19-36).

Σήμερα, σε εξέλιξη βρίσκεται η αξιοποίηση των απαντήσεων σε ερωτηματολόγιο της Κ.Υ. των ΓΑΚ προς τις Π.Υ. για την κατάσταση διατήρησης των εγκαταστάσεών τους και του αρχειακού τους υλικού.

Εισαγωγή

Μέχρι τα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ου αιώνα, οι βασικές αρχές σχεδιασμού των κτηρίων αρχείων ακολουθούν τα μνημειακά πρότυπα του νεοκλασικισμού, που αντανακλούν τη σταθερότητα και τη μονιμότητα του αρχειακού περιεχομένου τους. Ενώ από τη δεκαετία του '30 το αρχιτεκτονικό κίνημα του μοντερνισμού εμπνέει την κατασκευή κτηρίων με ρασιοναλιστικά πρότυπα: τον προσανατολισμό, το οπλισμένο σκυρόδεμα, τις πολλαπλές στάθμες και την εγκατάσταση μηχανολογικών επιτευγμάτων: ηλεκτρικού φωτισμού, ανελκυστήρων και εξελιγμένων για την εποχή μεθόδων πυρασφάλειας, για την στέγαση τόσο των Εθνικών Αρχείων στις μεγάλες πόλεις της Ευρώπης, όσο και των τοπικών αρχειακών υπηρεσιών στις περιφέρειες (Γιαννίκου 2011, 50). Από τη δεκαετία του '60 ενισχύεται ο θεσμικός χαρακτήρας των Αρχείων στην Ευρώπη με την ίδρυση Εθνικών Οργανισμών και τη σύσταση προτύπων και εγχειριδίων σχετικών με τη μέριμνα των αρχείων.³ Από την άλλη οι ΗΠΑ έχουν ήδη εγκαθιδρύσει τη μέριμνα για την αρχειακή τους κληρονομιά από την αρχή του αιώνα⁴.

Τα τελευταία χρόνια τα κτήρια των Εθνικών Αρχείων σε όλο τον κόσμο εκσυγχρονίζονται σε εγκαταστάσεις και εξοπλισμό, ενώ πολλά νέα κτήρια κατασκευάζονται σύμφωνα με τους πιο πρόσφατους κανονισμούς και προδιαγραφές (Εικ. 2).

Το μέλλον στον τομέα της κατασκευής και της ανάπλασης κτηρίων αρχείων ακολουθεί το ρεύμα της εποχής, όπου ο βιοκλιματικός σχεδιασμός και η εξοικονόμηση ενέργειας βρίσκουν εφαρμογή στο πλαίσιο της πράσινης ανάπτυξης. Ήδη χώρες όπως η Γαλλία, η Γερμανία και οι ΗΠΑ έχουν να επιδείξουν πρωτοποριακές δομές⁵ (Εικ. 3) και κατασκευαστικές πρακτικές όχι μόνο σε νέα, αλλά κυρίως σε υφιστάμενα κτήρια αρχείων σε δεύτερη χρήση⁶ (Εικ. 4 & 5) (Γιαννίκου 2011, 51).

Ο φορέας των Εθνικών μας Αρχείων στεγάζει το αρχειακό απόθεμα των Περιφερειακών του Υπηρεσιών σε ιστορικά κτήρια ή άλλα κτήρια σε δεύτερη χρήση⁷, ενώ μόνο η Κεντρική Υπηρεσία των ΓΑΚ, που από το 1991 στεγάζεται σε παλιά πολυκατοικία της οδού θεάτρου 6, εγκαταστάθηκε από το 2003 σε ιδιόκτητο κτήριο το οποίο έχει κατασκευαστεί για αυτό το σκοπό⁸ (Εικ. 6). Η ανάγκη ανανέωσης και επέκτασης των εγκαταστάσεων από τη μια πλευρά και οι περιορισμοί εξαιτίας του μεγάλου κόστους από την άλλη, αποτελούν το σημαντικότερο πρόβλημα.

Εικ. 1: Στέγαση των ΓΑΚ Ν. Εύβοιας σε αρχοντικό, τμήμα μεγαλύτερου συγκροτήματος της κατοικίας του Θμέρ Πασά τελευταίου Τούρκου διοικητή της Εύβοιας, το οποίο αγοράστηκε από τον Νικόλαο Κριεζώτη μεταξύ 1830 και 1833. Αποκαταστάθηκε από τον Δήμο Χαλκιδέων το 1984. (Φωτογραφία: ΓΑΚ Ν. Ευβοίας).

Εικ. 2: Από τη δεκαετία του '90 οι τομές της κατασκευής έχει επιδείξει μερικά από τα πιο επιβλητικά παραδείγματα κτηρίων αρχείων, με σημαντικότερο εκείνο των Εθνικών Αρχείων των ΗΠΑ τα NARA II στις εγκαταστάσεις του College Park στο Maryland, [National Archives and Records Administration, NARA, Archives II] (Φωτογραφία: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/f3/US_National_Archives_II.jpg).

Εικ. 3: Η Clinton Presidential Library στο Little Rock του Arkansas, τμήμα των Εθνικών Αρχείων της NARA, βραβεύτηκε το 2007 με πλατινένια διάκριση από το Leadership in Energy and Environmental Design Green Building Program (LEED-EB) ως το πιο ενεργειακά ανεξάρτητο και φιλικό στο περιβάλλον «πράσινο» υφιστάμενο δημόσιο κτήριο (Φωτογραφία: http://drunn.com/popup/clinton_library2.jpg).

Σήμερα που ο πρωταρχικός σκοπός των Αρχείων είναι η προστασία και η διατήρηση της πληροφορίας που φέρει το υπόστρωμα των τεκμηρίων, οι εγκαταστάσεις του κτηρίου έχουν στόχο την εξασφάλιση ενός «κλειστού» περιβάλλοντος, που επιβραδύνει την φυσική φθορά των τεκμηρίων από τις επιπτώσεις των περιβαλλοντικών παραμέτρων: της θερμοκρασίας, της σχετικής υγρασίας, του φωτισμού, της ποιότητας της ατμόσφαιρας και των βιολογικών παραγόντων. Η ορθή επιλογή των εγκαταστάσεων και του εξοπλισμού αφορά, επίσης, ζητήματα ασφάλειας του υλικού από εκούσιες ή ακούσιες απειλές όπως είναι: η πυρκαγιά, η κλοπή, ο βανδαλισμός και οι φυσικές καταστροφές: η πλημμύρα, ο σεισμός κ.λπ.

Σκοπός της μελέτης

Σκοπός αυτής της μελέτης ήταν η δημιουργία ενός *μεθοδολογικού οδηγού εγκατάστασης αρχειοστασιών για τη βέλτιστη φύλαξη και διατήρηση του αρχειακού υλικού σε υφιστάμενα κτήρια αρχείων*. Το σκοπό αυτό καθόρισαν:

- οι ανάγκες και τα προβλήματα στέγασσης των Περιφερειακών Υπηρεσιών των ΓΑΚ (Εικ. 7),
- η ακαταλληλότητα του κελύφους, των εγκαταστάσεων και του εξοπλισμού,
- η κακή κατάσταση διατήρησης του αρχειακού τους υλικού και

- το σημαντικό κενό στην ελληνική βιβλιογραφία σε ζητήματα ανάπλασης και προσαρμογής υφιστάμενων κτηρίων, με σκοπό την εγκατάσταση αρχειακών υπηρεσιών.

Μεθοδολογία έρευνας

Η διεξαγωγή της μελέτης πραγματοποιήθηκε με έρευνα πεδίου. Η έρευνα βασίστηκε στη μελέτη:

- βιβλιογραφίας, με σκοπό την εξοικείωση με το αντικείμενο της αρχειονομίας και της διαχείρισης αρχείων,
  - βιβλιογραφικών πηγών και πηγών από το διαδίκτυο με αντικείμενο τις πρόσφατες έρευνες για τη διατήρηση και τις υποδομές φύλαξης του αρχειακού υλικού,
  - ερευνητικών δελτίων,
  - τεχνικών δελτίων και καταλόγων κατασκευαστών και προμηθευτών εγκαταστάσεων, εξοπλισμού και αναλωσίμων,
  - περιπτώσεων ανάπλασης ιστορικών κτηρίων⁹,
  - περιπτώσεων κατασκευής νέων κτηρίων¹⁰ με σκοπό την εγκατάσταση αρχειακών υπηρεσιών.
- Τέλος, για τη συλλογή πληροφοριών που αφορούν την καταγραφή πολιτικής διατήρησης του αρχειακού υλικού, πραγματοποιήθηκε μια σειρά φυσικών επισκέψεων σε εθνικούς αρχειακούς οργανισμούς και μουσεία¹¹ καθώς και εικονικές επισκέψεις σε ιστοχώρους πρότυπων εθνικών αρχειακών οργανισμών του εξωτερικού.

Γενικοί στόχοι της μελέτης

Θέτοντας ως κύριο στόχο την ανταπόκριση στις προσδοκίες των σύγχρονων αρχειακών υπηρεσιών, η μελέτη επιδιώκει:

- να προωθήσει ζητήματα διατήρησης αρχειακού υλικού, συμβάλλοντας στο σχεδιασμό ενός προγράμματος μακροπρόθεσμης διατήρησης,
- να καθορίσει τις βασικές αρχές και τη μεθοδολογία ελέγχου και αξιολόγησης του υφιστάμενου κελύφους, των εγκαταστάσεων και του εξοπλισμού μιας αρχειακής υπηρεσίας,
- να συστήσει ολοκληρωμένες προτάσεις σχεδιασμού, βάσει του φυσικού και οικονομικού μεγέθους μιας αρχειακής υπηρεσίας,
- να προτείνει την αξιοποίηση ευέλικτων και σύγχρονων λύσεων, προσαρμοσμένων στα ελληνικά δεδομένα,
- να προσδιορίσει βέλτιστα μέτρα και πιστοποιημένες εφαρμογές, βάσει ποιοτικών προτύπων και προδιαγραφών, με σεβασμό προς το περιβάλλον¹²,
- να επισημάνει ανεπαρκείς και επισφαλείς πρακτικές, που υποβαθμίζουν το αρχειακό υλικό και το περιβάλλον,
- να προάγει τη διεπιστημονικότητα και τη σύναψη εξωτερικών συνεργασιών.

Μέρος πρώτο: Οδηγός ελέγχου, εκτίμησης και αξιολόγησης των υφιστάμενων υποδομών

Το κέλυφος

Για την εκτίμηση της θέσης του κελύφους, συλλέγονται δεδομένα από εθνικούς και τοπικούς φορείς για ζητήματα μορφολογίας υπεδάφους, τοπικού κλίματος, ατμοσφαιρικής ρύπανσης, φυσικών καταστροφών και πολεοδομικής θέσης.

Για την αξιολόγηση της κατάστασης διατήρησης του κελύφους, εξετάζονται οι παράγοντες που συμβάλλουν στην καταλληλότητα και την ασφάλεια των υλικών κατασκευής (του φέροντος οργανισμού, των εξωτερικών δομικών υλικών, της στέγης, των εσωτερικών τοίχων, των δαπέδων, της οροφής και των εξωτερικών ανοιγμάτων).

Οι εγκαταστάσεις

Για την εκτίμηση του είδους και της κατάστασης διατήρησης των εγκαταστάσεων, πραγματοποιούνται έλεγχοι των υδραυλικών και ηλεκτρομηχανολογικών (Η/Μ) εγκαταστάσεων, των συστημάτων θέρμανσης και κλιματισμού και των συστημάτων ασφάλειας.

Εικ. 4: Κτήριο «υβρίδια». Το παράδειγμα των Archives Departementales des Landes, [Saie-Belaisch, F., 2009]. [Φωτογραφία: Archives Departementales des Landes].

Εικ. 5: Κτήριο χωρίς κλιματισμό, θετικά ενεργειακό. Το παράδειγμα των Archives Departementales du Nord που πρόκειται να αποπερατωθούν το 2013. [Φωτογραφία: στο Des Archives à énergie positive, http://www.eurafecam.org/nord-pas-de-calais/Nord/CGDN/Actualites_Departement/archives.htm].

4. Σταδιακά, από το 1901, οι Πολιτείες Alabama, Mississippi, Maryland, Illinois, Delaware θα αποτελέσουν πρόδρομο στον τομέα της κατασκευής κτηρίων αρχείων για τις επόμενες δεκαετίες και το 1935 οι ΗΠΑ θα στεγάσουν τα Εθνικά τους Αρχεία στη Washington, ενώ, μετά το κτήριο των National Archives and Records Administration (NARA) στο Suitland του Maryland το 1967, σήμερα κατέχουν τις πιο σύγχρονες εγκαταστάσεις τα NARAII στο College Park του Maryland. [Γιαννίκου 2011, 50-51].

5. Τα NARA τιμήθηκαν το 2008 με το προεδρικό βραβείο Leadership in Federal Energy Management για το πρόγραμμα επένδυσης 7,5 εκατ. δολαρίων για τα ενεργειακά προγράμματα των δύο τελευταίων ετών. [Clinton Presidential Library και NARA 2008].

6

6. Το παράδειγμα των Archives Departementales des Landes, όπου οι εγκαταλεημμένοι στρατώνες χρησιμοποιήθηκαν για την εγκατάσταση αρχειοσυστήσεων το 2005-7. Παρότι η αρχιτέκτονας Nathalie Larrabet περιέκλεισε το υφιστάμενο κτήριο μέσα σε ένα νέο καλά μονωμένο κέλυφος, δημιουργώντας μια κατασκευή "Box in the box", το κτήριο εξακολουθεί να είναι πλήρως κλιματιζόμενο, ως υβριδικό. Σε εξέλιξη αυτού, στο πλαίσιο της βέλτιστης ενεργειακής διαχείρισης έχουμε το παράδειγμα της κατασκευής θετικά ενεργειακών κτηρίων που δεν χρησιμοποιούν καθόλου κλιματισμό. Τέτοιο παράδειγμα αποτελεί η μελέτη των Archives Departementales du Nord που πρόκειται να αποπερατωθούν το 2013 (Saie-Belaisch 2009)

7. Για τη στέγαση των Περιφερειακών Υπηρεσιών των ΓΑΚ έχουν παραχωρηθεί οικίες, διοικητικά κτήρια, στρατώνες, φυλακές, νοσοκομεία, εργοστάσια τα οποία με μικρές ή μεγάλες επεμβάσεις έχουν μετατραπεί σε Αρχεία.

7

Εικ. 6: Το κτήριο των ΓΑΚ, επιφάνειας 6.500m², επί της οδού Δάφνης 61 στο Π. Ψυχικό, είναι κατασκευασμένο σε τρεις υπόγειες και τρεις υπέργειες στάθμες. Τα αρχειοστάσια καταλαμβάνουν περίπου το 90% των υπόγειων στάθμεων. Πληροφορίες για τη στέγαση και το κτήριο των ΓΑΚ στο <http://www.gak.gr/frontoffice/portal>.

Εικ. 7: Γεωγραφική κατανομή των 64άρων Περιφερειακών Υπηρεσιών των ΓΑΚ, 48 Αρχεία Νομών και 16 Τοπικά Αρχεία. Χάρτης ΓΑΚ. [Φωτογραφία ΓΑΚ].

Οι περιβαλλοντικές παράμετροι

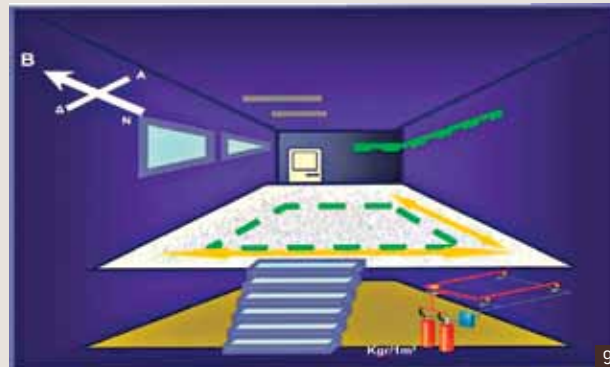
Ο έλεγχος και η εκτίμηση των περιβαλλοντικών παραμέτρων, δηλαδή των περιβαλλοντικών συνθηκών που παρέχονται από τις Η/Μ εγκαταστάσεις στους εσωτερικούς χώρους του κελύφους, αποτελούν πολύ σημαντικούς παράγοντες για τη διατήρηση του αρχειακού υλικού. Κατά το στάδιο αυτό διενεργούνται ενόργανες μετρήσεις:

- των θερμοϋγρομετρικών συνθηκών (θερμοκρασίας T°C και σχετικής υγρασίας %RH) και των διακυμάνσεών τους,
- του είδους, της έντασης φωτισμού και της ποσότητας υπεριώδους ακτινοβολίας,
- της ποιότητας του αέρα.

Τέλος, με μακροσκοπική παρατήρηση πραγματοποιείται ο έλεγχος για βιολογική προσβολή, ενώ με καλλιέργεια μπορεί να ανιχνευθεί η ύπαρξη αερόβιων μυκήτων στην ατμόσφαιρα του χώρου.

Το αρχειακό υλικό

Το πρώτο μέρος, που αφορά τον έλεγχο και την αξιολόγηση της υφιστάμενης κατάστασης, ολοκληρώνεται με την καταγραφή της κατάστασης διατήρησης του αρχειακού υλικού. Η καταγραφή διενεργείται από επαγγελματία συντηρητή αρχειακού υλικού, ο οποίος αποδελτιώνει την κατάσταση διατήρησης. Η καταγραφή στοχεύει στον εντοπισμό οποιασδήποτε μορφολογικής αλλαγής που μπορεί να παρατηρηθεί μακροσκοπικά κατά τα στάδια του εντοπισμού, της εισαγωγής, της каранτίνας (απομόνωσης), της ταξινόμησης και της αποθήκευσης ενός αρχείου.

Εικ. 8: Κάτοψη τυπικής διευθέτησης αρχαιοστασίου και χώρων αρχειακών λειτουργιών. Οι χώροι που στεγάζουν υπηρεσίες κοινού και χρηστών (αναγνωστήριο, βιβλιοθήκη, έκθεση κ.λπ.) οργανώνονται σε απόσταση από τους υπόλοιπους χώρους για λόγους ασφάλειας του υλικού [Σχέδιο: Μ. Γιαννίκου].

Εικ. 9: Βασικές παράμετροι στο σχεδιασμό αρχαιοστασίων είναι ο προσανατολισμός, οι στάθμες, η φυσική πρόσβαση και η πρόσβαση για ΑΜΕΑ, η επιφάνεια και η διαρρύθμιση, τα υλικά κατασκευής, η αντοχή των δαπέδων, τα ανοίγματα, τα δίκτυα των εγκαταστάσεων, η σήμανση [Σχέδιο: Μ. Γιαννίκου].

8. Η Κεντρική Υπηρεσία των ΓΑΚ στεγάστηκε αρχικά στα υπόγεια της σημερινής Ακαδημίας Αθηνών από το 1914 μέχρι το 1991. Όταν ιδρύθηκε η Ακαδημία [1926] και χρειάστηκε για δικές της ανάγκες χώρους των υπογείων, άρχισε να πιέζει για την αποχώρηση των ΓΑΚ. Η αναζήτηση ωστόσο χώρου για τη στέγαση των ΓΑΚ δεν σταμάτησε από το 1926, χωρίς δυστυχώς επιτυχία. Αναζητήθηκαν αρχικά χώροι στην τότε Σχολή Ιππικού στο Πεδίο του Άρεως, στο χώρο αμαξοστασίου του Δήμου Αθηναίων, στο χώρο του Πνευματικού Κέντρου, στην Πανεπιστημιούπολη, στο Πολεμικό Μουσείο και στο μέγαρο της Παλαιάς Βουλής. [Καραπιδάκης 1996, 11].

9. Όπως του Ιστορικού Αρχείου της Εθνικής Τράπεζας, του κτηρίου των βρετανικών στρατώνων του Παλαιού Φρουρίου των Αρχαίων Νομού Κέρκυρας, του ιστορικού κτηρίου του ρωσικού νοσοκομείου του Ιστορικού Αρχείου Μακεδονίας, του ιστορικού κτηρίου του Ιστορικού Αρχείου Ύδρας, της Βιβλιοθήκης Κοραή, των Αρχαίων Νομού Χίου και του ιστορικού Κριεζώτειου κτηρίου των ΓΑΚ Νομού Ευβοίας.

Μέρος δεύτερο: Προτάσεις για την προσαρμογή και την ανανέωση των υφιστάμενων υποδομών (εγκαταστάσεων, εξοπλισμού και πρακτικών φύλαξης)

Σχεδιασμός αρχαιοστασίων και χώρων αρχειακών λειτουργιών

Οι προτάσεις για την προσαρμογή των υφιστάμενων εγκαταστάσεων ξεκινούν με το σχεδιασμό *αρχαιοστασίων* και *χώρων αρχειακών λειτουργιών*. Η βέλτιστη διακίνηση και μεταφορά του αρχειακού υλικού προϋποθέτει την εγκατάσταση αρχαιοστασίων και παράπλευρων χώρων, που εξυπηρετούν τις βασικές αρχειακές λειτουργίες, όπως είναι οι χώροι: εκφόρτωσης, каранτίνας (απομόνωσης υλικού με βιολογική δράση), επεξεργασίας και ταξινόμησης, αναγνωστήριου, βιβλιοθήκης, εργαστηρίου συντήρησης και θαλάμου απεντόμωσης (Εικ. 8). Για την οργάνωση και διευθέτηση των χώρων είναι απαραίτητη η διεπιστημονική συνεργασία αρχαιολόγου, βιβλιοθηκονόμου, αρχιτέκτονα, μηχανολόγου, πολιτικού μηχανικού και συντηρητή αρχειακού υλικού. Τις βασικές παραμέτρους στο σχεδιασμό αρχαιοστασίων και λειτουργικών χώρων αποτελούν: ο προσανατολισμός και οι στάθμες του κτηρίου, η επιφάνεια και η διαρρύθμιση των χώρων, η αντοχή, η ασφάλεια και η καταλληλότητα των υλικών κατασκευής, η διευθέτηση των δικτύων των εγκαταστάσεων, ο αριθμός των ανοιγμάτων (πόρτες, παράθυρα, φωταγωγοί), ο υπολογισμός του αρχειακού υλικού και η εκτίμηση των νέων προσκτήσεων, το είδος του αρχειακού υλικού (υλικό, μορφή και μέγεθος), η σήμανση, η φυσική πρόσβαση και η μελέτη για πρόσβαση Ατόμων με Ειδικές Ανάγκες (ΑΜΕΑ) (Εικ. 9).

Περιβαλλοντικές παράμετροι

Οι *περιβαλλοντικές παράμετροι* στο χώρο των αρχαιοστασίων αποτελούν έναν από τους σημαντικότερους παράγοντες διατήρησης του αρχειακού υλικού, καθώς επηρεάζουν το ρυθμό φυσικής γήρανσης των υλικών. Στη μελέτη εξετάζονται πεδία όπως ο ρόλος, η επίδραση, οι επιπτώσεις και παρουσιάζονται οι προτάσεις για τον έλεγχο και τη ρύθμιση των περιβαλλοντικών παραμέτρων της θερμοκρασίας, της σχετικής υγρασίας, της ποιότητας του αέρα, του φωτισμού και των βιολογικών παραγόντων. Οι προτάσεις που εξετάζονται για τον έλεγχο και τη μέτρηση των *περιβαλλοντικών παραμέτρων*, αφορούν την αγορά εξοπλισμού χαμηλού, μεσαίου και υψηλού κόστους αντίστοιχα. Στις προτάσεις για τη *ρύθμιση των περιβαλλοντικών παραμέτρων* εξετάζονται εφαρμογές οικονομικής λύσης και προσαρμογής των ήδη υφιστάμενων Η/Μ εγκαταστάσεων, αλλά και υψηλού κόστους με εγκατάσταση νέου εξοπλισμού σύμφωνα με το φυσικό και οικονομικό μέγεθος της αρχειακής υπηρεσίας¹³ (Εικ. 10). Τέλος, οι προτάσεις για τη ρύθμιση της βιολογικής δράσης περιλαμβάνουν πρακτικές για τον τακτικό παθητικό έλεγχο (την απομάκρυνση χλωρίδας, πανίδας και τροφών, την εξέταση των δομικών υλικών κ.λπ) και τον ενεργητικό έλεγχο (τη χρήση παγίδων, την εφαρμογή απολυμάνσεων και μυοκτονιών στους χώρους και την απεντόμωση του υλικού που έχει προσβληθεί).

Εικ. 10: Πρόταση υψηλού, μεσαίου και χαμηλού κόστους για τη ρύθμιση των θερμοϋγρομετρικών συνθηκών, της ποιότητας του αέρα και του φωτισμού (Σχέδιο: Μ. Γιαννίκου).

Εικ. 11: Πρόταση υψηλού κόστους: εγκατάσταση συστήματος κινητών αρχειοθηκών με ένα μεταβλητό διάδρομο για συμπαγή αποθήκευση αρχειακού υλικού.

[Φωτογραφία: Spider Μεταλλοβιομηχανία, στο <http://www.spidersa.com/new%5Fsite/Products.aspx?pid=115>].

10. Όπως του κτηρίου της Κεντρικής Υπηρεσίας των ΓΑΚ, του Νέου Μουσείου Πατρών, αλλά και διεθνών πρότυπων κτηρίων αρχειών, όπως των εθνικών αρχειών των ΗΠΑ (*National Archives and Records Administration – NARA*), της Μπιατσουάνα στη Ν. Αφρική στην πρωτεύουσα Γκαμπορόνι, της Μαλαισίας στη ΝΑ Ασία στην πρωτεύουσα Κουάλα Λουμπούρ, της Ολλανδίας στην Χάγη και της Νορβηγίας στο Όσλο.

11. Επίσκεψη στη Κεντρική Υπηρεσία των ΓΑΚ και στα ΓΑΚ Νομού Ευβοίας, στα Ιστορικά Αρχεία του Μουσείου Μπενάκη-Μουσείο Πνευλόπης Δέλιτα, στο Φωτογραφικό Αρχείο του Μουσείου Μπενάκη, στο Αρχείο του Ιστορικού και Εθνολογικού Μουσείου-Παλαιά Βουλή, στο Ελληνικό Λογισμικό και Ιστορικό Αρχείο, στο Ιστορικό Αρχείο της Εθνικής Τράπεζας, στο Μορφωτικό Ίδρυμα της Εθνικής Τράπεζας. Τα συμπεράσματα προέκυψαν με τη μέθοδο της παρατήρησης και της ημιδομημένης συνέντευξης.

12. International Standard Organization (ISO) και U.K. Accreditation Service (U.K.A.S.) Environmental Management.

Ασφάλεια

Εξίσου σημαντική παράμετρο αποτελεί η ασφάλεια του ανθρώπινου παράγοντα που εργάζεται ή επισκέπτεται σαν χρήστης την αρχειακή υπηρεσία, ενώ καθοριστική είναι η *ασφάλεια του αρχειακού υλικού* αφού η προσβολή ή η απώλειά του από πυρκαγιά, πλημμύρα, κλοπή και βανδαλισμό είναι μη αναστρέψιμη. Ο σχεδιασμός προστασίας περιλαμβάνει μια σειρά προτάσεων τόσο για την ανίχνευση, όσο και για την αντιμετώπιση των κινδύνων αυτών, με την εγκατάσταση συστημάτων (Η/Μ εγκαταστάσεων αυτοματισμού, μηχανημάτων, οργάνων, συσκευών και κατασκευών) (Γιαννίκου 2011, 53-54). Οι εγκαταστάσεις επιλέγονται με κριτήριο: το οικονομικό μέγεθος της αρχειακής υπηρεσίας, το είδος και την ευαισθησία των αισθητήρων που χρησιμοποιούν, το χρόνο αντίδρασης των συστημάτων, την αποτελεσματικότητά τους σε συγκεκριμένο όγκο / m^3 χώρου και την ασφαλή διεύθυνση των δικτύων τους.

Αποθηκευτικές μονάδες/αρχαιοθήκες και συστήματα φύλαξης αρχειακού υλικού

Οι προτάσεις για τις πρακτικές φύλαξης ξεκινούν από τον *εξοπλισμό των αρχειοστασίων με αρχαιοθήκες* (αποθηκευτικές μονάδες) και άλλο βοηθητικό εξοπλισμό, και περιλαμβάνουν το σχεδιασμό ολοκληρωμένων ευέλικτων λύσεων με βασικό κριτήριο το οικονομικό κόστος¹⁴ (Εικ. 11). Επιπλέον, η επιλογή του σωστού εξοπλισμού προϋποθέτει τον υπολογισμό και τη μελέτη παραμέτρων όπως είναι:

- η αντοχή των δαπέδων (κινητά φορτία kg/m^2), η επιφάνεια (m^2), η διαρρύθμιση και τα φυσικά εμπόδια του χώρου, η οργάνωση και τοποθέτηση συστοιχιών αρχειοθηκών σε ασφαλή θέση και περίμετρο,
- η φυσική τους σταθερότητα, η χημική αδράνεια, η ασφάλεια και η αντοχή των υλικών κατασκευής, οι δυνατότητες λειτουργίας, χρήσης και συντήρησης, η χωρητικότητα, το σύστημα σήμανσης, η φυσική πρόσβαση σε όλες τις θέσεις και
- το είδος, το μέγεθος και το υπόστρωμα των τεκμηρίων που πρόκειται να αποθηκευτούν.

Πρακτικές φύλαξης και συσκευασίας αρχειακού υλικού

Στο πλαίσιο των πρακτικών φύλαξης εξετάζεται, επίσης, ο τρόπος και τα υλικά φύλαξης και συσκευασίας των τεκμηρίων με σκοπό τη βέλτιστη διατήρηση του υλικού σε προστατευμένο περιβάλλον. Στη μελέτη παρουσιάζεται μια μεγάλη ποικιλία ειδών συσκευασίας (θήκες, φάκελοι, κουτιά, pass-partout και ειδικές κατασκευές) που βρίσκουν εφαρμογή σε διαφορετικά είδη τεκμηρίων όπως είναι: τα λιτά έγγραφα, τα κατάστιχα, οι κώδικες, οι τόμοι, τα βιβλία και το λοιπό δεμένο υλικό, τα τεκμήρια μεγάλων διαστάσεων (σχέδια, χάρτες, αφίσες έργων τέχνης σε χαρτί, χαρακτηριστικά κ.λπ.), το φωτογραφικό υλικό, που ομαδοποιείται σε 7-10 περίπου γενικές κατηγορίες ανά είδος και format, το οπτικοακουστικό υλικό, τα μαγνητικά μέσα, τα ψηφιακά μέσα, τα μικροφίλμ κ.ά. Η προστασία των τεκμηρίων προϋποθέτει την ορθή χρήση υλικών φύλαξης και συσκευασίας αρχειακής ποιότητας, σύμφωνα με διεθνή πρότυπα¹⁵, με πιστοποιημένα χαρακτηριστικά και ιδιότητες όπως είναι:

- για τις χάρτινες συσκευασίες: η μακροβιότητα, η χημική σταθερότητα, η τιμή του pH, το αλκαλικό απόθεμα, η περιεκτικότητα σε άνθρακα και ζεολίτες με τη μορφή μοριακών παγίδων, η υψηλή περιεκτικότητα σε alpha κυτταρίνη και η ελάχιστη δυνατή σε λιγνίνη (lignin free), το PAT¹⁶ τεστ κ.λπ.
- για τα συνθετικά υλικά (μεμβράνες, σανίδες, αφροί, ελαστικά κ.λπ.): η χημική αδράνεια και η χημική σύσταση χωρίς πλαστικοποιητές και επισφαλείς οργανικές ενώσεις.

Η επιλογή του είδους και των πρακτικών συσκευασίας και περιέδεσης εξαρτώνται από το είδος, το υλικό κατασκευής, το μέγεθος, τη μορφή, την κατάσταση διατήρησης, τη σπανιότητα, την αξία και τη συχνότητα χρήσης των τεκμηρίων, καθώς και από τις περιβαλλοντικές παραμέτρους αποθήκευσης, την ασφάλεια και την καταλληλότητα του χώρου και της αρχειοθήκης.

Χειρισμός αρχειακού υλικού

Η κακή μεταχείριση αποτελεί πιθανότατα την κυριότερη αιτία φθοράς του αρχειακού υλικού. Η διατήρηση του αρχειακού υλικού προϋποθέτει ένα σύνολο προτάσεων, συστάσεων και κανόνων προς τους χρήστες αρχείων και το προσωπικό μιας αρχειακής υπηρεσίας. Στη μελέτη παρουσιάζονται οι *βασικές αρχές χειρισμού* για τεκμήρια σε χαρτί, για φωτογραφικό, οπτικοακουστικό και λοιπό αρχειακό υλικό, καθώς και *ειδικές πρακτικές* για τον ιδιαίτερο χειρισμό του υλικού:

- πριν την αρχειακή επεξεργασία (με την εφαρμογή πρώτων σωστικών μέτρων),
- κατά τη διάρκεια της αρχειακής επεξεργασίας,
- κατά τη μεταφορά των αρχειακών κουτιών και συσκευασιών,
- κατά τη μεταφορά τεκμηρίων μεγάλων διαστάσεων,
- κατά την αποθήκευση,
- κατά τη χρήση από το ερευνητικό κοινό,
- κατά την αναπαραγωγή και την ψηφιοποίηση,
- σε έκτακτες περιπτώσεις βιολογικής προσβολής και διαβροχής.

Η θεωρητική και πρακτική εκπαίδευση του προσωπικού αποτελεί απαραίτητη συνθήκη για τη διασφάλιση της προστασίας από μικρούς καθημερινούς κινδύνους που διατρέχει το υλικό.

13. Η πρόταση *χαμηλού κόστους*: α) για τη ρύθμιση της θερμοκρασίας, της σχετικής υγρασίας και της ποιότητας του αέρα, αναφέρεται στη χρήση ενός υφιστάμενου συστήματος απλού κλιματισμού μιας τοπικής μονάδας ψύξης/θέρμανσης, σε συνδυασμό με φορητή συσκευή ύγρανσης/αφύγρανσης και ιονισμού και β) για τη ρύθμιση του φωτισμού και της υπεριάδους ακτινοβολίας αναφέρεται στην εφαρμογή μηχανικών μέσων: πετασμάτων (παραθυρόφυλλα, κουρτίνες, περσίδες κ.ο.κ.), φίλτρων, και στη χρήση λαμπτήρων φθορισμού (ψυχρής καθόδου) με ένθετα φίλτρα αποκοπής της υπεριάδους ακτινοβολίας, με λειτουργία διακόπτη αφής/σβέσης.

Η πρόταση *μεσαίου κόστους*: α) για τη ρύθμιση της θερμοκρασίας, της σχετικής υγρασίας και της ποιότητας του αέρα αναφέρεται στην εγκατάσταση ημικεντρικού συστήματος κλιματισμού με δύο ή περισσότερες μονάδες ψύξης/θέρμανσης και αυτόματης ύγρανσης/αφύγρανσης (με συστήματα απευθείας εκτόνωσης: μεταβλητής ροής ψυκτικού παράγοντα/Variable Refrigerant Flow ή Variable Refrigerant Volume) και β) για τη ρύθμιση του φωτισμού και της υπεριάδους ακτινοβολίας αναφέρεται στη χρήση λαμπτήρων φθορισμού με ενσωματωμένα φίλτρα αποκοπής της υπεριάδους ακτινοβολίας, με λειτουργία ρυθμιστή έντασης και χρονοδιακόπτη.

Η πρόταση *υψηλού κόστους*: α) για τη ρύθμιση της θερμοκρασίας, της σχετικής υγρασίας και της ποιότητας του αέρα αναφέρεται στη μελέτη και στην εγκατάσταση ολοκληρωμένου κεντρικής κλιματιστικής μονάδας ψύξης/θέρμανσης, ρυθμιζόμενης ύγρανσης/αφύγρανσης, αερισμού και καθαρισμού του αέρα και β) για τη ρύθμιση του φωτισμού και της υπεριάδους ακτινοβολίας αναφέρεται στη χρήση λαμπτήρων φθορισμού με ενσωματωμένα φίλτρα αποκοπής της υπεριάδους ακτινοβολίας, με λειτουργία αισθητήρα κίνησης.

Πρόγραμμα μακροπρόθεσμης διατήρησης

14. Η πρόταση *χαμηλού οικονομικού κόστους* αναφέρεται στην προσωρινή εφαρμογή επικαλυπτικών, αρχειακών χαρτιών και μεμβρανών στην επιφάνεια των υφιστάμενων ζύθινων ή μεταλλικών αρχειοθηκών. Η πρόταση *μεσαίου οικονομικού κόστους* αναφέρεται στην εγκατάσταση των υφιστάμενων αρχειοθηκών με μεταλλικές σταθερές αρχειοθήκες τύπου *dexion*. Η πρόταση *υψηλού οικονομικού κόστους* αναφέρεται στην εγκατάσταση συστήματος κιντών αρχειοθηκών με ένα μεταβλητό διάδρομο. Επιπλέον, η βέλτιστη αποθήκευση τεκμηρίων μεγάλων διαστάσεων απαιτεί τη χρήση σχεδιοθηκών. Ενώ για τη βέλτιστη συμπαγή αποθήκευση φωτογραφικού υλικού συστήνεται η ανάρτηση αρχειακών θηκών σε συρόμενο σύστημα.

15. Ο σύνδεσμος *Technical Association on the Pulp and Paper Association*, TAPPI, είναι υπεύθυνος, μεταξύ άλλων, για την έκδοση προτύπων που αφορούν την κατασκευή, τα χαρακτηριστικά και τις ιδιότητες του χαρτιού

Το *American National Standards Institute* είναι υπεύθυνο για την έκδοση προτύπων με σκοπό την πιστοποίηση οργανισμών, εταιρειών για την ασφάλεια, την υγεία και την προστασία του περιβάλλοντος. Για παράδειγμα το πρότυπο για τη φύλαξη φωτογραφικού υλικού ANSI, ISO 18925:2008 *Imaging materials - Optical disc media - Storage practices*.

16. Το *Photographic Activity Test (PAT)* είναι ένα διεθνές πρότυπο (ISO18916) για την αξιολόγηση των προϊόντων φύλαξης και έκθεσης του φωτογραφικού υλικού.

Η μελέτη ολοκληρώνεται με το σχεδιασμό ενός προγράμματος μακροπρόθεσμης διατήρησης που έχει σκοπό να εξασφαλίσει την ομαλή και ασφαλή λειτουργία όλων των παραμέτρων που εξετάστηκαν προηγουμένως.

Τη διαχείριση του προγράμματος αναλαμβάνει η αρχειακή υπηρεσία, η οποία, μετά από τη συγκριτική ανάλυση του κόστους, είναι υπεύθυνη είτε για την εσωτερική κατανομή των αρμοδιοτήτων, είτε για τη σύναψη εξωτερικών συνεργασιών.

Το πρόγραμμα περιλαμβάνει ένα ετήσιο πλάνο επιθεωρήσεων για την εξασφάλιση της σωστής λειτουργίας και της συντήρησης των υποδομών, των εγκαταστάσεων και του εξοπλισμού, σε τακτική βάση, καθώς, επίσης, και επιθεωρήσεις του εδάφους, του περιβάλλοντος χώρου, του κελύφους, των Η/Μ συστημάτων ρύθμισης και ελέγχου των περιβαλλοντικών παραμέτρων, των συστημάτων ασφαλείας, και άλλων εγκαταστάσεων όπως είναι τα αντλιοστάσια, τα ηλεκτροπαραγωγικά ζεύγη (γεννήτριες) κ.λπ.

Στο πρόγραμμα αυτό περιλαμβάνεται παράλληλα ο τακτικός έλεγχος και η καταγραφή της κατάστασης διατήρησης του αρχειακού υλικού. Η συχνότητα των ελέγχων προσδιορίζεται σύμφωνα με διεθνείς συστάσεις, οδηγίες και προδιαγραφές, από τους κατασκευαστές και τους προμηθευτές των εγκαταστάσεων και του εξοπλισμού. Εξίσου σημαντικό παράγοντα αποτελεί η τήρηση καθαριότητας όλων των χώρων και του εξοπλισμού, που πραγματοποιείται βάσει καθορισμένου προγράμματος.

Σχεδιασμός ετοιμότητας για την επείγουσα αντιμετώπιση καταστροφών: σχέδιο έκτακτης ανάγκης (Disaster Planning)

Η εκπόνηση ενός σχεδίου ετοιμότητας για την επείγουσα αντιμετώπιση καταστροφών αποτελεί βασικό πεδίο εφαρμογής μιας πολιτικής διατήρησης και προστασίας του αρχειακού υλικού και των υποδομών απέναντι σε κάθε είδους απειλή. (Γιαννίκου υπό έκδοση).

Η μελέτη εξετάζει βασικά στοιχεία μεθοδολογίας, για την ανάλυση και εκτίμηση των πιθανών κινδύνων και για την κατάρτιση ενός σχεδίου το οποίο κινείται σε τρεις βασικούς άξονες:

- την πρόληψη και την προετοιμασία,
- την αντιμετώπιση και τη διάσωση,
- τη σταθεροποίηση και την ανάκαμψη.

Ένα τέτοιο σχέδιο δεν πρέπει ποτέ να θεωρείται παγωμένο. Αντίθετα, η επάρκειά του πρέπει να ελέγχεται με διαδικασίες αξιολόγησης μετά από ασκήσεις ετοιμότητας και αναθεωρητικές τροποποιήσεις μετά από μια πραγματική καταστροφή.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσσον

Γιαννακόπουλος, Γ., Μπάγιας, Α., 2004. Όψεις και προοπτικές του ελληνικού αρχειακού συστήματος: προβληματισμοί και προτάσεις για τη διαμόρφωση εθνικής αρχειακής πολιτικής. *Αρχειακός Δεσμός* 1:19-36. Αθήνα: Γενικά Αρχεία του Κράτους.

Γιαννίκου, Μ., 2011. Κτήριο Αρχείων: κατασκευάζοντας νέο ή ανακαινίζοντας υφιστάμενο κτήριο με αλλαγή χρήσης για τη στέγαση αρχείων. *Αρχειακά Νέα* 24:50-54. Αθήνα, Ελληνική Αρχειακή Εταιρεία. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα http://www.eae.org.gr/Texts/pub_an_24.pdf (τελευταία επίσκεψη 2/6/2011).

Γιαννίκου, Μ., Σχεδιασμός Ετοιμότητας για την Επείγουσα Αντιμετώπιση Καταστροφών: Σχέδιο Έκτακτης Ανάγκης, στο Καρύδης, Χ., Κουλουμπή, Ε., Σακελαρίου, Α. (επιμ.). *Η Επιστήμη της Προληπτικής Συντήρησης*. Time Heritage (υπό έκδοση 2011).

Γενικά Αρχεία του Κράτους <http://www.gak.gr> (τελευταία επίσκεψη 31/5/2011).

Γενικά Αρχεία του Κράτους Νομού Ευβοίας, το αρχοντικό Κριεζώτη <http://gak.eyv.sch.gr/Istor/Kriezot/kriezot-02.htm>

Καραπιδάκης, Ν., 1996. Στέγαση Γενικών Αρχείων του Κράτους. *Αρχειακά Νέα* 14: 11-12, Αθήνα: Ελληνική Αρχειακή Εταιρεία.

Ξενόγλωσσον

Clinton Presidential Library, Being Green. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://www.clintonlibrary.gov/being-green.html> (τελευταία επίσκεψη 23/5/2011).

National Archives and Records Administration (NARA), Archives II, *History of the National Archives Building*. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://www.archives.gov/about/history/building-an-archives/building.html> (τελευταία επίσκεψη 23/5/2011).

NARA, 2008, Press release. *Clinton Presidential Library Receives Highest Green Building Rating*. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://www.archives.gov/press/press-releases/2008/nr08-28.html> (τελευταία επίσκεψη 23/5/2011).

Saie-Belaisch, F., 2009. Les batiments d' archives II. *In and Out Air Strategies. From Climate Change to Microclimate. Library, Archives and Museum Preservation Issues*. International Conference Bibliotheque Nationale de France, 5-6 March 2009. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://www.ifla.org/VI/4/pac.htm> (τελευταία επίσκεψη 23/5/2011).

Τεκμηρίωση συλλογής πολύτιμων βιβλίων: απαιτήσεις και μοντελοποίηση¹

Ευθαλία Β. Νταλούκα

Συντηρήτρια Αρχαιοτήτων και Έργων Τέχνης – Μουσειολόγος

Περίληψη

Η παρούσα εργασία πραγματεύεται τον εννοιολογικό σχεδιασμό μιας βάσης δεδομένων για την πολιτισμική και διαχειριστική τεκμηρίωση συλλογών χειρόγραφων και έντυπων βιβλίων, που κατέχονται και διαχειρίζονται από βιβλιοθήκες, μουσεία και αρχεία. Η συλλογή των στοιχείων για τη σχεδίασή της στηρίχθηκε στη θεωρητική μελέτη του αντικειμένου της πολιτισμικής και διαχειριστικής τεκμηρίωσης, στα ισχύοντα διεθνή πρότυπα και στη διερεύνηση των αναγκών των χρηστών. Για τη δημιουργία της βάσης δεδομένων χρησιμοποιήθηκε το μοντέλο οντοτήτων-συσχετίσεων που παρέχει πληροφορίες για: *την ταυτότητα* και την *περιγραφή* του βιβλίου (μορφή, λειτουργία, σημασία και ιστορία), *τη διαχείριση* (απόκτηση, δανεισμός, αναπαραγωγή, θέση, χρήση, κατοχή, εκτίμηση και ασφάλιση), *τη συντήρηση* (φθορές, διαγνωστικές εξετάσεις, μέθοδοι επεμβατικής ή προληπτικής συντήρησης), *τις αναφορές* σε βιβλιογραφία, αρχεία και *διάφορους συνδέσμους* με ψηφιακό υλικό.

Εισαγωγή

Κάθε αντικείμενο, διανύοντας το χρόνο, αποκτά τη δική του ιστορία, αφού περάσει από τον ένα κάτοχο στον άλλο, ίσως και από ένα είδος χρήσης σε κάποιο άλλο και από έναν τόπο σε άλλο, ενώ, όσα από αυτά έχουν αποκτήσει ιδιαίτερη αξία, έχουν μεγάλους και πολύπλοκους κύκλους ζωής. Τα αντικείμενα του υλικού πολιτισμού δεν είναι αδρανή, έχουν υλικότητα, φυσική υπόσταση, που εκτείνεται στο χώρο και στο χρόνο, κοινωνική ζωή και δύναμη επιβίωσης, δηλαδή έχουν ένα κύκλο ζωής, μια πολιτισμική βιογραφία (Pearce 2002, 35-36). Οι πληροφορίες που συνιστούν την πολιτισμική βιογραφία των αντικειμένων, την οποία κατέχει και διαχειρίζεται κάθε πολιτιστικός οργανισμός, συγκεντρώνονται, αρχειοθετούνται και αξιοποιούνται μέσω της τεκμηρίωσης. Το βρετανικό πρότυπο για τη μουσειακή τεκμηρίωση «SPECTRUM: The UK Museum Documentation Standard» (2005) ορίζει ως τεκμηρίωση: «*τη συγκέντρωση και καταγραφή πληροφοριών σχετικά με τα αντικείμενα,*

1. Το παρόν άρθρο αποτελεί μέρος της διπλωματικής εργασίας εξειδίκευσης που εκπονήθηκε στο ΠΜΣ Μουσειακές Σπουδές του Πανεπιστημίου Αθηνών με τριμελή επιτροπή τους: Επίκ. Καθ. Κ. Βασιλάκη, Καθ. Ε. Αντζουλάτου-Ρετσίλη, Δρ. Γ. Μπουδάλη.

το ιστορικό τους, τους συσχετισμούς και τις διαδικασίες στις οποίες υποβάλλονται. Σκοπός της τεκμηρίωσης είναι ο απολογισμός, καθώς επίσης η υποστήριξη των διαδικασιών της διαχείρισης και της χρήσης τους, για την επίτευξη των απώτερων στόχων του οργανισμού».

Η τεκμηρίωση των μουσειακών αντικειμένων μπορεί να διακριθεί σε:

- **Πολιτισμική τεκμηρίωση** που αφορά την καταγραφή δεδομένων σχετικών με τη μορφή, τη λειτουργία, τη σημασία και την ιστορία του αντικειμένου. Είναι η κατηγορία των στοιχείων που απαιτούνται για την άμεση τεκμηρίωση και για την απόδοση ταυτότητας των αντικειμένων.
- **Διαχειριστική τεκμηρίωση** που αφορά την καταγραφή πληροφοριών σχετικών με τη διαχείριση της συλλογής, που προκύπτουν μακροπρόθεσμα κατά τη διεξαγωγή των διαχειριστικών διαδικασιών, όπως συμμετοχή σε εκθέσεις, δανεισμοί, μετακίνηση, συντήρηση κτλ. (Δάλλας 2005, 4).

Η τεκμηρίωση, σε συνδυασμό με την ψηφιακή τεχνολογία, προσφέρει στα μουσεία, στις βιβλιοθήκες και στα αρχεία τη δυνατότητα να εκπληρώσουν την κύρια αποστολή τους για εκπαίδευση, έρευνα, ψυχαγωγία, μελέτη, εκθέτοντας και γνωστοποιώντας τις υλικές μαρτυρίες του ανθρώπου και του περιβάλλοντός του με νέους πιο ευέλικτους τρόπους, περιορίζοντας τις παραμέτρους του χρόνου και του χώρου.

Στην παρούσα εργασία προτείνεται ένα ολοκληρωμένο πληροφοριακό σύστημα τεκμηρίωσης πολύτιμων² βιβλίων. Η σχεδίασή του προέκυψε από τα οφέλη που μπορεί να έχει η εφαρμογή των νέων τεχνολογιών στους πολιτισμικούς φορείς, η ιδιαιτερότητα των συλλογών βιβλίων, τα οποία είναι παράλληλα μνημεία αλλά και πηγές πληροφοριών, καθώς και από την ανάγκη -κοινή ευχή ιστορικών, παισιογράφων, συντηρητών βιβλίων, βιβλιοθηκονόμων και όλων των επαγγελματιών που ασχολούνται με τη διάσωση και ανάδειξη των πολύτιμων αυτών συλλογών, για καταγραφή, διαχείριση και αξιοποίηση των σχετικών πληροφοριών με οργανωμένο, και κάτω από ένα κοινό πρίσμα, τρόπο.

2. Σήμερα οι άνθρωποι των βιβλιοθηκών και των μουσείων ορίζουν ως «πολύτιμα», τα σπάνια έντυπα (παλιότυπα και αρχέτυπα) και τα χειρόγραφα βιβλία που έχουν στη συλλογή τους. Η σημερινή ερμηνεία του όρου υιοθετείται στη συγκεκριμένη εργασία. Ο όρος «σπάνια» χρησιμοποιείται για βιβλία που σώζονται σε πολύ λίγα αντίτυπα ή χρονολογούνται από τις απαρχές της τυπογραφίας μέχρι και σήμερα. Επίσης, στην εργασία αυτή, υιοθετείται ως ορισμός του βιβλίου κάθε τυπωμένο βιβλιοδετημένο βιβλίο, ανεξαρτήτως της φύσης του, της σημασίας και της περιοδικότητας του, καθώς και κάθε χειρόγραφο (έγγραφο γραμμένο με το χέρι), που φέρει βιβλιοδεσία ή σώζεται σε λυτά φύλλα (δεν συμπεριλαμβάνεται το αρχειακό υλικό).

Προδιαγραφές πληροφοριακών συστημάτων

Η ύπαρξη πολλαπλών ψηφιακών πηγών πολιτισμικής πληροφορίας με δομή και αναπαράσταση, που διαφέρει σε κάθε πηγή, αναδεικνύει πολλά προβλήματα, αναφορικά με τη διαχείριση των πληροφοριών. Η απαίτηση που υπάρχει είναι το υλικό που βρίσκεται σε ψηφιακή μορφή: α) να παραμένει διαθέσιμο και ασφαλές παρά τις μελλοντικές αστοχίες του εξοπλισμού ή τις τεχνολογικές αλλαγές και β) να είναι δυνατή η ευρεία και συνδυαστική πρόσβαση σε αυτό, ανεξαρτήτως πηγής, για την αποτελεσματικότερη διεξαγωγή ερευνών, εκπαιδευτικών, εκδοτικών και εκθεσιακών δραστηριοτήτων (Μπεκιάρη 2005 & Κωνσταντόπουλος 2004).

Για να πραγματοποιηθούν οι παραπάνω στόχοι, η διεθνής κοινότητα των φορέων που έχουν ως αντικείμενο μελέτης και εφαρμογής την τεκμηρίωση μουσειακών συλλογών, θέσπισε πρότυπα, οδηγίες, κοινές γλώσσες και ελεγχόμενα λεξιλόγια (θησαυρούς όρων³) για την ανάπτυξη και αναπαράσταση πληροφοριακών συστημάτων με σκοπό την επίτευξη της διαλειτουργικότητας⁴ σε επίπεδο συντακτικό⁵ και σημασιολογικό.⁶

3. Οι θησαυροί όρων είναι δομημένα λεξιλόγια όρων, τα οποία δομούνται ιεραρχικά βάσει της αρχής του γένους- είδους, αλλά και βάσει της ευρύτερης και στενότερης έννοιας, για να βοηθηθεί η διερεύνηση και η επιλογή της κατάλληλης ορολογίας. Η ορολογία του θησαυρού προκύπτει από κατάλογους οργανισμών, μονογραφίες, γλωσσάρια, εξειδικευμένα λεξικά κ.λπ. (Θεοδωρίδου 2005).

4. Ως διαλειτουργικότητα ορίζεται η ικανότητα μεταφοράς και χρησιμοποίησης της πληροφορίας μεταξύ των διαφόρων οργανισμών σε επίπεδο συστημάτων πληροφορικής, με έναν ομοιογενή και αποτελεσματικό τρόπο (Μπεκιάρη 2005).

5. Κοινή γλώσσα για την παράσταση των δεδομένων (Μπεκιάρη 2005).

6. Ακριβής σημασιολογία της ανταλλασσόμενης πληροφορίας (Μπεκιάρη 2005).

Έρευνα για την πολιτική τεκμηρίωσης συλλογών πολύτιμων βιβλίων

Η διαλειτουργικότητα των πληροφοριακών συστημάτων αλλά και μια γενικότερη εκτίμηση της πολιτικής που ακολουθείται για την τεκμηρίωση και ψηφιοποίηση των συλλογών βιβλίων, μελετήθηκε στο πλαίσιο έρευνας πραγματοποιηθείσας σε κατόχους συλλογών (μουσεία, αρχεία και βιβλιοθήκες), ενώ παράλληλα έγινε καταγραφή των αναγκών των μελλοντικών χρηστών του συστήματος.

Εντοπίστηκε έλλειψη συνεργασίας και ανταλλαγής πληροφοριών μεταξύ των φορέων σε θέματα που αφορούν τα ελεγχόμενα λεξιλόγια, τη δημιουργία ενιαίων θησαυρών όρων για την υποστήριξη των συστημάτων, τις συντακτικές συμβάσεις καταγραφής των πληροφοριών· δηλαδή διαφάνηκε η έλλειψη διαλειτουργικότητας των συστημάτων. Ουσιαστικά παρατηρήθηκε η δημιουργία μεμονωμένων σχεδίων για την τεκμηρίωση των συλλογών των πολύτιμων βιβλίων.

Επίσης, διαπιστώθηκαν τα κάτωθι:

Η χρήση των υπολογιστών για ενέργειες που προάγουν την εύρυθμη λειτουργία του κάθε φορέα είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη, σε αντίθεση με την ψηφιοποίηση που βρίσκεται σε εμβρυϊκό στάδιο και πραγματοποιήθηκε, στις περισσότερες περιπτώσεις, με χρηματοδότηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Για την ανάπτυξη των συστημάτων τεκμηρίωσης, που είναι κυρίως βάσεις δεδομένων, κάθε φορέας μελέτησε και χρησιμοποίησε μόνο πρότυπα διαδικασιών τα οποία υποδεικνύουν τα αναγκαία βήματα καταγραφής των πληροφοριών που συνοδεύουν τα αντικείμενα κατά τη διαχείριση της συλλογής.

Οι φορείς αντιμετώπισαν ιδιαίτερα προβλήματα με το θέμα των ελεγχόμενων ηλεξιλογιών τα οποία είχαν θεσπίσει μεμονωμένα και με βάση τις ιδιαίτερες ανάγκες τους. Ανύπαρκτη, ωστόσο, είναι η σύνταξη θησαυρού όρων για τα έντυπα και τα χειρόγραφα βιβλία.

Ιδιαίτερος προβληματισμός υπάρχει στους φορείς που έχουν αναπτύξει συστήματα ηλεκτρονικής τεκμηρίωσης για την αποθήκευση και την ασφάλεια των αρχείων τεκμηρίωσης, καθώς και των παραμέτρων που ορίζουν τα δικαιώματα πρόσβασης και χρήσης του ηλεκτρονικά αποθηκευμένου υλικού.

Παράγοντες που στήριξαν τη δημιουργία του συστήματος τεκμηρίωσης

Έχοντας, λοιπόν, υπόψη τις βασικές προδιαγραφές που πρέπει να πληροί ένα ηλεκτρονικό σύστημα τεκμηρίωσης και λαμβάνοντας κατά νου τα αποτελέσματα της έρευνας, πραγματοποιήθηκε ο σχεδιασμός της βάσης δεδομένων. Παράλληλα όμως λήφθηκαν υπόψη και κάποιες βασικές παράμετροι που προήλθαν από την αναλυτική μελέτη:

- του έντυπου και χειρόγραφου βιβλίου,
- των ενεργειών που ορίζουν ένα ολοκληρωμένο πρόγραμμα διαχείρισης συλλογών,
- των οδηγιών του επιχειρησιακού προγράμματος «Κοινωνία της Πληροφορίας» για την πολιτισμική τεκμηρίωση, τη διαλειτουργικότητα και για την ψηφιοποίηση,

- των συστημάτων ηλεκτρονικής τεκμηρίωσης ΠΟΛΕΜΩΝ, ΔΕΛΤΟΣ και ΚΛΕΙΩ, που χρησιμοποιούνται στην Ελλάδα,
- των συστημάτων ηλεκτρονικής τεκμηρίωσης που έχουν αναπτυχθεί από πολιτιστικούς φορείς του εξωτερικού. Μελετήθηκαν τα προγράμματα THE MUSEUM SYSTEM (TMS), MUSEUM PLUS, KE-Emu, ADLIB MUSEUM και 3M MINISIS που συγκεντρώνουν (με τη σειρά που καταγράφονται) τις καλύτερες βαθμολογίες σε αξιολογήσεις που έχουν πραγματοποιηθεί. (Πατσατζή 2005),
- των διεθνών πρότυπων (CIDOC, OBJECT ID⁷, CIDOC CRM⁸, SPECTRUM⁹, MARC¹⁰, DUBLIN CORE¹¹),
- των στοιχείων που καταχωρίζονται σε δεκάτα τεκμηρίωσης διάφορων φορέων που διαχειρίζονται συλλογές πολύτιμων βιβλίων,
- του υπάρχοντος νομοθετικού πλαισίου και συγκεκριμένα: i) του Νόμου 3028/28 Ιουνίου 2002 «Για την προστασία των αρχαιοτήτων και εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς»¹², ii) του Καταστατικού Χάρτη της Εκκλησίας της Ελλάδος, iii) της ειδικής νομοθεσίας¹³ για θέματα που αφορούν την καταγραφή και τη διαχείριση των κειμηλίων του Αγίου Όρους και iv) του Κανονισμού Λειτουργίας Δημοσίων Βιβλιοθηκών¹⁴.

7. <http://www.object-id.com>

8. <http://www.ics.forth.gr/CULTUREstandards>

9. <http://www.mda.org.uk/spectrum.htm>,

10. <http://www.lcweb.loc.gov/marc/>

11. <http://dublincore.org/documents/dces>

12. Ν 3028, ΦΕΚ 153Α, 28 Ιουνίου 2002, Άρθρο 2, παράγραφος α.

13. α. Υ.Α. 35668/21.8.1947 (ΦΕΚ 123/Β/28.8.1947). β. Υ.Α. Φ. 7631/15/ΑΣ661/35668/10.9.1976 (ΦΕΚ 1193/Β/27.9.1976) γ. Υ.Α. Φ. 7611.1/4/ΑΣ232/19.2.1996 (ΦΕΚ 321/Β/8.5.1996).

14. Υ.Α. ΙΖ/309 (ΦΕΚ 378/Β/6.6.2001).

Ανάγκες που καλύπτονται από το σύστημα

Το προτεινόμενο σύστημα τεκμηρίωσης πρέπει να λειτουργεί ως ένα πολύτιμο εργαλείο στην εξυπηρέτηση της πολλαπλής αποστολής των πολιτιστικών φορέων παρέχοντας τις εξής δυνατότητες:

- Την οργάνωση των πληροφοριών που σχετίζονται με τις απαραίτητες διαδικασίες διάσωσης, διατήρησης, έρευνας και προβολής των βιβλίων.
- Την καταγραφή πληροφοριών σε ένα οργανωμένο σύνολο, ανεξάρτητο από πρόσωπα και καταστάσεις.
- Την ευελιξία του συστήματος για επέκταση, εμπλουτισμό ή και τροποποίησή του.
- Την εύκολη και γρήγορη αναζήτηση και ανάκτηση δεδομένων.
- Τη δυνατότητα εισαγωγής, τροποποίησης και διαγραφής πληροφοριών.
- Την εξαγωγή αποτελεσμάτων ή στατιστικών στοιχείων με διάφορα κριτήρια.
- Την παροχή πληροφοριών σε περίπτωση κλοπών, απωλειών κ.λπ., με σκοπό την ταχύτερη εύρεση των αντικειμένων.
- Τη συνεργασία και την ανταλλαγή δεδομένων μεταξύ πολιτιστικών και επιστημονικών φορέων.
- Την πρόσβαση στις πληροφορίες από πολλούς χρήστες.
- Την ακριβή γνώση της θέσης του αντικειμένου στους χώρους έκθεσης ή αποθήκευσης, αλλά και της κατάστασης διατήρησης, των μεθόδων και των υλικών συντήρησης.
- Την καλύτερη οργάνωση του χρόνου των συσχετιζόμενων ατόμων.
- Τη διάθεση πολύτιμων δεδομένων για την αρχαιολογική, παιλαιογραφική, καλλιτεχνική ή ιστορική έρευνα.
- Τη μείωση του κόστους από περιττές εκτυπώσεις δελτίων και την εξοικονόμηση χώρου φύλαξης των αρχείων.

Οι χρήστες του συστήματος

Το προτεινόμενο σύστημα τεκμηρίωσης μπορεί να εφαρμοστεί σε βιβλιοθήκες, μουσεία και αρχεία. Οι χρήστες κατηγοριοποιήθηκαν σε τρεις ομάδες με βάση το βαθμό και το είδος της πρόσβασης, ως εξής:

- Α. Στους διαχειριστές του συστήματος, που έχουν εξειδικευμένες γνώσεις πληροφορικής (αναλυτές, προγραμματιστές, κτλ).
- Β. Στους χρήστες υψηλής διαβάθμισης (εισαγωγή, μεταβολή, διαγραφή δεδομένων), που κατέχουν θέση ευθύνης στο φορέα (ιστορικούς, συντηρητές κτλ).
- Γ. Στους απλούς χρήστες (αναζήτηση-ανάκτηση δεδομένων, εκτυπώσεις) που διακρίνονται σε τακτικούς (επιμελητές συλλογών, μουσειολόγους, βιβλιοθηκονόμους κ.ά.) και σε περιστασιακούς (συλλέκτες, εκδότες, φοιτητές κ.ά.).

Τα προβλήματα του συστήματος

Κατά τη δημιουργία του συστήματος τεκμηρίωσης έντυπων βιβλίων και χειρογράφων εντοπίστηκαν δυσκολίες, όπως η πολυπλοκότητα και η πληθώρα των πληροφοριών που περιλαμβάνει το γνωστικό αντικείμενο, η ύπαρξη μεγάλου αριθμού πεδίων, η έλλειψη θησαυρού όρων και ελεγχόμενου λεξιλογίου.

Επίσης, τέθηκαν προβληματισμοί για θέματα:

- Ασφάλειας και προστασίας των δεδομένων, ώστε να αποφευχθούν παραποίηση των πληροφοριών και αλλοιώσεις των εικόνων των αντικειμένων με ηλεκτρονική επεξεργασία.
- Μακροχρόνιας διατήρησης των δεδομένων λόγω της συνεχούς εξέλιξης της τεχνολογίας.
- Αποθήκευσης των πληροφοριών σε φθαρτά μέσα (δισκέτες, CD-ROM κ.ά.).
- Εξασφάλισης των πνευματικών δικαιωμάτων για την παραγωγή των ψηφιακών αντιγράφων.
- Πρόσβασης στα αρχεία (Χατζηδάκη 2001, Ναομίδου 2001).

Το περιεχόμενο του συστήματος

Το περιεχόμενο του συστήματος τεκμηρίωσης αποτελείται από «χωριστά» αρχεία με δεδομένα τα οποία, συνδεδεμένα μεταξύ τους δίνουν ολοκληρωμένες πληροφορίες σε κάθε απλή ή σύνθετη αναζήτηση. Οι πληροφορίες αφορούν:

- A. Την **πολιτισμική βιογραφία** των βιβλίων και πιο συγκεκριμένα στοιχεία που έχουν σχέση με:
- α) την **ταυτότητα** του αντικειμένου (κωδικός, συλλογή, κατηγορία, υλικό, αποτελούμενα μέρη, φωτογραφίες και σχέδια) και β) την **περιγραφή** του αντικειμένου (ονομασία, είδος, σήμανση, φωτογραφίες, σχέδια, διαστάσεις, υλικά και τεχνολογία κατασκευής του σώματος του βιβλίου και της βιβλιοδεσίας, κατάσταση διατήρησης του βιβλίου).
  - B. Τη **διαχειριστική τεκμηρίωση** των αντικειμένων των συλλογών και αναλυτικότερα ό,τι σχετίζεται με τις παρακάτω ενέργειες: α) τη **διαχείριση** των συλλογών (εισαγωγή, απόκτηση, θέσεις, εκτίμηση, μετακίνηση, αναπαραγωγή, ασφάλεια, δανεισμό, διαγραφή), β) τη **συντήρηση**, προληπτική και επεμβατική, (εξετάσεις-αναλύσεις, φθορές και αίτια αυτών, υλικά και μεθοδολογία επεμβάσεων), γ) τα **άτομα** που εμπλέκονται και δ) τους **συνδέσμους**, τις **αναφορές** σε βιβλιογραφία, αρχεία, σχέδια και εικόνες σε ψηφιακή μορφή, που υποστηρίζουν την πληροφορία.
- Η μορφή της πληροφορίας μπορεί να παρέχεται σε μορφή γραπτού κειμένου, εικόνας, σχεδίου και γραφήματος.

Μοντελοποίηση– εννοιολογική σχεδίαση βάσης δεδομένων

Η εν λόγω βάση δεδομένων σχεδιάστηκε με βάση το σχεσιακό μοντέλο (RDBMS- Relational Data Base Management System) και η αναπαράσταση της δομής έγινε με το μοντέλο οντοτήτων-συσχετίσεων.

Ουσιαστικά το άτυπο αυτό μοντέλο είναι μια γενική περιγραφή των συστατικών στοιχείων που απαρτίζουν τη βάση δεδομένων. Το μοντέλο είναι εννοιολογικό, δηλαδή αποτυπώνει την αντίληψη που έχουμε για τα δεδομένα του πραγματικού κόσμου, χωρίς να ασχολείται με λεπτομέρειες υλοποίησης. (Παπαδάκης & Χατζηπέρης 2004, 6). Η δημιουργία του αποτελεί οδηγό για τα περαιτέρω βήματα υλοποίησης της βάσης σε οποιοδήποτε υπολογιστικό σύστημα.

Οι βασικές σημασιολογικές έννοιες που χρησιμοποιήθηκαν είναι:

- Οι **οντότητες** είναι διακριτές, διακεκριμένες υπάρξεις στις οποίες αποδίδονται συγκεκριμένα γνωρίσματα. Αντιστοιχούν ουσιαστικά στα στοιχεία του πραγματικού κόσμου για τα οποία τηρούνται αρχεία με πληροφορίες.
- Τα **κατηγορήματα ή ιδιότητες** – τα μονότιμα χαρακτηριστικά μιας οντότητας.
- Η **σχέση εξειδίκευσης (isA)**.
- Η **συσχέτιση ή σχέση**, δηλαδή η σύνδεση, των οντοτήτων (Παπαδάκης & Χατζηπέρης 2004, 8). Τα είδη σύνδεσης μεταξύ των οντοτήτων είναι τα εξής (Παπαδάκης & Χατζηπέρης 2004, 11):
  - Ένα προς ένα (1:1), π.χ. ένα βιβλίο έχει μία θέση στη βιβλιοθήκη και κάθε θέση αντιστοιχεί σε ένα μόνο βιβλίο.
  - Ένα προς πολλά (1:N), π.χ. στην κατηγορία «χειρόγραφα» μπορεί να ανήκουν πολλά βιβλία, ενώ ένα βιβλίο ανήκει σε μία μόνο κατηγορία.
  - Πολλά προς πολλά (M:N), π.χ. ένα βιβλίο μπορεί να έχει πολλούς συγγραφείς και ένας συγγραφέας μπορεί να έχει συγγράψει πολλά βιβλία.

Σχέδιο 1: Διάγραμμα βασικών οντοτήτων του συστήματος τεκμηρίωσης.

Μεθοδολογία σχεδιασμού της βάσης δεδομένων

Για το σχεδιασμό της βάσης δεδομένων με το διάγραμμα συσχετίσεων-οντοτήτων ακολουθήθηκε η κάτωθι μεθοδολογία:

- Διάκριση των βασικών εννοιών που περιλαμβάνει η βάση.
- Καθορισμός οντοτήτων και επιλογή ιδιοτήτων που χαρακτηρίζουν την κάθε οντότητα.
- Εντοπισμός των σχέσεων μεταξύ των οντοτήτων και προσδιορισμός του είδους της σχέσης.
- Σχεδιασμός του διαγράμματος που περιλαμβάνει τις οντότητες και τις σχέσεις.
- Επεξήγηση των οντοτήτων και των ιδιοτήτων τους.

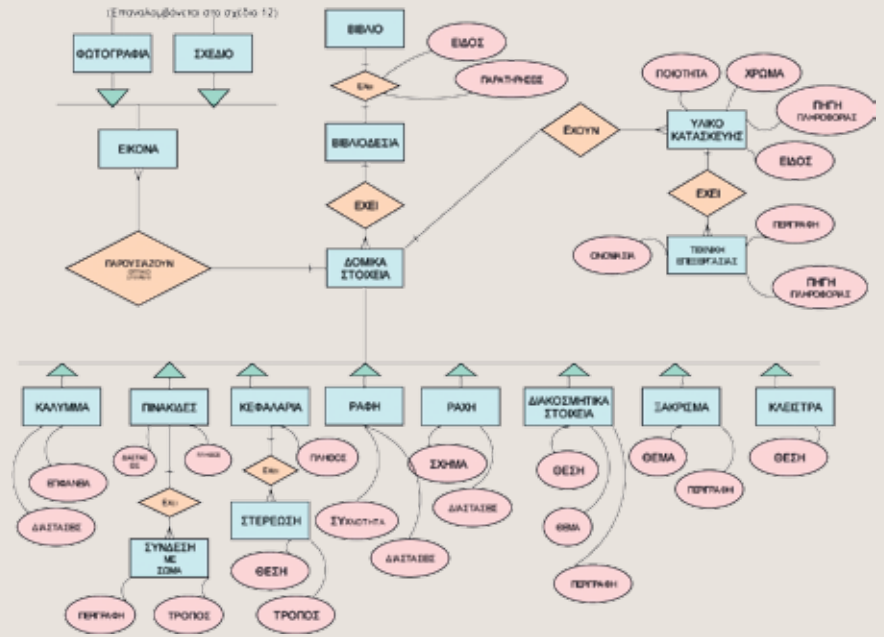
Παρουσίαση του μοντέλου τεκμηρίωσης

Το μοντέλο περιλαμβάνει όλα τα βασικά πεδία που υπαγορεύονται από τα διεθνή πρότυπα για την καταγραφή των πολιτισμικών και διαχειριστικών πληροφοριών ενός αντικειμένου, που στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι το βιβλίο. Έτσι ο κάθε φορέας μπορεί να το χρησιμοποιήσει, αφού το προσαρμόσει στις ανάγκες του, επιλέγοντας τα πεδία που θεωρούνται ως τα καταλληλότερα για την κάθε περίπτωση. Βασική οντότητα του συστήματος είναι το ΒΙΒΛΙΟ, όλες οι οντότητες σχετίζονται με αυτή και καμία δεν έχει λόγο ύπαρξης χωρίς αυτή. Κάθε οντότητα, όπως και κάθε ιδιότητά της, έχει τα δικά της χαρακτηριστικά. Ο ορισμός ΒΙΒΛΙΟ δίδεται και για τα έντυπα και για χειρόγραφα βιβλία, για λόγους ευκολίας διαχείρισης του συστήματος. Η διάκριση των δύο βασικών αντικειμένων καταγραφής (έντυπο βιβλίο και χειρόγραφο) γίνεται στο πεδίο ΕΙΔΟΣ. Γύρω από την κεντρική οντότητα αναπτύσσονται διαδικασίες που αναπαρίστανται με ιδιότητες (Σχ. 1):

2

3

ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

- κωδικός
- υπεύθυνος τεκμηρίωσης

ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ (Βασικές διευκρινιστικές πληροφορίες για το βιβλίο.)

- κωδικός
- είδος
- μέγεθος
- τίτλος
- θεματολογία
- κύριο υλικό σώματος
- γραφή
- δημιουργός (Σχ. 2)
- τόπος
- χρονολόγηση
- εικόνα
- συγκρότηση
- τμήμα
- συλλογή
- φορέας
- υπεύθυνος καταγραφής

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ (Στοιχεία που κάνουν κάθε βιβλίο διακριτό από ένα όμοίό του.)

- μέτρηση
- βιβλιοδεσία (Σχ. 3)
- σώμα βιβλίου
- σήματα- επιγραφές
- κατάσταση διατήρησης

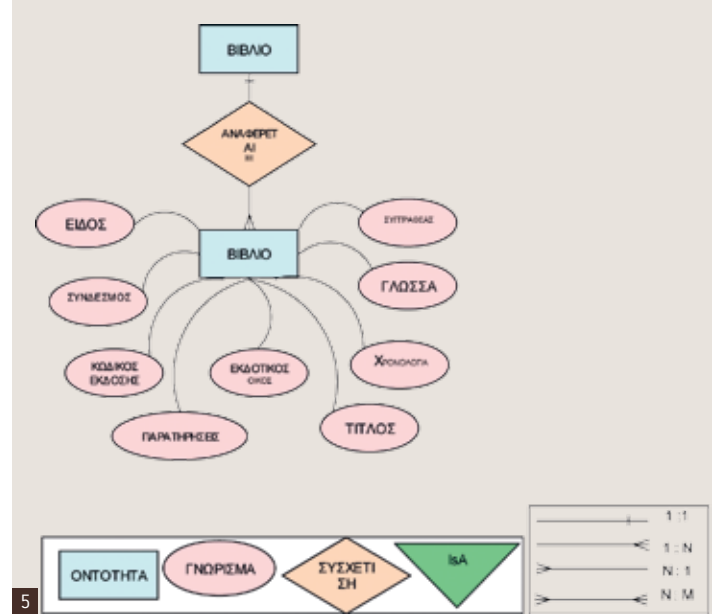
Σχέδιο 2: Διάγραμμα συσχετίσεων οντοτήτων: ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΣ-ΤΟΠΟΣ-ΛΟΓΟΤΥΠΟ.

Σχέδιο 3: Διάγραμμα συσχετίσεων οντοτήτων: ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ.

Σχέδιο 4: Διάγραμμα συσχετίσεων οντοτήτων: ΑΠΟΚΤΗΣΗ ΒΙΒΛΙΟΥ.

Σχέδιο 5: Διάγραμμα συσχετίσεων οντοτήτων: ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.

ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ (Πληροφορίες που προκύπτουν κατά τη διεξαγωγή των διαχειριστικών διαδικασιών.)

- εισαγωγή
- απόκτηση (Σχ. 4)
- κατοχή
- θέσεις
- μετακίνηση
- χρήση
- δανεισμός
- ασφάλεια
- εκτίμηση
- διαγραφή
- αναπαραγωγή

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ (Πληροφορίες σχετικές με την κατάσταση διατήρησης και την εφαρμογή μιας συγκεκριμένης μεθόδου θεραπείας ή προστασίας του βιβλίου.)

- άδεια εργασιών συντήρησης
- παλαιά επέμβαση
- φθορές
- διαγνωστικές εξετάσεις
- προκαταρκτικός έλεγχος
- μελέτη προτάσεων συντήρησης
- διάλυση βιβλιοδεσίας
- επεμβατική συντήρηση
- προληπτική συντήρηση

ΑΝΑΦΟΡΕΣ (Στοιχεία που σχετίζονται με την αναφορά του βιβλίου σε βιβλιακό ή αρχειακό υλικό, καθώς και το ψηφιακό του αντίγραφο.)

- βιβλιογραφία (Σχ. 5)
- αρχείο
- ψηφιακό αντίγραφο
- συσχετιζόμενο αντικείμενο

Μελλοντικές επεκτάσεις και προοπτικές

Μελλοντικά μπορούν να πραγματοποιηθούν:

- Η υλοποίηση της βάσης από ειδικούς επιστήμονες πληροφορικής και δικτύων.
- Η πιλοτική εφαρμογή του συστήματος σε μία βιβλιοθήκη, αρχείο ή μουσείο.
- Η αξιολόγηση της χρήσης του συστήματος μετά την εφαρμογή, ώστε να εντοπιστούν τυχόν ατέλειες ή παραλείψεις. Είναι γνωστό, άλλωστε, πως η τεκμηρίωση είναι μια ενεργή και εξελισσόμενη διαδικασία.
- Η δημιουργία θησαυρού όρων στην ελληνική γλώσσα, για τα σπάνια έντυπα και χειρόγραφα βιβλία, η οποία θα εξυπηρετούσε καλύτερα τη χρήση του παρόντος συστήματος.

Επίλογος

Στην παρούσα εργασία παρουσιάστηκε ο εννοιολογικός σχεδιασμός μιας βάσης δεδομένων, για την πολιτισμική και διαχειριστική τεκμηρίωση χειρόγραφων και έντυπων βιβλίων. Το προτεινόμενο ηλεκτρονικό σύστημα τεκμηρίωσης μπορεί να εφαρμοστεί σε οποιοδήποτε φορέα, πολιτιστικό, επιστημονικό, διαθέτει τις παραπάνω συλλογές, δίνοντάς του τη δυνατότητα να αποθηκεύσει, να διαχειριστεί και να αξιοποιήσει πολύτιμες πληροφορίες για τα πολύτιμα βιβλία που του ανήκουν ή εισάγονται περιστασιακά στο δυναμικό του.

Για το σχεδιασμό του συστήματος λήφθηκαν υπόψη οι ιδιαιτερότητες του έντυπου και χειρόγραφου βιβλίου και η πολιτική που ακολουθείται για τη διαχείριση των μουσειακών συλλογών. Μελετήθηκαν και εφαρμόστηκαν διεθνή πρότυπα και κανόνες με απώτερο σκοπό την επίτευξη του διαλειτουργικού χαρακτήρα του συστήματος. Αξιολογήθηκαν οι απαιτήσεις των φορέων σε θέματα τεκμηρίωσης, αλλά και η κατάσταση που επικρατεί στο συγκεκριμένο τομέα σε διάφορα ιδρύματα ανά την Ελλάδα.

Όλα τα παραπάνω στοιχεία επιστρατεύτηκαν με σκοπό τη δημιουργία ενός καινοτόμου και εξειδικευμένου συστήματος ηλεκτρονικής τεκμηρίωσης.

Το αντικείμενο, δηλαδή το βιβλίο, προσεγγίζεται ως πηγή ή αλλιώς ως τεκμήριο μιας βιβλιοθήκης αλλά, παράλληλα, εφόσον πρόκειται για πολύτιμο υλικό, και ως μουσειακό αντικείμενο, δηλαδή ως μνημείο.

Η εργασία, ουσιαστικά, προτείνει τη μεθοδολογία σύνταξης μιας βιογραφικής μελέτης για αντικείμενα, που διανύοντας το χρόνο διέγραψαν και συνεχίζουν να διαγράφουν μικρούς ή μεγάλους κύκλους ζωής.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσσον

Δάλλας, Κ., 2005. *Επισκόπηση προγραμμάτων ψηφιοποίησης μουσειών, Εισήγηση στο «σεμινάριο ψηφιακή τεχνολογία: βιβλιοθήκες αρχεία μουσεία»*. Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο, 4-5/6/2005.

Θεοδωρίδου, Μ., 2005. *Επισκόπηση προγραμμάτων ψηφιοποίησης αρχείων, Εισήγηση στο «σεμινάριο ψηφιακή τεχνολογία: βιβλιοθήκες αρχεία μουσεία»*. Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο, 4-5/6/2005.

Καλομοιράκης, Δ., Κωνσταντόπουλος, Π., Μεντή, Λ., Μπεκιάρη, Χ., Ντερ, Μ., Τσενόγλου, Ε., 2005. *Τεκμηρίωση κινητών αντικειμένων μουσειών. Οδηγός πολιτισμικής τεκμηρίωσης και διαλειτουργικότητας*. Κέντρο Πολιτισμικής Τεκμηρίωσης, Ινστιτούτο Πληροφορικής ΙΤΕ, Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Κοινωνία της Πληροφορίας».

Κωνσταντόπουλος, Π., 2004. *Οδηγίες για την ανάπτυξη συστημάτων πολιτισμικής τεκμηρίωσης και τη διασύνδεση του ψηφιακού πολιτισμικού αποθέματος*. Ηράκλειο: Κέντρο Πολιτισμικής Πληροφορικής, Ινστιτούτο Πληροφορικής, Ίδρυμα Τεχνολογίας και Έρευνας.

Κωνσταντόπουλος, Π., Μπεκιάρη, Χ., Ντερ, Μ., 2005. *Πληροφορικές δομές τεκμηρίωσης. Οδηγός πολιτισμικής τεκμηρίωσης και διαλειτουργικότητας*. Κέντρο Πολιτισμικής Τεκμηρίωσης, Ινστιτούτο Πληροφορικής ΙΤΕ, Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Κοινωνία της Πληροφορίας».

Μπεκιάρη, Χ., 2005. *Πολιτιστικά μεταδεδομένα* [CIDOC CRM & DUBLIN CORE]. Εισήγηση στο «σεμινάριο ψηφιακή τεχνολογία: βιβλιοθήκες αρχεία μουσεία». Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο, 4-5/6/2005.

Ναομίδου, Ν., 2001. *Ηλεκτρονικό σύστημα τεκμηρίωσης φυσικοχημικών αναλύσεων κεραμικών*. Αδημοσίευτη μεταπτυχιακή εργασία. Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης.

Παπαδάκης, Σ., & Χατζηπέτρης Ν., 2004. *Βάσεις δεδομένων και παρουσιάσεις*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Πατσατζή, Ε., 2005. *Επισκόπηση προγραμμάτων ψηφιοποίησης μουσειών*. Εισήγηση στο «σεμινάριο ψηφιακή τεχνολογία: βιβλιοθήκες αρχεία μουσεία». Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο, 4-5/6/2005.

Χατζηδάκη, Μ., 2001. *Σχεδίαση συστήματος πληροφοριών για την τεκμηρίωση των εργασιών συντήρησης*. Αδημοσίευτη Μεταπτυχιακή εργασία. Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης.

Ξενόγλωσσον

Constantopoulos, P., Doerr, M., Theodoridou, M., Tzobanakis, M., 2005, *Historical documents as monuments and as sources*, Institute of Computer Science, Foundation of Research and Technology. Διαθέσιμο στο <http://www.ics.forth.gr/CULTUREstandards>. [τελευταία επίσκεψη 8/9/2005].

Malaro, M., 1998. *A Legal Primer Managing Museum Collections*. Washington & London: Smithsonian Institution Press.

Pearce S., 2002. *Μουσεία-αντικείμενα-συλλογές*, Γυιόκα Λ. [επιμ.]. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.

Διαδίκτυο

Βιβλιοθήκη Κογκρέσου, MARC, 2005. [On-line] διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://www.locweb.loc.gov/marc/> [τελευταία επίσκεψη 2/10/2005].

CIDOC CRM, 2005. [On-line] διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://www.ics.forth.gr/CULTUREstandards> [τελευταία επίσκεψη 18/7/2005].

DUBLINCORE, 2005. [On-line] διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://dublincore.org/documents/dces> [τελευταία επίσκεψη 2/10/2005].

Επιχειρησιακό πρόγραμμα «Κοινωνία της Πληροφορίας», 2005. [On-line] διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://www.ifosoc.gr> [τελευταία επίσκεψη 2/10/2005].

Object ID, 2005. [On-line] διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://www.object-id.com> [τελευταία επίσκεψη 16/9/05].

Spectrum. 2005. [On-line] διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://www.mda.org.uk/spectrum.htm> [τελευταία επίσκεψη 22/10/2005].

Μουσειογραφία και αρχιτεκτονική μουσείων, ένας διάλογος¹

Αυγή Ε. Τζάκου
Αρχιτέκτων – Μουσειογράφος

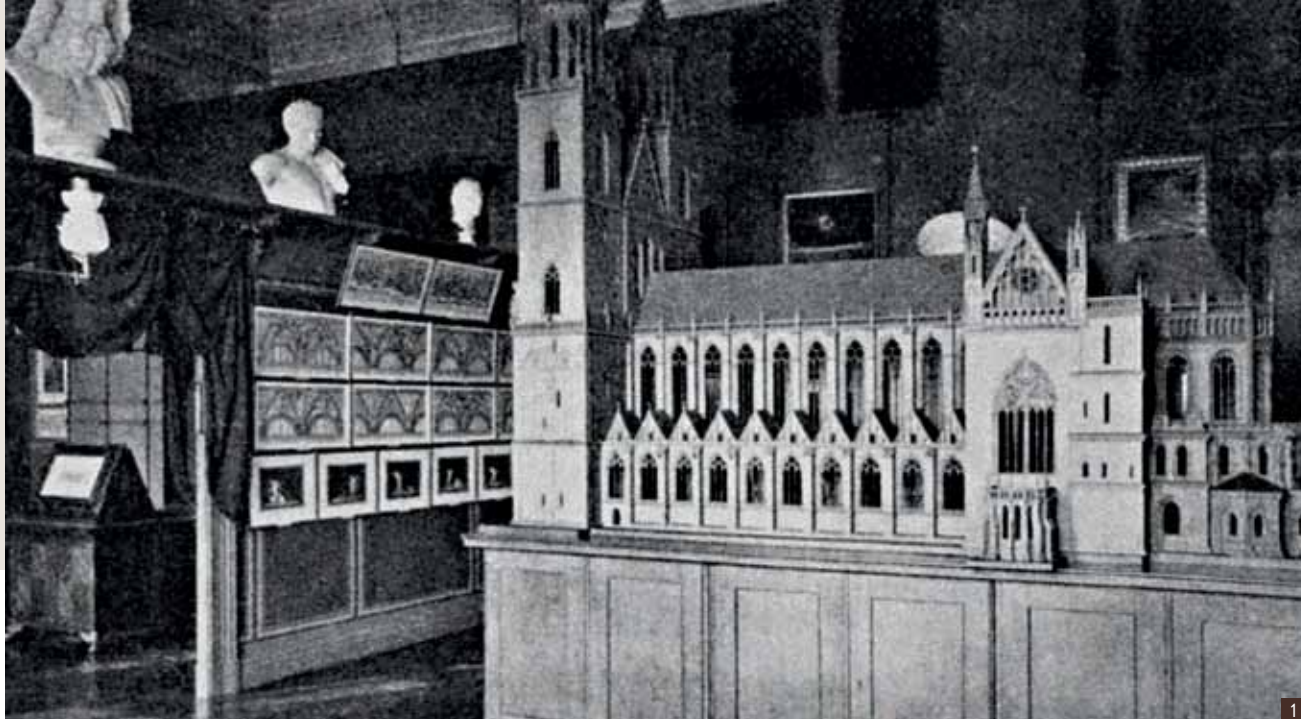
Περίληψη

Από τα πρώτα μουσεία-αποθήκες του 19ου αιώνα, όπου τα εκθέματα συσσωρεύονται σαν δείγματα τέχνης και μόνο και συγκεντρώνονται εκτεθειμένα σε τοίχους, συχνά σε όλα τα ύψη, μέσα και έξω από προθήκες, μέχρι τη μετεξέλιξή τους τις τελευταίες δεκαετίες του 20ου και 21ου αιώνα σε χώρους όπου η αρχιτεκτονική αρχίζει να συνδιαλέγεται με τη μουσειολογία-μουσειογραφία, δύο εντελώς νέες ειδικότητες, οι οποίες πλαισιώνονται από νέες τεχνολογίες και σύγχρονους κλάδους, όπως της συντήρησης, της αρχαιομετρίας κ.λπ., που αποσκοπούν στη συγκέντρωση πληροφοριών και στην προβολή σαν να ήταν μέσα από ένα καλειδοσκόπιο. Στα σύγχρονα μουσεία οι εκθεσιακοί χώροι δομούνται με βάση τις μουσειολογικές και μουσειογραφικές αρχές, με κέντρο τον άνθρωπο και τη ζωή σαν όρια αναφοράς στο χώρο και στο χρόνο. Ένας ενιαίος ερμηνευτικός ιστός που διατρέχει το χώρο ώστε να διευρύνει σε επάλληλα επίπεδα την ερμηνεία του παρόντος ή του παρελθόντος, σαν ένας κώδικας επικοινωνίας του κοινού με τα εκθέματα, μέσα

από την επιστημονικά τεκμηριωμένη οργάνωση του χώρου. Τα μουσεία, είτε σαν γλυπτά είτε σαν χώροι με συμβολική δομή, προβάλλουν αυθύπαρκτα και άηλιτοτε ενσωματώνουν βασικές μουσειογραφικές αρχές και άηλιτοτε προσπαθούν να εμβολιάσουν υπάρχοντες μουσειακούς χώρους με νέες προθέσεις και αντιλήψεις, εκφράζοντας στην πράξη το ζητούμενο διάλογο αρχιτεκτονικής και μουσειογραφίας. Το μέλλον προβλέπεται αισιόδοξο μια και τα μουσεία προχωρούν πέρα από τις τρέχουσες αντιλήψεις ενσωματώνοντας νέες τεχνολογίες, προκαλώντας το κοινό, και τα εκθέματα παρουσιάζονται σαν τα μέσα για να διεξαχθεί ο διάλογος με τη ζωή σε μια πορεία προς το μέλλον και πέρα από τη θνητότητα του πεπερασμένου ανθρώπινου χρόνου.

Η ειδικότητα του αρχιτέκτονα-μουσειογράφου είναι σχετικά νέα. Οι αρχιτεκτονικές σπουδές από μία αρχικά αναγεννησιακή σκοπιά προσέγγισης, όπου ο αρχιτέκτονας κάνει τα πάντα, σχεδιάζει από κτίρια μέχρι καθίσματα και πόμολλα –ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελούν τα κτίρια του Adolf Loos. Και όπως με όλα, έτσι και οι αρχιτεκτονικές σπουδές, με

1. Το κείμενο προέρχεται από τη διάλεξη που έδωσε η κα Αυγή Τζάκου στις 26-10-2010, στο πλαίσιο του Ζ' Κύκλου Ομιλιών του Κέντρου Μουσειακών Ερευνών του Πανεπιστημίου Αθηνών.

την πάροδο του χρόνου, εξειδικεύονται σταδιακά. Τα τελευταία 15-20 χρόνια όχι μόνο εξειδικεύεται το αντικείμενο, αλλά και οι συνεργασίες γίνονται πολυεπίπεδες. Υπαισέρχεται για πρώτη φορά η έννοια, η ειδικότητα, του αρχιτέκτονα-μουσειογράφου, όπου μέσα από μία εντελώς εσωτερική διεργασία, συγκερασμό γνώσεων, αντιλήψεων, φιλοσοφίας, σημειολογίας, (Forgan, S. (2005), *Isis*, pp.572-585), ο αρχιτέκτονας-μουσειογράφος οδηγείται στο να παρουσιάσει τη χωρική του σύνθεση, μια μελέτη που αποτελεί και τη βάση της όποιας σύνθεσης και αποκαλείται μουσειογραφική πρόταση, βασισμένη στη μουσειολογική πρόταση, ένα καθαρά θεωρητικό εργαλείο, που παράγεται από: αρχαιολόγους, ιστορικούς τέχνης, μουσειολόγους κ.ά., και σε ιδεατές συνθήκες εκπονείται σε ένα εντελώς παράλληλο επίπεδο με την εκάστοτε αρχιτεκτονική μελέτη-σύνθεση, σαν μία αμφίδρομη σχέση που θα πρέπει να επηρεάζει τόσο την αρχική δομή της μουσειολογικής-μουσειογραφικής πρότασης, όσο και την ίδια την αρχιτεκτονική λύση τελικά. Όπως όλοι ξέρουμε, κάτι τέτοιο είναι απλά μια ευκτική διατύπωση και μόνο, ή αλλιώς η ύψιστη επιθυμητή μορφή διαλόγου.

Αρχές μουσειογραφίας

Παραθέτοντας βασικές αναφορές σε κοινούς κώδικες γλωσσικής επικοινωνίας, καταγράφονται επιγραμματικά οι βασικές συνιστώσες της μουσειογραφικής μελέτης: Εν αρχή είναι το έκθεμα και ο στόχος της μουσειολογικής μελέτης. Η δομή-σύνθεση ενός προεπιλεγμένου στόχου, που θα αποτελέσει και τη ραχοκοκαλιά των μουσειολογικών ενοτήτων, το σενάριο —όπως είναι η λέξη της μόδας— και που θα αποτελέσει τη βάση για τη διάρθρωση των μουσειογραφικών ενοτήτων, σύνολα με συγκεκριμένο εννοιολογικό περιεχόμενο και με προεπιλεγμένη ερμηνευτική οπτική. Πρόκειται ουσιαστικά για έναν ενιαίο ερμηνευτικό ιστό, που διατρέχει το χώρο, ώστε να διευρύνει σε επάλληλα επίπεδα την ερμηνεία του παρόντος ή του παρελθόντος, και να καταθέσει τελικά έναν κώδικα επικοινωνίας του κοινού με τα εκθέματα, μέσα από την επιστημονικά τεκμηριωμένη οργάνωση του χώρου. Συνοδεύεται πάντοτε από το κατάλληλο συμπληρωματικό, πληροφοριακό-εποπτικό υλικό, ώστε να επιτευχθούν τελικά πολλαπλά επίπεδα ερμηνείας, σε σχέση με τη συγκεκριμένη μουσειολογική-μουσειογραφική ενότητα, και τελικά ο επισκέπτης να οδηγηθεί μεθοδικά σε μια πορεία στο χώρο και στο χρόνο.

Εικ. 1: Το Μουσείο Beuth-Schinkel- Τεχνικό Πανεπιστήμιο του Βερολίνου [ca.1903] (Berlin: Mückenberger, 1903).

Το μουσείο στην ιστορία

Αναζητώντας το διάλογο θα παρουσιάσω διεθνή παραδείγματα της σχέσης του μουσείου με το κέλυφός του. Μια γρήγορη ματιά στις απαρχές των μουσειακών χώρων μέσα από τις εικόνες που παρουσιάζονται, είναι η πιο εύγλωττη ερμηνεία της μορφής των μουσειακών χώρων. Περιγράφονται σαν αποθήκες, όπου τα εκθέματα απλά συσσωρεύονται. (Εικ. 1). Ο τρόπος παρουσίασης των εκθεμάτων και η αίσθηση του χώρου, έδιναν την εντύπωση μάλιστα μιας αποθήκης² και, όπως χαρακτηριστικά γράφεται από τον Adolf Michelis το 1937³, «έναν λαβύρινθο γεμάτο σπαράγματα, που περιέπλεκε και καταπίεζε τον επισκέπτη»⁴, [Museum of Dust: Wunderkammer 2006, 7- 9].

Ο διάλογος αρχιτεκτονικής και μουσειογραφίας σε καθαρά θεωρητική βάση και η πράξη

Με διάφορα τυπολογικά παραδείγματα παρουσιάζονται δύο βασικές ενότητες μουσείων:

α) Αυτά που, ανεξάρτητα από την όποια μουσειογραφική δομή, συνδιαλέγονται με το χώρο και το περιβάλλον προβάλλοντας σαν γλυπτά, σύμβολα εξουσίας, επιβολής ή προβολής της κρατικής εθνικής ή ατομικής ιδεολογίας, έχοντας προαποφασισμένη δομή και β) τα μουσεία που αντιμετωπίζουμε εμείς στην καθημερινή μας πρακτική και που ουσιαστικά συνθέτουν την ιστορία της εφαρμοσμένης πολιτικής του Υπουργείου Πολιτισμού απέναντι στα μουσεία, ή αντανakλούν γενικότερα τις διαδικασίες που ακολουθεί ο δημόσιος τομέας, κατά τη διαδικασία σχεδιασμού, αναμόρφωσης ή εξοπλισμού των μουσείων.

Σύγχρονα μουσεία – το κέλυφος γλυπτό

Στο μουσείο-γλυπτό, με μία αυθύπαρκτα emphatic παρουσία στο χώρο, η διάρθρωση των λειτουργικών του ενοτήτων και η εσωτερική του δομή αποτελούν μία εμπειρία που σχεδόν τη βιώνει κανείς, πέρα από τις προαποφασισμένες μουσειολογικές-μουσειογραφικές πορείες ή ενότητες. Το ίδιο το κτίριο προβάλλει σε πρώτο επίπεδο –τα εκθέματα απλά συνοδεύουν την πορεία των επισκεπτών– δεδομένου ότι οι εσωτερικές του δομές, οι οπτικές θεάσεις-φυγές, είναι πιο σημαντικές και από την ίδια την παρουσία του κοινού ή και ακόμα την ένταξη ή ενσωμάτωση των εκθεμάτων, από όποια σκοπιά ανάλυσης και αν τα προσεγγίσει κανείς, όπως π.χ. η σχέση ύψους και εκθέματος, η τήρηση των αναγκαίων αποστάσεων προσέγγισης, η αναζήτηση στο χώρο της όποιας πρόθεσης διάρθρωσης μουσειογραφικών ενοτήτων. Σε αυτούς τους χώρους θα είχαμε άμεσα να παρατηρήσουμε τη διαδραστική σχέση του μουσείου με την κοινωνία, αλλά και ότι οι εμπνευσμένες διαχρονικές συνθέσεις του αρχιτέκτονα Frank Lloyd Wright, που σηματοδοτούν την αμφίδρομη σχέση του χώρου με το κέλυφος, όπου το κέλυφος πλέον προσδιορίζει την πορεία αλλά και το χώρο, όπως στην περίπτωση του Guggenheim στη Νέα Υόρκη, με κυρίαρχο στοιχείο το φυσικό φως, που διατρέχει τους χώρους σε όλα τα επίπεδα, σηματοδοτώντας ταυτόχρονα την πορεία ανέλιξης του επισκέπτη (Εικ. 2). Στο ίδιο πνεύμα βρίσκεται και μια από τις πιο σύγχρονες δημιουργίες, το Μουσείο στο Cagliari από την αρχιτέκτονα Zaha Hadid.

2. Μουσείο Beuth-Schinkel, που εδρεύει στο Τεχνικό Πανεπιστήμιο του Βερολίνου, στεγάζονται τα σχέδια των Karl Friedrich Schinkel (1781-1841) και Peter Beuth (1781-1853). Είναι χαρακτηριστική η αίσθηση του χώρου.

3. Μουσείο Αρχιτεκτονικής. Υπήρξε σπίτι και studio του καθηγητή στο Royal Academy (1806) αρχιτέκτονα της νεοκλασικής περιόδου, Sir John Soan.

4. Από το Μουσείο Soan (1806- 1833)-Μουσείο Αρχιτεκτονικής. Η σαρκοφάγος από το Seti I, στο κέντρο του Μουσείου Soane.

Μουσεία με προαποφασισμένη μορφολογία-δομή χώρου:

Το μουσείο λαβύρινθος

Μια άλλη κατηγορία αποτελούν τα μουσεία με προαποφασισμένη μορφολογία-δομή του χώρου και ορατούς συμβολισμούς, τόσο των μορφών όσο και των δομών ή, απλά και μόνο, σαν μια αιρούμενη αναφορά ακόμα και σε μυθικούς χώρους. Ένα τέτοιο χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα συσχέτιση των κατόψεων που συνθέτουν το μουσείο, καθώς συνδέονται με ιδιαίτερες έννοιες, όπως με την έννοια του λαβυρίνθου, όχι μόνο με τη διαδοχική πορεία, αλληληλουχία χώρων, αλλά και με την εσκεμμένη εισαγωγή εννοιών, όπως του Δαιδάλου – του αρχιτέκτονα σαν μυθική μορφή. Όλα αυτά όμως αποτελούν αυτοτελές κεφάλαιο στην ιστορία της εξέλιξης των μουσείων και ξεφεύγει από το αντικείμενό μας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι συνθέσεις του αρχιτέκτονα Daniel Libeskind. Σαν ερέθισμα παρουσιάζονται διάφορα σχήματα –αρχέτυπα λαβυρίνθων– από διάφορες ιστορικές περιόδους, ξεκινώντας από αυτό του Μινώταυρου, με τη μορφή της σπείρας ή αυτό του μαιάνδρου, μέχρι την τρισδιάστατη κάτοψη της ανασκαφής της Hawara⁵ (Εικ. 3) από τον αρχαιολογικό χώρο όπου ο Flinders Petri συνέχισε τις ανασκαφές το 1911, και τα ευρήματα βρίσκονται στο ομώνυμο μουσείο Petrie. (Shiode και Grajetzki 2000, 5-8).

Πέρα από τη θεωρητική προσέγγιση της έννοιας του λαβυρίνθου⁶, ο Daniel Libeskind επιλέγει τη δομή του λαβυρίνθου και την εφαρμόζει στην πράξη στο εβραϊκό μουσείο του Βερολίνου, με έναν εντελώς εγκεφαλικό τρόπο (Young 2000, 1-23), και που ο ίδιος το περιγράφει σαν «το μουσείο ανάμεσα σε δυό γραμμές, από τις οποίες η μία είναι ευθεία και η άλλη σπάει σε πολλά κομμάτια» (Libeskind 1990, 18-57) (Εικ. 4).

Είναι χαρακτηριστικό ότι στο μουσείο εισέρχεται κανείς από το υπόγειο (Εικ. 5), προχωρώντας στους πιο πάνω χώρους, κάτι που πέρα από τον αρχικό συμβολισμό επιτείνει την αίσθηση του σημείου ανάδυσης από τα έγκατα του τέρατος που εξουσιάζει το λαβύρινθο, φτάνοντας στο φως. Ταυτόχρονα, η πορεία αυτή μας παρακινεί να το εξερευνήσουμε, βρίσκοντας το δρόμο προς τη λύση του γρίφου - μηνύματος ή, για να παραθέσω τη φράση του André Gide «mise en abyme»⁷, (Gide, Gallimard 1925), όπου ο λαβύρινθος είναι σαν να μπαίνει κανείς σε δωμάτια με πολλαπλούς καθρεπτισμούς⁸ και το μήνυμα περνάει μέσα από ένα άλλο και πολλαπλασιάζεται, όπως στη γεωμετρική μορφή του οκταγώνου⁹ ή έτσι όπως απεικονίζεται στον πίνακα του Matisse¹⁰ (Εικ. 6) (Dällenbach 1977).

Εικ. 2: Μουσείο Guggenheim Museum Νέα Υόρκη- Frank Lloyd Wright, το εσωτερικό (www.greatbuildings.com/.../Guggenheim_Museum.html).

5. Το 1911 ο Petrie ενέστρεψε ξανά στη Hawara και ανασκάπτοντας ανακάλυψε και νέα πορτραίτα Fayum.

6. Paul Basu Labyrinth, Petrie and Berlin Libeskind: «Ο πολυσύνθετος λαβύρινθος, παρουσιάζει μία σειρά επιλογών ανάμεσα σε διάφορες διαδρομές και ενσωματώνει συχνές δοκιμές και έρχεται αντιμέτωπος με την αβεβαιότητα. Η κίνηση μέσα από πολυδιδάχτες διαδρομές είναι επαναληπτική και επεισοδιακή και σε κάθε διακλάδωση απαιτεί στάση και ως εκ τούτου σκέψη και απόφαση. Σε αντίθεση με τον ενιαίο λαβύρινθο, ο πολυδιδάχτης λαβύρινθος είναι αυτός της σύγχυσης, της αμφιβολίας της μεταίωσης καθώς η μία αμφιβολία διαδέχεται την άλλη» (Basu Paul 1990, 47).

7. «La mise en abyme, mise en abysme, ou plus rarement mise en abîme est un procédé». Γεωμετρική αναφορά του χώρου. Η έκφραση που χρησιμοποιείται κατά τη σημειωτική έννοια ανάγεται στον André Gide, ο οποίος έγραψε στο ημερολόγιό του το 1893: «μου αρέσει, όταν ένα έργο τέχνης μετατίθεται στο άπειρο, με τον ίδιο τρόπο που το υποκείμενο, κατά τη δημιουργία του οικισμού του για παράδειγμα, αποτελεί ουσιαστικά έναν αντικατοπτρισμό - σε μικρή κλίμακα - του πρώτου μέσα στο δεύτερο, σαν τη μπαίνοι κανείς σε μια άβυσσο –σε μία απεικόνιση επ' άπειρο...».

Και η πράξη: σύγχρονα μουσεία – μουσεία σε υφιστάμενο κέλυφος

Παρακολουθώντας τις τελευταίες δεκαετίες τα όσα συμβαίνουν σε διεθνή κλίμακα σε σχέση με τα σύγχρονα μουσεία, παρατηρούμε ότι στις περισσότερες περιπτώσεις τα μουσεία είτε ανατίθενται απευθείας σε διεθνώς αναγνωρισμένους αρχιτέκτονες (F.L. Wright, F. Gehry, Z. Hadid), είτε προέκυψαν από διεθνείς διαγωνισμούς (B. Tsumi). Διαπιστώνουμε ότι επικρατεί μια εντελώς νέα τάση δυναμικής παρέμβασης στο χώρο, όπου το κέλυφος, κυρίαρχο, προπαγανδίζει και επιβεβαιώνει τη σπουδαιότητα του περιεχομένου, με παραδείγματα αυτό του μουσείου Guggenheim Bilbao από τον Frank Gehry –ενός δυναμικού κελύφους με έντονη παρουσία στο χώρο. Σε παράλληλες διαδρομές κινούνται οι προτάσεις της Zaha Hadid, με το εντυπωσιακό μουσείο Maxxi στη Ρώμη. (Forgan 2005, 572-585). Πέρα από τις όποιες επί μέρους παρατηρήσεις μας, για όλες αυτές τις κατηγορίες μουσείων, θα ήταν μία μεμφίμοιρη αντιμετώπιση αν στεκόμαστε επικριτικά απέναντι σε τέτοιες μοναδικές δημιουργίες, είναι όμως σημαντικό να επισημάνουμε ότι πρόκειται για μουσεία που αφορούν κυρίως συλλογές έργων σύγχρονης ζωγραφικής, είτε απευθύνονται στην παρουσίαση βιομηχανικών προϊόντων. Αντίθετα, τα ελληνικά μουσεία έχουν στην πλειονότητά τους άμεση σχέση με ιστορικούς τόπους, ή συνδέονται με αρχαιολογικούς χώρους, αρχαιολογικά μουσεία με εξειδικευμένες απαιτήσεις προσέγγισης και αφήγησης. Το κτίριο του μουσείου της Ακρόπολης, σχεδιασμένο από τον αρχιτέκτονα Tsumi, αποτελεί από μόνο του πεδίο αναλύσεων και διενέξεων σε όλα τα επίπεδα, ξεκινώντας από τη ίδια την παρουσία του κτιρίου μέσα στον ιστορικό πυρήνα της πόλης, και σε άμεση οπτική επαφή με τον ιερό βράχο, που ήταν και το ζητούμενο, και βέβαια για τον τρόπο ανάδειξης των εκθεμάτων.

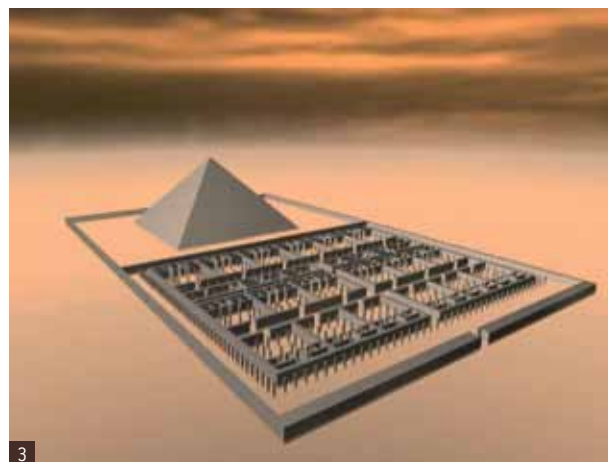
8. Το μπρόκολο romanesco, ένα παράδειγμα φυσικής σε νανοσκοπική κλίμακα, αναφέρεται σε αυτοομοιώτητα αντικείμενα - fractales (μορφολογικές μορφές), πολύπλοκες γεωμετρικές μορφές, που έχουν την ιδιότητα της αυτοομοιότητας. Τα fractales δημιουργήθηκαν από τον πολωνικής καταγωγής μαθηματικό Benoit B. Mandelbrot

9. Άβυσσος των κανονικών οκταγώνων («Mise en abyme», André Gide).

10. Και ο Rimmon-Kenan (2002) προσδιορίζει: «Αναλογικά θα μπορεί να περιγραφεί σαν η αντιστοιχία, στη μυθιστορηματική του μορφή, αυτού που παρατηρεί κανείς στον Matisse (1933, Η ανθρώπινη κατάσταση) ...έχει κανείς την αίσθηση σαν να μπαίνει σε ένα δωμάτιο, όπου στον τοίχο υπάρχει κρεμασμένος πίνακας με τη μινιατούρα του δωματίου».

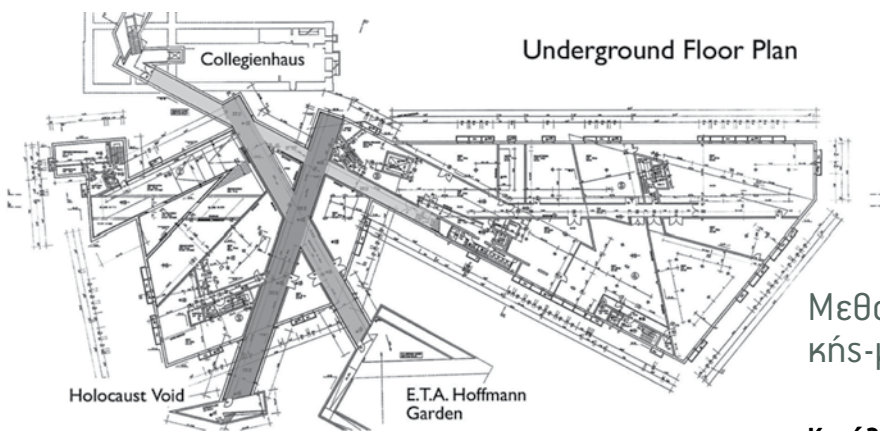

Η τρέχουσα πρακτική στην Ελλάδα

α. Μεθοδολογία ανάπλασης, εγκατάστασης μουσείων σε υφιστάμενα ή νέα κτίρια

Το θέμα σχεδιασμού και ένταξης της μουσειογραφικής πρότασης σε υπάρχον κτίριο, ή αντίστροφα ο συντονισμός του αρχιτεκτονικού σχεδιασμού σε κάθε νέο μουσείο, είναι από μόνο του ένα πολυδιάστατο θέμα. Αναφέρομαι σε μουσεία που δημιουργήθηκαν τα τελευταία 15 χρόνια. Οι γνωστές γραφειοκρατικές δομές, συντείνουν δυστυχώς στο να παρέλθουν ακόμα και χρόνια, μέχρι να διαρθρωθεί ή να οριστικοποιηθεί η όποια μουσειολογική-μουσειογραφική πρόταση, ή μέχρι τελικά να υλοποιηθεί η μετατροπή τους σε μουσείο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το πρόσφατα αναμορφωμένο Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου (έργο του αρχιτέκτονα Καραντινού) και βέβαια το Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο¹¹, το οποίο εγκαινιάστηκε, εν μέρει, μόλις το Μάιο του 2010. Ήδη, η λέξη ενσωμάτωση δηλώνει από μόνη της ένα πρόβλημα, σαν κάτι ξένο, συμπληρωματικό, που θα πρέπει να ενταχθεί σε κάτι που προϋπάρχει ή σαν κάτι που δεν έχει συνεκτιμηθεί εξ αρχής, και θα πρέπει εκ των υστέρων να δοθούν λύσεις. Και δυστυχώς αυτή είναι και η αλήθεια, σε όσα μουσεία έχουμε τα τελευταία χρόνια εντάξει μουσειολογικές και μουσειογραφικές μελέτες, ο σχεδιασμός τους προϋπάρχει πάντα της μουσειολογικής πρότασης.

Μεθοδολογία υλοποίησης μουσειολογικής-μουσειογραφικής μελέτης

Κατάλογος εκθεμάτων

Υπαινικτικά, θα αναφερθούμε στη μεθοδολογία υλοποίησης της μουσειολογικής-μουσειογραφικής μελέτης σε πρώιμα στάδια, σε επίπεδο προμελέτης ακόμα, όπου απαραίτητο εργαλείο θα πρέπει να είναι ο λεπτομερειακός και εκτεταμένος κατάλογος εκθεμάτων, σαν μία τράπεζα πληροφοριών, ώστε να υπάρξει η δυνατότητα επιλογής εκείνων των εκθεμάτων που θα υποστηρίξουν και θα σηματοδοτούν τις επιμέρους εννοιολογικές ενότητες για κάθε μουσειολογική-μουσειογραφική ενότητα, δεδομένου ότι το κάθε έκθεμα προϋποθέτει συγκεκριμένες μορφές παρουσίασης και λειτουργικής ένταξης, σε σχέση με το χώρο από όπου προέρχεται, όπως για παράδειγμα το αν θα είναι ελεύθερο στο χώρο ή αν θα εκτεθεί με την αρχική λειτουργική του θέση. [Τζάκου 2010, 12-23].

Οι αποφάσεις σε καμία περίπτωση δεν είναι μονοσήμαντες, με μία καθαρά πουριστική έννοια, ή ότι η παρουσίαση των εκθεμάτων θα πρέπει αναγκαστικά να παραπέμπει στο χώρο από τον οποίο προέρχονται. Σε οριακές καταστάσεις αναγκάζομαστε ακόμα και να αλλάξουμε τη λειτουργική σχέση του αντικειμένου, ως προς τη θέση του στο χώρο ή το μνημείο από το οποίο προέρχεται. Αναφερόμαστε ιδιαίτερα στην έκθεση ψηφιδωτών, όπου άλλοτε επιλέγεται να εκτίθενται στο δάπεδο και άλλοτε, ακόμα και μέσα στην ίδια εκθεσιακή ενότητα, να τοποθετούνται σε αντιδιαστολή με την αρχική χρηστική και διακοσμητική τους θέση, σε κατακόρυφα επίπεδα, προσδίδοντάς τους την απλή ερμηνεία του διακοσμητικού στοιχείου.

4

β. Η διαδικασία:

1. Τα μουσεία παραδίδονται πλήρως εξοπλισμένα, με πλήρη φωτισμό και ηλεκτρομηχανολογικό εξοπλισμό, ερήμην των εκθεμάτων, και τις περισσότερες φορές με πλήρη έλλειψη υποδομών για σύγχρονα οπτικοακουστικά μέσα.
2. Κάποιες φορές, δεν συνυπολογίζονται καν τα εκθέματα στη φέρουσα ικανότητα των δαπέδων. Έτσι, κάποια εκθέματα δεν μπορούν τελικά να τοποθετηθούν σε όποια θέση θα ήταν επιθυμητό, και οι συμπληρωματικές ενισχύσεις των κατασκευών είναι εξαιρετικά δαπανηρές. Αντίθετα πάλη σε πολλές περιπτώσεις ανάπλησης, λόγω της στατικής ενίσχυσης των κτιρίων, διαταράσσεται η λειτουργική και οπτική επικοινωνία των χώρων, μειώνοντας σημαντικά το μέγεθος των εκθεσιακών χώρων [Μουσείο Ηρακλείου].

Εικ. 3: Hawara, οι ανασκαφές από τον Petrie (1911), τρισδιάστατη απεικόνιση του λαβυρίνθου βασισμένη σε σχέδιο του Petrie.

Εικ. 4: Εβραϊκό Μουσείο - Βερολίνο, τοπογραφικό. «...το Μουσείο ανάμεσα σε δύο γραμμές, από τις οποίες η μία είναι ευθεία και η άλλη σπάει σε πολλά κομμάτια...». Είναι φανερό ότι το κτίριο κάτω από το έδαφος έχει εντελώς διαφορετικό σχήμα από το κτίριο εξωτερικά.

Εικ. 5: Το Εβραϊκό Μουσείο στο Βερολίνο, η είσοδος – ανάδυση (<http://www.daniel-libeskind.com/projects/show-all/jewish-museum-berlin/>).

Εικ. 6: Πίνακας του Matisse εκφράζοντας την έννοια «Mise en abyme» από τον Andre Gide.

Οι παρατηρήσεις μας παρατίθενται επιλεκτικά, εστιάζοντας σε κάποια από τα εκθεσιακά προβλήματα, τα οποία καταδεικνύουν με τον πιο άμεσο τρόπο την απουσία συνεργασίας των αρχιτεκτόνων σε πολύ αρχικό στάδιο της μελέτης ή του έργου με ειδικούς επιστήμονες (αρχαιολόγους, μουσειολόγους, μουσειογράφους), ώστε να διαμορφωθούν οι απαραίτητες εκθεσιακές συνθήκες ως προς τη διαμόρφωση και την επιλογή των χώρων, ή ακόμα των προτεινόμενων εκθεσιακών συστημάτων. (Εικ. 8α, 8β, θείρισις).

Το έκθεμα με την υλική του υπόσταση, πέρα των πολλαπλών μουσειολογικών ερμηνειών και συμβολισμών, έχει και υλική υπόσταση – τρεις διαστάσεις, χ, ψ, z και συγκεκριμένο βάρος, που με καθαρά πρακτικούς όρους σημαίνει χωράει δεν χωράει στο συγκεκριμένο κέλυφος, και σε σχέση με τα προβλεπόμενα φορτία από την υφιστάμενη κατασκευή. Σαν χαρακτηριστικό παράδειγμα αναγκαστικών συμβιβασμών παρουσιάζεται ο τρόπος έκθεσης της πρόστασης των Καρυάτιδων, οι οποίες τοποθετήθηκαν σε εξώστη του μουσείου της Ακρόπολης (Εικ. 7α). Είναι προφανές ότι οι απαιτήσεις για τον τρόπο έκθεσής τους δεν είχαν προσδιοριστεί στο αρχικό στάδιο της μελέτης, και κυρίως δεν είχε αποσαφηνιστεί η σχέση τους με το μνημείο, ότι δηλαδή οι Καρυάτιδες αποτελούν δομικό στοιχείο, με συγκεκριμένη αρχιτεκτονική λειτουργία, αυτή της πρόστασης, και ότι σε καμία περίπτωση δεν πρόκειται για διακοσμητικό στοιχείο του μνημείου (Εικ. 7β).

11. Αρχιτέκτων Βυζαντινού Μουσείου: Μ. Περράκης. Μουσειογραφική μελέτη: Αρχιτέκτων Αυγή Ε. Τζάκου (Β' τμήμα Βυζαντινού Μουσείου: Ενετική Κυριαρχία - 19ο αιώνα και οι κατά καιρούς περιοδικές εκθέσεις στην έξοδο της Β' Ενότητας).

Συνθήκες έκθεσης - υποδομές εξοπλισμού

Τεχνικές υποδομές – φωτισμός, έλεγχος συνθηκών μικροκλίματος

Η ενότνη της μελέτης μουσειακού φωτισμού ταλαιπωρεί πάρα πολλά χρόνια τους μελετητές και συνδέεται άμεσα με την ελλιπή διάρθρωση στοιχειώδους προγραμματισμού. Αναφερόμαστε στον εξειδικευμένο μουσειακό φωτισμό, σαν μέσον ανάδειξης των εκθεμάτων, αλλά και σαν ένα πανίσχυρο εργαλείο στον τρόπο ανάδειξης της μουσειολογικής ιδέας, σε σχέση με το μουσειογραφικό σχεδιασμό, κυρίως δε με το μουσειακό περιβάλλον. Ο συγκερασμός όλων αυτών των παραμέτρων έχει σαν βάση τις αρχές συντήρησης και προστασίας των εκθεμάτων (συνθήκες φωτισμού, θερμοκρασίας, υγρασίας, αυτό που γενικά προσδιορίζει το μικροκλίμα των εκθεσιακών χώρων).

7α

7β

Παρόλα αυτά, τα μουσεία παραδίδονται με έναν εντελώς ανορθόδοξο τρόπο, με πλήρη εξοπλισμό φωτισμού –ερήμην των όποιων μελλοντικών μουσειολογικών-μουσειογραφικών μελετών και απαιτήσεων– με αποτέλεσμα να ξηλώνονται εκ των υστέρων όλες σχεδόν οι υπάρχουσες υποδομές, πολλαπλασιάζοντας έτσι το κόστος της κατασκευής. Σαν πιο πρόσφατο παράδειγμα θα αναφέρουμε το Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο, όπου τελικά όχι μόνο αφαιρέσαμε τα εκατοντάδες spots των οροφών, αλλά και όλες τις εγκαταστάσεις υποδομών, μία εξαιρετικά αντιοικονομική παρέμβαση, ώστε τελικά να διαμορφώσουμε τις απαιτούμενες στάθμες φωτισμού. Το φυσικό φως, που κυμαίνεται από 3000-5000 Lux, και είναι καθόλα επιθυμητό σε γλυπτοθήκες, είναι απολύτως απαγορευτικό σε χώρους με τοιχογραφίες, κεραμικά, εικόνες. Ο μουσειακός φωτισμός θα πρέπει να κυμαίνεται ανάμεσα σε 80-180 Lux, και να είναι σταθερός καθόλη τη διάρκεια του χρόνου.

8α

8β

Διάλογος - συμπεράσματα

Ο διάλογος ανάμεσα στον αρχιτέκτονα, το μουσειολόγο και το μουσειογράφο, και αυτό σε πολύ πρώιμο στάδιο του έργου, θεωρείται απολύτως αναγκαίος, αλλά και η συνεργασία με επιστήμονες άλλων ειδικοτήτων: φωτισμού, δικτύων υποδομών κ.ά. Μία τέτοια διαδικασία θα απομάκρυνε πολλά από τα προβλήματα που περιγράψαμε, είναι δε αυτονόητο ότι εξίσου απαραίτητη είναι η αδιάκοπη συνεργασία του αρχιτέκτονα με το μουσειολόγο, μουσειογράφο και στις επόμενες φάσεις του έργου (οριστική μελέτη-μελέτη εφαρμογής). Είναι χαρακτηριστικό ότι οι Γιαπωνέζοι σχεδιάζουν ένα μουσείο τρία χρόνια και το κατασκευάζουν σε έξι μήνες, ενώ εμείς σχεδιάζουμε ένα χρόνο και κατασκευάζουμε πέντε χρόνια, ακόμα και την ώρα των εγκαινίων, και αυτό δείχνει ποια είναι η στάση μας και η εξαρχής τοποθέτηση αρχών και επιλογών, σε σχέση με την πρόβλεψη κάποιων πραγμάτων, που μέσα από την εμπειρία μου ως δημόσιος υπάλληλος, θα μπορούσαμε να πούμε πολλά.

Εικ. 7α: Μουσείο Ακρόπολης. Η Πρόταση των Καρυάτιδων.

Εικ. 7β: Ακρόπολη – Ερεχθείο. Η Πρόταση των Καρυάτιδων (<http://heritage-key.com/greece/interview-new-acropolis-museum-architect-bernard-tschumi-building-home-missing-marbles>)

Εικ. 8α, 8β: Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο (2008-2010). Μεταβυζαντινή Περίοδος: Εκθεσιακές Ενότητες, προθήκες σχεδίων θήρσιου. Οι ίδιες περιοχές πριν και μετά τις παρεμβάσεις στο χώρο για την υλοποίηση της μουσειογραφικής πρότασης (φωτ. Α. Τζάκου, V. Magnes).

Ο διάλογος και το ορατό μέλλον

David Walsh Museum – Tasmania (MONA)

Κλείνοντας, και σαν αντίστιξη, θεωρώ ότι θα πρέπει να δοθεί το στίγμα της ανατροπής, με μια ξενάγηση στο μουσείο του David Walsh για να μην υπάρχει αυτή η αυταρέσκεια ότι μόνο εμείς σχεδιάζουμε με πρωτοποριακό τρόπο μουσεία.

Θα ήταν καλό να ξέρουμε ότι και στην άλλη άκρη του πλανήτη συμβαίνουν πράγματα, ανεξάρτητα από το πόσο κανείς συμφωνεί ή διαφωνεί ιδεολογικά, ή φιλοσοφικά, και κυρίως γιατί καταρρίπτονται οποιοσδήποτε μουσειολογικές θεωρίες και μουσειογραφικά σενάρια και προβολές χώρου αρχών, συντήρησης κ.λπ, έχοντας σαν βασικό στοιχείο την πρόκληση έντονων συναισθημάτων. Το θέμα της έκθεσης είναι «Σεξ και θάνατος», ένα θέμα έντονο, που παρουσιάζεται σαν κινητήρια δύναμη της ζωής και της τέχνης¹² (Εικ. 10).

Στο μουσείο του David Walsh, που χτίζεται αυτή τη στιγμή στην Τασμανία, συνυπάρχουν στους ίδιους χώρους εκθέματα που θεωρούνται η αιχμή της σύγχρονης τέχνης, μαζί με αρχαία αντικείμενα σε ένα χρονικό αναγραμματισμό των μουσειογραφικών εννοιών. Η εκθεσιακή φιλοσοφία καταρρίπτει όλους τους μύθους του ανέφικτου στον τρόπο παρουσίασης και συνύπαρξης υλικών και εκθεμάτων, μια και τα εκθέματα σε πολλές περιπτώσεις βρίσκονται ακόμα και βυθισμένα σε προθήκες με νερό, και ταυτόχρονα επιτυγχάνεται η απόλυτη αεροστεγής προστασία τους από κάθε παράγοντα διάβρωσης, σαν μήνυμα ότι η τεχνολογία αποτελεί εκθεσιακό ζητούμενο, ή σαν μία ακόμα πρόκληση –άρα πρόκειται μεταξύ των άλλων και για ένα τεχνολογικό επίτευγμα. Το επιστέγασμα της φιλοσοφίας του πολυεκατομμυριούχου ιδιοκτήτη συλλέκτη-μαθηματικού, τα εισοδήματά του προέρχονται από τη διεξαγωγή στοιχημάτων μέσω διαδικτύου, είναι ότι το μουσείο του σε 50 χρόνια θα εξαφανιστεί, μια και βρίσκεται σε περιοχή που η ίδια η θάλασσα θα το απορροφήσει, εφαρμόζοντας στην πράξη την ευαγγελική ρήση «Χους ην και εις χουν απελευσει». Από δω για μας ξεκινά και η διαλεκτική σχέση αρχιτεκτονικής και μουσειογραφίας, σαν μια ανατροπή του σήμερα, και με ερωτήματα-διάλογο για το αύριο.

Εικ. 9: "I AM FROM THE PEOPLE THAT'S WHY I UNDERSTAND THE PEOPLE" (Από το CD Dexy's Midnight Runners) (http://3.bp.blogspot.com/_2KW_hBjhF0s/TaMnjcAoLpI/AAAAAAAAAYw/figRoQ4Yw08/s1600/455.%2BDexys%2BMidnight%2BRunners%2B%25E2%2580%2593%2BSearching%2Bfor%2Bthe%2BYoung%2BSoul%2BRebels.jpg).

Εικ. 10: Το Μουσείο MONA Jenny Saville's Matrix, 1999. (The Art Newspaper <http://www.theartnewspaper.com/articles/a-subversive-disneyland-at-the-end-of-the-world/21204>).

Πέρα από όλα αυτά, δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ότι τα μουσεία, ως καθαρά δυναμικοί χώροι, θα πρέπει να μπορούν να ανανεώνονται και στο μέλλον, μέσα από νέα αποκτήματα και συλλογές, και γι' αυτό θα πρέπει ιδανικά να προβλέπονται και χώροι επέκτασης των νέων μουσείων.

Και επειδή οι αντιλήψεις του χώρου αλλάζουν, οι προθέσεις των συλλογών αλλάζουν, θα ήταν ενδιαφέρον μετά από 15-20 χρόνια να ξανασχεδιαστεί το ίδιο μουσείο με μια άλλη οπτική και με ένα άλλο σενάριο και να προλάβει κανείς να δει εν ζωή μία άλλη άποψη για τον ίδιο χώρο. Όπως έλεγε ο διευθυντής μας Δημήτρης Κωνσταντίος «... αρκεί να βρεθεί μία ΕΟΚ να μας χρηματοδοτήσει...» και αν κάτι θα πρέπει να σκεφτούμε στο μέλλον, είναι να συνδέουμε περισσότερο το έκθεμα με το χώρο, ή το κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται, ώστε το μουσείο να συνδέεται πάντα με τη ζωή (Εικ. 9). Ο Δημήτρης Κωνσταντίος εμφαιτικά τόνισε επίσης, συνδέοντας πάντα το χώρο με το χρόνο και με τη ζωή, I am from the people and that's why I understand them (προέρχομαι από το λαό και γι' αυτό τον καταλαβαίνω).

12. The MONA MUSEUM. The Art Newspaper <http://www.theartnewspaper.com/articles/a-subversive-disneyland-at-the-end-of-the-world/21204>.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσσον

Τζάκου, Α., 2009-2010. «Το Βυζαντινό Μουσείο: μία πρόκληση κι ένα στοίχημα». *ILISSIA* 5-6. Αθήνα: ΒΧΜ.

Ξενόγλωσσον

Rimmon-Kenan, Shlomith, 2002. *Narrative Fiction: Contemporary Poetics*. London and New York: Routledge.

Museum of Dust: Wunderkammer : The *John Soane's Museum*. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: http://museumofdust.blogspot.com/2006_7-9_archive.html [τελευταία επίσκεψη 07/2011].

Basu, P. 1990. *The Labyrinthine Aesthetic in Contemporary Museum Design*. MacDonald / Exhibition Experiments.

Shiode, N., Grajetzki, W. 2000. *A virtual exploration of the lost labyrinth: developing a reconstructive model of Hawara Labyrinth pyramid complex*. CASA Working Papers 29, 5-8. University College London, Centre for Advanced Spatial Analysis.

Gide, A., 1925. *Les Faux-Monnayeurs*. Folio Gallimard, Gallimard Année (επιμ.).

Dällenbach, L., 1977. *Le récit spéculaire. Essai sur la mise en abyme*. Paris: Seuil.

Forgan, S., 2005. "Building the museum: knowledge, conflict and the power of place". *Isis* 96(4). Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://www.jstor.org/stable/10.1086/498594>. [τελευταία επίσκεψη 07/2011].

Libeskind, D., 1990. *Between the Lines: Extension to the Berlin Museum, with the Jewish Museum*. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://links.jstor.org/sici?sici=08893012%28199008%290%3A12%3C18%3ABTLETT%3E2.0.CO%3B2-6> - [τελευταία επίσκεψη 07/2011].

Young, J. E., 2000. *Daniel Libeskind's Jewish Museum in Berlin: the uncanny arts of memorial architecture*. *Jewish Social Studies*. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα www.muse.jhu.edu [τελευταία επίσκεψη 07/2011].

Διαδίκτυο

SIR JOHN SOANE'S MUSEUM

The Petrie Museum: The monument displays at the British Museum are what first inspired Dr Quirke to study Egyptology. Images by Rebecca Bugge and Ann Wuyts.

<http://www.coventgardenlife.com/images/photos/large/soane.jpg> [τελευταία επίσκεψη 07/2011].

<http://editor.spire.com/images/sirjohnsoanes.jpg> [τελευταία επίσκεψη 07/2011].

wikimedia.org/wikipedia/en/thumb/1/19/Soane_The_Sarcophagus_Room_ILN_1864.jpg/220px-Soane_The_Sarcophagus_Room_ILN_1864.jpg [τελευταία επίσκεψη 07/2011].

THE JEWISH MUSEUM

Libeskind The Jewish Museum

<http://www.daniel-libeskind.com/projects/show-all/jewish-museum-berlin/>

http://www.daap.space.daap.uc.edu/~larsongr/Larsonline/PostOrthoGe_files/LibesJewish.pdf [τελευταία επίσκεψη 07/2011].

MISE EN ABYME

http://fr.wikipedia.org/wiki/Mise_en_abyme [τελευταία επίσκεψη 07/2011].

<http://www.google.gr/imgres?imgurl=http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/a/ae/Mandelpart3.jpg/800px> [τελευταία επίσκεψη 07/2011].

<http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/a/ae/Mandelpart3.jpg/800px> [τελευταία επίσκεψη 07/2011].

THE CAGLIARI MUSEUM

http://www.google.gr/imgres?imgurl=http://www.giuseppelabua.it/wp-gallery/notizie/hadid_cagliari [τελευταία επίσκεψη 07/2011].

THE ACROPOLIS MUSEUM

<http://heritage-key.com/greece/interview-new-acropolis-museum-architect-bernard-tschumi-building-home-missing-marbles> [τελευταία επίσκεψη 07/2011].

Ιστορίες των Μυκηνών. Ο σχεδιασμός ψηφιακής αφηγηματικής εμπειρίας με θέμα τους Ταφικούς Κύκλους Α΄ και Β΄ των Μυκηνών¹

Αθηνά Χιώτη

Αρχαιολόγος – Μουσειολόγος

Περίληψη

Το παρακάτω άρθρο πραγματεύεται το σχεδιασμό μιας ψηφιακής εμπειρίας με σκοπό την ανθρωποκεντρική παρουσίαση των Ταφικών Κύκλων Α΄ και Β΄ των Μυκηνών και με αποδέκτη το μη ειδικό κοινό. Το θεωρητικό πλαίσιο της ψηφιακής εφαρμογής διέπεται από τις σύγχρονες τάσεις της μουσειολογίας και αξιοποιεί τις εκπαιδευτικές δυνατότητες του διαδικτύου. Οι εννοιολογικοί άξονες του εγχειρήματος αυτού είναι η αφηγηματικότητα και η διαδραστικότητα. Στο άρθρο παρουσιάζεται η μεθοδολογική προσέγγιση και η διαδικασία παραγωγής της ψηφιακής εφαρμογής, περιγράφεται το αποτέλεσμα και αναφέρονται συνοπτικά τα συμπεράσματα της όλης προσπάθειας.²

1. Το παρόν άρθρο αποτελεί μέρος της διπλωματικής εργασίας εξειδίκευσης που εκπονήθηκε στο ΠΜΣ Μουσειακές Σπουδές του Πανεπιστημίου Αθηνών με τριμελή επιτροπή τους: Καθ. Π. Βαλαβάνη, Επίκ. Καθ. Μ. Παπαγρηγοράκη, Δρ. Μ. Ρούσσου.

2. Ευχαριστώ θερμά την Επιτροπή Παρακολούθησης για τη συνδρομή της στην υλοποίηση της εν λόγω εργασίας. Θερμές ευχαριστίες οφείλω, επίσης, στη Δρ. Αλεξάνδρα Τράντα-Νικόλη για την πολύτιμη βοήθειά της και στην οικογένειά μου για τη στήριξή τους.

Οι Ταφικοί Κύκλοι είναι δύο νεκροταφεία στην προϊστορική ακρόπολη των Μυκηνών, όπου τάφθηκαν μέλη της ανώτερης κοινωνικής τάξης. Η ονομασία «Κύκλοι» οφείλεται στο κυκλικό σχήμα των περιβόλων που περιέκλειαν τις ταφές. Ο Ταφικός Κύκλος Α΄ ανακαλύφθηκε το 1876 από τον ερασιτέχνη αρχαιολόγο Η. Schliemann και χρονολογείται στα 1600-1500 π.Χ. Βρίσκεται πολύ κοντά στην Πύλη των Λεόντων, την είσοδο της μυκηναϊκής ακρόπολης, και περιείχε 6 τάφους και 19 ταφές (Schliemann, 1878). Ο Ταφικός Κύκλος Β΄ ανακαλύφθηκε το 1952 από τους Γ. Μυλωνά και Ι. Παπαδημητρίου υπό την αιγίδα της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας και χρονολογείται στα 1650-1550 π.Χ.. Βρίσκεται εκτός των Κυκλώπειων Τειχών και περιείχε 24 τάφους, στους οποίους υπολογίζεται ότι τάφθηκαν 40 περίπου νεκροί (Μυλωνάς, 1972).

Η ακρόπολη των Μυκηνών έχει ανακηρυχθεί από το ICOMOS «Ελληνικό Μνημείο Παγκόσμιας Κληρονομιάς» και κατατάσσεται στους δέκα ελληνικούς αρχαιολογικούς χώρους με τη μεγαλύτερη επισκεψιμότητα. Ειδικότερα, οι Ταφικοί Κύκλοι παραμένουν σε διεθνές επίπεδο αντικείμενο μελέτης και σημείο αναφοράς στην ιστορία της αρχαιολογικής έρευνας.

Στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας διερευνήθηκε πώς παρουσιάζονται οι Ταφικοί Κύκλοι Α΄ και Β΄: α) στα ελληνικά μουσεία, β) στα σχετικά εκπαιδευτικά εγχειρίδια³ της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης για την αρχαία ιστορία και γ) σε ιστοχώρους, επιστημονικούς και μη, με αναφορές στον αρχαιολογικό χώρο των Μυκηνών. Επιπλέον, ιδιαίτερη αναφορά έγινε στο εκπαιδευτικό CD-ROM «Ομηρικά Έπη-Σειρά ΘΥΜΗΣΙΣ», στο οποίο επιχειρείται η διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής γλώσσας μέσα από εικονικά περιβάλλοντα που υλοποιούνται με τη χρήση κινουμένων σχεδίων και την αξιοποίηση αφηγηματικών στοιχείων. Ο μαθητής, ακολουθώντας τον Οδυσσέα σε ένα εικονικό ταξίδι, ξεναγείται στο εικονικό μουσείο του μυκηναϊκού πολιτισμού (Χιώτη 2006, 70-71).

Τα βασικά μειονεκτήματα που διαπιστώθηκαν συνοψίζονται στα εξής:

- Η προβολή των Ταφικών Κύκλων Α΄ και Β΄ είναι αποσπασματική και μονόπλευρη. Για παράδειγμα, στις μουσειακές εκθέσεις προτάσσεται στην επιλογή των εκθεμάτων και στην παροχή πληροφοριών το αισθητικό κριτήριο. Εκτίθενται, κυρίως, τα κτερίσματα και μάλιστα εκείνα από πολύτιμα υλικά και αναγνωρισμένης καλλιτεχνικής δεξιοτήτας. Προβάλλονται ως έργα τέχνης και αποκομμένα από το κοινωνικό, πολιτιστικό και ιστορικό περιβάλλον που τα δημιούργησε.

- Δε συμβαδίζουν με τις τρέχουσες επιστημονικές εξελίξεις. Για παράδειγμα, στο διδακτικό βιβλίο της Γ΄ Δημοτικού περιγράφεται η θεωρία περί καθόδου των Δωριέων, η οποία έχει ξεπεραστεί, καθώς έχουν υπερισχύσει άλλες θεωρίες για τη φυλετική ταυτότητα των Μυκηναίων και τον τρόπο επικράτησής τους (Ραμού-Χασιάδη 1982, 20-24).

- Όσον αφορά τους ιστοχώρους που δεν είναι προϊόν επιστημονικών φορέων και απευθύνονται στο ευρύ κοινό, τίθεται θέμα αξιοπιστίας των παρεχόμενων πληροφοριών, καθώς τα κείμενα είναι αμφιβόλου προέλευσης. Επομένως, η άνιση προβολή των Ταφικών Κύκλων Α΄ και Β΄, σε συνδυασμό με την επιλεκτική προβολή δεδομένων, καθιστούν ελλιπείς τις παρουσιάσεις που απευθύνονται στο ευρύ κοινό και, εν τέλει, υποβαθμίζουν τα μνημεία αυτά. Μέσα από αυτές τις διαπιστώσεις, διαμορφώθηκε ο θεωρητικός πυρήνας μιας διδακτικής και ελκυστικής για το ευρύ κοινό ψηφιακής παρουσίασης. Βασική ιδέα της είναι η τοποθέτηση του περιεχομένου των τάφων πάνω στις κατόψεις τους, η δυνατότητα επιλογής των ευρημάτων και η προβολή γραπτών πληροφοριών με στόχο την ισότιμη παρουσίαση των ευρημάτων στο φυσικό τους περιβάλλον και την οργάνωσή τους σε σημαίνοντα σύνολα.

3. Τα εκπαιδευτικά εγχειρίδια που μελετήθηκαν κατά την εκπόνηση της μεταπτυχιακής εργασίας εξειδίκευσης (2005-2006) είναι τα εξής: α) Ακτύπης, Δ., Καϊήα, Μ., Κατσουλάκος Θ., Παπα-γρηγορίου Γ., Χωρεάνθης, Κ., 2005. *Στα πολύ παλιά χρόνια, Ιστορία Γ΄ Δημοτικού*, Αθήνα: ΥΠΕΠΘ, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Τμήμα Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης, ΟΕΔΒ., β) Τσακτίρας, Λ., Τιβέριος, Μ., 1999. *Ιστορία των Αρχαίων Χρόνων ως το 30 π.Χ., Για την Α΄ τάξη του Γυμνασίου*, Αθήνα: ΟΕΔΒ. και γ) Μαστραπιάς, Α.Ν., 2003. *Ιστορία του Αρχαίου Κόσμου, Από τους προϊστορικούς πολιτισμούς της Ανατολής έως την εποχή του Ιουστινιανού, Α΄ τάξη Εννιάου Λυκείου* (Γενικής Παιδείας), Αθήνα: ΥΠΕΠΘ, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, ΟΕΔΒ. Τα δύο πρώτα έχουν πλέον αποσυρθεί και αντικατασταθεί.

Όμως, ο πλούτος και η αξία των Ταφικών Κύκλων δεν εντοπίζεται μόνο στα ευρήματα. Υπάρχει ένα πλήθος πληροφοριών και ιστοριών που δεν μπορούν να αποδοθούν με μία κάτοψη. Η προβολή της παραμέτρου αυτής κρίθηκε απαραίτητη, όσο και ενδιαφέρουσα, προκειμένου η θεώρηση του μυκηναϊκού πολιτισμού να πραγματοποιείται υπό το πρίσμα του ανθρώπου, ως δημιουργού και μελετητή, και όχι υπό το πρίσμα των αντικειμένων, όπως έχουμε συνηθίσει. Στόχος μας είναι, μέσω της αφηγηματικής προσέγγισης του θέματος και της παραγωγής ενός άρτιου αισθητικού αποτελέσματος, να παρακινήσουμε τον επισκέπτη να πληρηθεί στην εφαρμογή και να διαμορφώσει την προσωπική του εμπειρία και άποψη.

Σε θεωρητικό επίπεδο, ο σχεδιασμός της ψηφιακής εφαρμογής βασίστηκε στις σύγχρονες μουσειολογικές τάσεις που ενθαρρύνουν:

- Την αναζήτηση εναλλακτικών τρόπων ερμηνείας των μουσειακών συλλογών.
- Τη στροφή του ενδιαφέροντος των μουσείων προς τον επισκέπτη και την αλληλεπίδραση με αυτόν.
- Την έμφαση στην εκπαιδευτική λειτουργία του μουσείου.

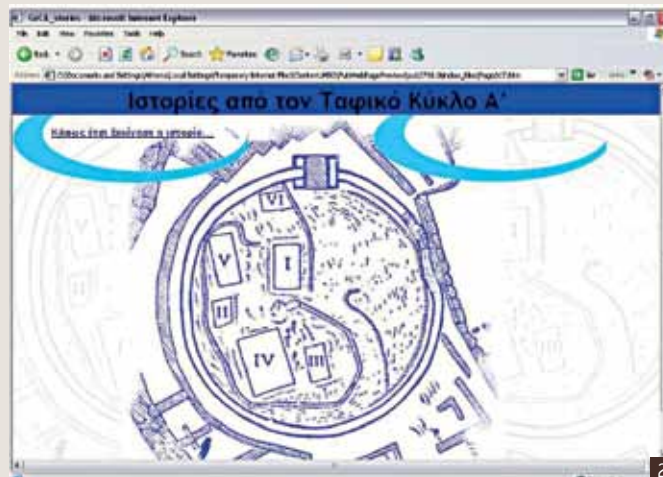
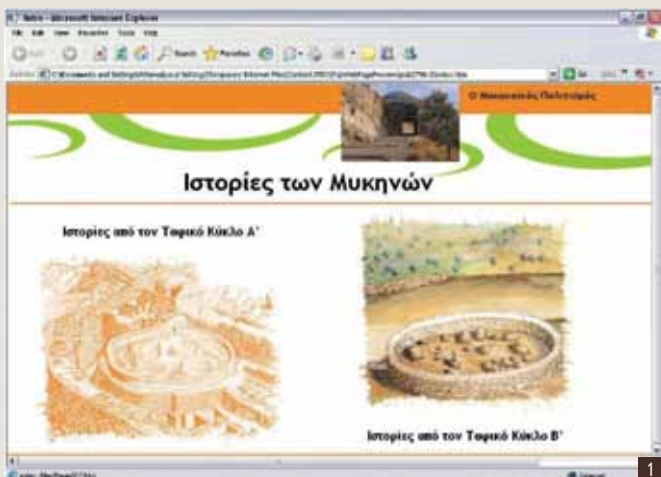
- Την αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών για την επίτευξη των παραπάνω στόχων.

Η ερμηνευτική προσέγγιση της ψηφιακής εφαρμογής απορρέει από δύο εννοιολογικούς άξονες: της αφηγηματικότητας και της διαδραστικότητας.

Όσον αφορά την αφηγηματικότητα, επιλέχθηκε διότι είναι ένας τρόπος αντίληψης και αναπαράστασης των πραγμάτων. Οι άνθρωποι τείνουν να διαμορφώνουν τις πληροφορίες σε ιστορίες για να τις αφομοιώσουν (Berger 1997, 9-11). Η αφηγηματικότητα μπορεί να συνδεθεί με τη μουσειολογία αφού *ο ρόλος των μουσείων δεν είναι μόνο να παρέχουν πληροφορίες, αλλά και να βοηθούν τους επισκέπτες να νοηματοδοτήσουν τις πληροφορίες αυτές* (Morissey & Worts 1998, 147-171).

Όσον αφορά τη διαδραστικότητα, μπορεί να περιγραφεί *ως μια σύνθετη, δυναμική σύζευξη ανάμεσα σε δύο ή περισσότερα νοήματα μέρη* (Kirsh, διαθέσιμο ηλεκτρονικά). Σύμφωνα με τον Sims, η διαδραστικότητα είναι ένας *απαραίτητος και θεμελιώδης μηχανισμός για την απόκτηση γνώσεων και την ανάπτυξη γνωστικών και φυσικών ικανοτήτων* (Sims 1997, διαθέσιμο ηλεκτρονικά).

Η δυναμική της είναι τέτοια, που έχει διαπιστωθεί ότι λειτουργεί σαν *διαχειριστικό εργαλείο, χρήσιμο όχι μόνο για τη μετάδοση πληροφοριών αλλά και για τη ρύθμιση συμπεριφορών και ψυχολογικών καταστάσεων* (Witcomb 2003, 130-133). Η αλληλεπίδραση με μια ιστορία μοιραία διεγείρει το συγκινησιακό στοιχείο και, δεδομένης της διαφορετικότητας και της πολυπλοκότητας της ιδιοσυγκρασίας κάθε ανθρώπου, συμβάλλει στη διαμόρφωση μιας εξατομικευμένης εμπειρίας (Ρούσσου 2002, 13-28). Ωστόσο, αν και η έννοια αυτή έχει έντονα συνδεθεί στην εποχή μας με τις νέες τεχνολογίες, πρέπει να επισημανθεί ότι η παρουσία των πολυμέσων από μόνη της δεν προκαλεί διάδραση.

Στην περίπτωση του σχεδιασμού της ψηφιακής εφαρμογής με θέμα τους Ταφικούς Κύκλους Α' και Β', η αφηγηματικότητα συντελεί στη δημιουργία ενός μαθησιακού περιβάλλοντος, το οποίο «χτίζει» βαθμιαία την εμπειρία της ανακάλυψης και προκαλεί τη συναισθηματική συμμετοχή του χρήστη. Η διαδραστικότητα, η οποία συμπληρώνει την εμπειρία αυτή, εξυπηρετεί την εγρήγορση του αποδέκτη σε νοητικό και συναισθηματικό επίπεδο. Στην υλοποίηση του φιλόδοξου αυτού σχεδίου συμβάλλουν οι νέες τεχνολογίες, οι οποίες συνιστούν ένα μέσο μαζικής επικοινωνίας, ικανό να συνδυάζει την ενημέρωση με την αισθητική απόλαυση.

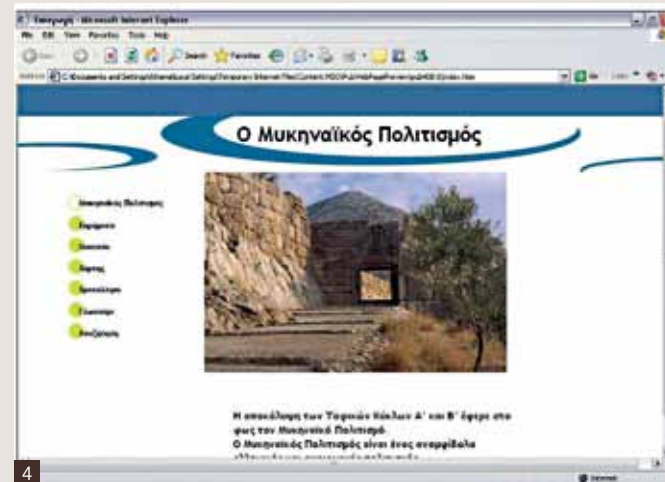
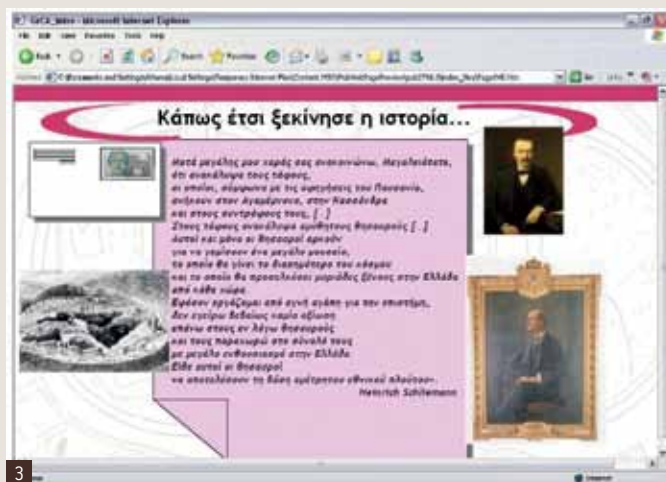
Ιδιαίτερη βαρύτητα για την κατανόηση της ψηφιακής εφαρμογής έχει η αιτιολόγηση της επιλογής του διαδικτύου έναντι άλλων εκπαιδευτικών μέσων, αναλογικών και ψηφιακών. Αναμφισβήτητο, το διαδίκτυο είναι ένα πανίσχυρο –και ανάλογο με τη χρήση του έως και επικίνδυνο– εργαλείο και στην εποχή μας συνιστά δείκτη αλήθειας και ρυθμιστή της ανθρώπινης προόδου. Είναι προσίτι σε μεγάλο αριθμό ανθρώπων και εύχρηστο στην πληθόγηση. Παράλληλα, είναι πεδίο διατύπωσης και εφαρμογής νέων ιδεών. Επιπλέον, συμφέρει σε επίπεδο οικονομίας χρόνου και υλικών πόρων γιατί οι τροποποιήσεις των ιστοσελίδων είναι εφικτές άμεσα και με μικρό κόστος.

Επί του πρακτέου, η παραπάνω ιδέα υλοποιείται από δύο ιστοχώρους, οι οποίοι συνθέτουν μία ενιαία ψηφιακή εφαρμογή:

1. Το βασικό ιστοχώρο με τίτλο «Ιστορίες των Μυκηνών» (Εικ. 1), ο οποίος πραγματώνει την ανθρωποκεντρική προσέγγιση με αφηγηματικά και διαδραστικά στοιχεία. Η πληθόγηση του επισκέπτη στις ιστορίες ξεκινά από τις κατόψεις των δύο Ταφικών Κύκλων (Εικ. 2). Με την επιλογή ενός τάφου εμφανίζονται οι ιστορίες που τον αφορούν. Αν πρόκειται για ιστορίες που δεν απορρέουν από κάποιο συγκεκριμένο τάφο, τότε οι τίτλοι τους αναγράφονται δίπλα στην κάτοψη του νεκροταφείου με το οποίο σχετίζονται, και εμφανίζονται με την επιλογή του αντίστοιχου διασυνδέσμου.

Εικ. 1: Η εισαγωγική σελίδα του ιστοχώρου «Ιστορίες των Μυκηνών». Διακρίνεται (πάνω δεξιά) ο διασύνδεσμος για το συμπληρωματικό ιστοχώρο «Μυκηνναϊκός Πολιτισμός».

Εικ. 2: Η κάτοψη του Ταφικού Κύκλου Α' στον ιστοχώρο «Ιστορίες των Μυκηνών». Οι σημειούμενοι τάφοι είναι διασύνδεσμοι που οδηγούν σε ενδιαφέρουσες ιστορίες (Υλοποίηση Α. Χιώτη).

Ενδεικτικοί τίτλοι των αφηγούμενων ιστοριών είναι οι ακόλουθοι: «Κάπως έτσι ξεκίνησε η ιστορία... Το τηλεγράφημα του ο H. Schliemann στον βασιλιά Γεώργιο Α΄» (Εικ. 3), «Ο ενθουσιασμός των αρχαιολόγων μπροστά στην ανακάλυψη του Ταφικού Κύκλου Β΄», «Φωτογραφίζοντας τις Μυκήνες. Ν. Τομπάζης: Ευτυχώς που ήταν ορειβάτης!» (Εικ. 4), «Το μυστήριο της μούμιαι του Τάφου V», «Ο νεαρός πολεμιστής του Τάφου Γ΄».

2. Τον ιστοχώρο «Μυκηναϊκός Πολιτισμός» (Εικ. 5), ο οποίος λειτουργεί ως διασύνδεσμος του ιστοχώρου «Ιστορίες των Μυκηνών». Ως προς τη δομή μπορεί να χαρακτηριστεί παραδοσιακή ιστοσελίδα γιατί στηρίζεται σε μια μπάρα πλοήγησης με συγκεκριμένες θεματικές ενότητες, που δεν ακολουθούν την αφηγηματική προσέγγιση. Στόχος του είναι να πληροφορήσει τον επισκέπτη για τον Μυκηναϊκό Πολιτισμό και να περιγράψει το πλαίσιο – ιστορικό, κοινωνικό, γεωγραφικό – των Ταφικών Κύκλων. Τα κείμενα είναι σύντομα και κατανοητά και συνοδεύονται από αρκετές εικόνες. Οι τίτλοι των θεματικών ενότητων είναι: «Μυκηναϊκός Πολιτισμός», «Ευρήματα», «Μουσεία», «Χάρτης» (Λειτουργεί διαδραστικά.

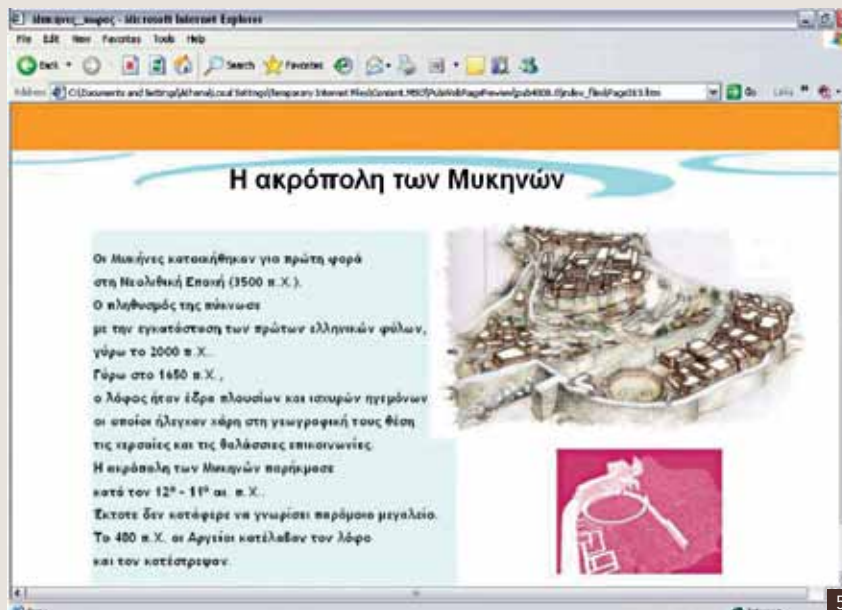
Ο επισκέπτης επιλέγει ένα τοπωνύμιο και πληροφορείται επ' αυτού.), «Χρονολόγιο», «Γλωσσάρι» και «Αναζήτηση» (Αφορά τα ευρήματα των Ταφικών Κύκλων). Οι παράμετροι αναζήτησης είναι το είδος του αντικειμένου, το νεκροταφείο και ο τάφος προέλευσής του, το μουσείο στο οποίο εκτίθεται, εφόσον εκτίθεται, η χρονολόγησή του, ο χρήστης του αντικειμένου και το υλικό κατασκευής.

Το περιεχόμενο, δηλαδή οι πληροφορίες, της ψηφιακής εφαρμογής, προέκυψε από επιστημονική έρευνα. Αφού συνελήχθησαν, ταξινομήθηκαν σε μια ψηφιακή βάση δεδομένων. Εν συνεχεία, αποδόθηκαν ψηφιακά με τη μορφή ιστοχώρων και σύμφωνα με το θεωρητικό πλαίσιο, το οποίο ορίστηκε εξ αρχής.

Βασικά δομικά στοιχεία της ψηφιακής εφαρμογής είναι ο λόγος και η εικόνα. Όσον αφορά το λόγο, δηλαδή τα συνοδευτικά κείμενα, καταβλήθηκε προσπάθεια να είναι συνοπτικά σε έκταση και σαφή στη διατύπωση των νοημάτων με στόχο την βέλτιστη κατανόησή τους. Στην περίπτωση του ιστοχώρου «Μυκηναϊκός Πολιτισμός», το έργο ήταν δυσκολότερο γιατί οι πληροφορίες έπρεπε να αποδοθούν εκλαϊκευμένες, χωρίς ωστόσο να απολέσουν την επιστημονική τους διάσταση και αξιοπιστία.

Εικ. 3: «Κάπως έτσι ξεκίνησε η ιστορία...». Η πρώτη ιστορία από τον ιστοχώρο «Ιστορίες των Μυκηνών» με θέμα το τηλεγράφημα του H.Schliemann στον βασιλιά Γεώργιο Α΄ (Υλοποίηση Α. Χιώτη).

Εικ. 4: Η εισαγωγική σελίδα του ιστοχώρου «Μυκηναϊκός Πολιτισμός». Διακρίνεται (στα αριστερά) η μπάρα πλοήγησης (Υλοποίηση Α. Χιώτη).

Οι αφηγούμενες ιστορίες, οι οποίες κυριαρχούν στον ιστοχώρο «Ιστορίες των Μυκηνών», συνιστούν μια προσπάθεια επανάγνωσης της αρχαιολογικής κυρίως πληροφορίας. Αποσκοπούν στην εύληπτη παρουσίαση της λιγότερο προβεβλημένης πλευράς των Ταφικών Κύκλων. Κάθε μία ιστορία προϋποθέτει ενδελεχή έρευνα και τεκμηρίωση. Όσον αφορά το δεύτερο δομικό στοιχείο της ψηφιακής εφαρμογής, στις εικόνες, το ενδιαφέρον μας επικεντρώθηκε στην ποσοτική και ποιοτική επάρκεια του εποπτικού υλικού. Επιπλέον, αναζητήθηκαν οι εικόνες που αντιπροσωπεύουν τα τρέχοντα επιστημονικά δεδομένα. Στην παρούσα φάση, δεν μπορεί να διαπιστωθεί ο βαθμός απήχησης της ψηφιακής εφαρμογής «Ιστορίες των Μυκηνών» στο ευρύ κοινό. Θα πρέπει να ολοκληρωθεί ο σχεδιασμός της και να ακολουθήσει η δημοσίευσή της στο διαδίκτυο. Κατόπιν τούτων, εξαιρετικά χρήσιμη και κατατοπιστική θα ήταν η διενέργεια αξιολόγησης. Η αξιολόγηση είναι μια μακρά και κοπιαστική διαδικασία, η οποία βοηθά τα μουσεία να διερευνήσουν αφενός το προφίλ των επισκεπτών τους και αφετέρου την ανταπόκρισή τους στις εκθέσεις, τα προγράμματα και τις υπόλοιπες υπηρεσίες που προσφέρουν οι οργανισμοί αυτοί (Οικονόμου 2003, 105-107).

Στοχεύει στη συγκέντρωση πληροφοριών για συγκεκριμένες ενέργειες στο άμεσο μέλλον και πηγάζει από την ανάγκη του μουσείου να αυξήσει την επιστημονική και επαγγελματική του γνώση και να αναπτύξει γενικά νοητικά πλαίσια (Οικονόμου 2003, 98-103). Ο προσδιορισμός των στοιχείων των επισκεπτών γίνεται μέσω της έρευνας κοινού, η οποία επιχειρεί να εξακριβώσει τα κίνητρα, τις δυνατότητες, τις προσδοκίες, τις ανάγκες και τα ενδιαφέροντά τους. Απαιτεί ειδικές γνώσεις και διεπιστημονική συνεργασία (π.χ. αναλυτές στατιστικών μετρήσεων, χειριστές ειδικών ηλεκτρονικών προγραμμάτων κ.λπ) και προϋποθέτει την έγκριση και την υποστήριξη όλου του οργανισμού (Badman 1990, 18-20). Η ευελιξία του διαδικτύου παρέχει τη δυνατότητα για διορθωτικές αλλαγές στην εφαρμογή αλλαγή και τον εμπλουτισμό της. Θα μπορούσε, για παράδειγμα, να διευρυνθεί θεματικά με νέες ενότητες, που θα συνδέονται με τους Ταφικούς Κύκλους (π.χ. άλλους ταφικούς κύκλους, διαχρονική θεώρηση ταφικών εθίμων, συνολική θεώρηση της ακρόπολης Μυκηνών και του μυκηναϊκού πολιτισμού).

Εικ. 5: Αποτέλεσμα της αναζήτησης για τη θέση «Μυκίνες» στο διαδραστικό χάρτη του ιστοχώρου «Μυκηναϊκός Πολιτισμός» (Υψηλοπούλου Α. Χιώτη).

Αποτελεί, πάντως, ενδιαφέρουσα πρόκληση να διερευνηθεί, με αφορμή τη συγκεκριμένη ψηφιακή εφαρμογή, κατά πόσο η σύγχρονη μουσειολογία έχει, τελικά, αφουγκραστεί τις πραγματικές ανάγκες του κοινού και αν, με το προβάδισμα που δίνει στις νέες τεχνολογίες, επιτυγχάνει να τις καλύψει. Μια ενδεχόμενη αξιολόγηση θα μπορούσε να κινείται προς αυτήν την κατεύθυνση.

Συμπερασματικά, η εμπειρία μας από το σχεδιασμό μιας αυτοτελούς εκπαιδευτικής ψηφιακής εφαρμογής με κυρίαρχο το αφηγηματικό στοιχείο, κατέδειξε καταρχάς ότι η μετάβαση από τη θεωρία στην πράξη παρουσιάζει αρκετές δυσκολίες. Η «αφηγηματικότητα» και η «διαδραστικότητα» είναι πολύπλοκες έννοιες και απαιτούν συγκεκριμένες προϋποθέσεις για να ευοδωθούν. Σε κάθε βήμα απαιτείται μια ανασκόπηση της συντελεσθείσας προόδου, προκειμένου να διαπιστωθεί κατά πόσο το παραγόμενο προϊόν συμπορεύεται με τον αρχικό θεωρητικό προσανατολισμό. Σε περίπτωση που το αποτέλεσμα δεν είναι το αναμενόμενο, ενδεχομένως χρειάζεται να επανεξεταστεί το θεωρητικό πλαίσιο και η μεθοδολογική προσέγγιση.

Επιβεβαιώθηκε, επιπλέον, και από τη δική μας περίπτωση ότι οι νέες τεχνολογίες συνιστούν ένα ευέλικτο και χρήσιμο εργαλείο για τη δημιουργία ψηφιακών χώρων, απεριόριστων σε έκταση και δυνατότητες, όπου μπορούν να πραγματοποιηθούν εκπαιδευτικές διαδικασίες.

Διαπιστώθηκε, τέλος, η αδήριτη ανάγκη διεπιστημονικής ομάδας, με την ισότιμη συμμετοχή πολλών ειδικοτήτων, και ο συντονισμός των εργασιών για την υλοποίηση τέτοιων εγχειρημάτων. Η «επέλαση» των νέων τεχνολογιών, η διεπιστημονικότητα και η εξειδίκευση είναι σημεία των καιρών μας, που έχουν καταστεί εμφανή στο χώρο των μουσείων και, εν γένει, του πολιτισμού. Τα μουσεία, ως φορείς με κοινωνικοπολιτική ευθύνη, δεν μπορούν να γυρίσουν την πλάτη στην πρόοδο, οφείλουν, όμως, να αντισταθούν στην υποτίμηση της ανθρώπινης οντότητας και στην αυτοματοποίηση της ζωή μας σε κάθε επίπεδο. Η προτεραιότητα που δίνουν τα μουσεία στις μέρες μας στο άνοιγμα στο κοινό και στην επικοινωνία με αυτό –κάτι που επιδιώξαμε με την παρούσα ψηφιακή εμπειρία– αποτελεί αισιόδοξο μήνυμα ότι μουσεία και κοινό μπορούν να ελέγξουν τις εξελίξεις και να διαμορφώσουν ισχυρή άποψη επ' αυτών.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσσον

Οικονόμου, Μ., 2003. *Μουσείο: Αποθήκη ή ζωντανός οργανισμός, Μουσειολογικοί προβληματισμοί και ζητήματα*. Αθήνα: Κριτική.

Μυλωνάς, Γ., 1972. *Ο Ταφικός Κύκλος Β΄ των Μυκηνών, Τόμος Α΄ και Β΄*. Αθήνα: Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, αρ. 73.

Ραμού-Χαψιάδη, Α., 1982. *Από τη φυλετική κοινωνία στην πολιτική*. Αθήνα: Καρδαμίτσας.

Ρούσσου, Μ., 2002. Η Αφήγηση ως Μέσο για τη Δημιουργία Πολιτισμικών και Εκπαιδευτικών Εμπειριών Εικονικής Πραγματικότητας. *ΙΜΕρος - Περιοδική έκδοση για τον Πολιτισμό και την Τεχνολογία*, 2:13-28.

Χιώτη, Α., 2006. *Ιστορίες των Μυκηνών. Ο σχεδιασμός ψηφιακής αφηγηματικής εμπειρίας με θέμα τους Ταφικούς Κύκλους Α΄ και Β΄ των Μυκηνών*. Αδημοσίευτη μεταπτυχιακή εργασία εξειδίκευσης στο Διατμηματικό Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα «Μουσειακές Σπουδές». Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Ξενόγλωσσον

Badman, T., 1990. Small scale evaluation. *Environmental Interpretation*, July, 18-20.

Berger, A.A., 1997. *Narratives in Popular Culture, Media, and Everyday Life*. USA: Sage Publications.

Kirsh, D. *Interactivity and Multimedia Interfaces*. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://interactivity.ucsd.edu/articles/Interactivity/brock-single.html> [τελευταία επίσκεψη 9/5/2011].

Morissey, K., Worts, D., 1998. "A Place for the Muses? Negotiating the Role of technology in Museum", στο Thomas, S., Mintz, A. (επιμ.). *The Virtual and the Real, Media in the Museum*. Washington: American Association of Museums.

Schliemann, H., 1878. Mykena. Translated into english *Mycenae: A Narrative of Researches and Discoveries at Mycenae and Tiryns* [1878] [reissued by Cambridge University Press].

Sims, R., 1997. *Interactivity: A Forgotten Art?* Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://www2.gsu.edu/~wwwitr/docs/interact/> [τελευταία επίσκεψη 9/5/2011].

Witcomb, A., 2003. *Re-imagining the Museum, Beyond the Mausoleum*. London & New York: Routledge.

Museum Making

Narratives, Architectures, Exhibitions

Επιμ. Suzanne Macleod, Laura Hourston Hanks, Jonathan Hale

Εκδόσεις Routledge

ISBN 978-0-415-67603-8

Exhibition Design (Portfolio)

Philip Hughes

Εκδόσεις Laurence King

ISBN 978-1-85669-640-1

Πολλά μουσεία και ιστορικά μνημεία ανά τον κόσμο επενδύουν στην ανακαίνισή τους ή την κατασκευή νέων εκθεσιακών χώρων. Επίσης, την εποχή αυτή χτίζονται νέα μουσεία με ειδικές μουσειογραφικές προδιαγραφές, προτείνοντας νέους τρόπους επαναξιολόγησης της διαδικασίας σχεδιασμού και διαμόρφωσης των μουσείων. Το βιβλίο αναλύει αυτή την επανεξέταση με το να εξερευνά τον εγγενώς χωρικό χαρακτήρα της αφήγησης στο μουσείο και την προοπτική του να συνδέεται βαθειά με την ανθρώπινη αντίληψη και φαντασία. Στα κεφάλαια του βιβλίου διερευνάται η δύναμη της αφήγησης ως δομημένης εμπειρίας που ξετυλίγεται στο χώρο και το χρόνο, καθώς και η χρήση του θεάτρου, του φιλμ και άλλων τεχνολογιών αφήγησης από σύγχρονους σχεδιαστές μουσείων, προκειμένου να δημιουργήσουν χώρους μουσείων που να προσελκύουν αποτελεσματικά τον επισκέπτη και να τον συγκινούν.

Το βιβλίο κάνει μια ενδελεχή παρουσίαση των αρχών σχεδιασμού εκθέσεων και παρέχει πολύτιμες οδηγίες σε κάθε φοιτητή και νέο σχεδιαστή εκθέσεων. Περιγράφει τις ικανότητες που χρειάζονται για να γίνει κανείς σχεδιαστής εκθέσεων, όπως η δημιουργία πλάνου και η συνεργασία με τους πελάτες, ο σχεδιασμός προδιαγραφών για τα γραφικά, το φωτισμό, την κυκλοφορία μέσα στην έκθεση και την προσβασιμότητα, η παρουσίαση των ιδεών σχεδίασης της έκθεσης και τα πρακτικά ζητήματα της υλοποίησης. Τα οπτικά υλικά περιλαμβάνουν φωτογραφίες ολοκληρωμένων εκθέσεων από διάσημους σχεδιαστές, σχέδια σεναρίου, ψηφιακές αποτυπώσεις, πίνακες πληροφοριών και λοιπά, στοιχεία που έχουν αντληθεί από μια μεγάλη γκάμα μουσειακών εκθέσεων ανά τον κόσμο, μόνιμων και περιοδικών, φεστιβάλ και εμπορικών εκθέσεων.

Museography and museum architecture: a dialogue

Avgi E. Tzakou
Architect

Starting with museums –repositories of the 19th century, where the exhibits are piled up as artifacts only, often hanging on parallel levels on the walls or presented inside window cases, we finally arrive in the last decades of the 20th and 21st century, to the point where architecture starts a dialogue with museology-museography, two new disciplines, accompanied by new technologies and other contemporary branches, such as conservation, archaeometry etc, all of them aiming to gather and extend our knowledge, in order to be projected in the form of a kaleidoscope. In contemporary museums the exhibition areas are based on museological-museographical principles, where humanity and life are in the center, as the reference and the limits of space and time. A unified reference grid runs through space, in order to broaden, in parallel levels, the interpretation of our past and present, where the artifacts becomes a codex of communication for the public, through the scientific documentation and organization of space. Museums either like sculptures, or like spaces with symbolic structure, emerge in their own existence, and sometimes incorporate basic museographical principles, new perceptions and tendencies, expressing in reality the dialogue between architecture and museography.

The future looks promising, since museums go beyond the actual perceptions, incorporating new technologies, provoking the public, and the artifacts are presented as tools, the tools to a dialogue with life, as a progression towards the future, beyond the perceived limitations of human mortality.

Tales of Mycenae. The design of a digital storytelling experience on the Grave Circles A and B at Mycenae

Athena Chioti
Archaeologist – Museologist

The Grave Circles A (1600-1500 B.C.) and B (1650-1550 B.C.) are two large cemeteries at the pre-historical citadel of Mycenae, whose discovery is considered internationally a great archaeological event. The finds revealed a great deal of information about the structure of the Mycenaean society and its everyday life and values.

Our aim is to develop a digital experience based on the human-centered presentation of these cemeteries. This project addresses to the general public and responds the latest museology trends.

The basic idea is to present united the finds of the Grave Circles, since they are scattered to various museums, avoiding though long and complicated texts, offering instead thanks to the Internet a visually attractive product in a narrative environment. Theoretically, the digital application is based on “narrativity” and “interactivity”. The narration of stories about Grave Circles encourages the visitor to interact intellectually and emotionally.

The application consists of two web spaces, the “Stories of Mycenae” and the “Mycenaean Civilization”. At the “Stories of Mycenae”, a plan for each grave leads the visitor to interesting stories. Indicative titles of these stories are “Schliemann’s Telegram to King George 1st announcing the Discovery of Grave Circle A” and “The Mystery of the Mummy from Grave V”. The “Mycenaean Civilization” is an informative site on the historical, social and geographical context of the Grave Circles.

The implementation of the project demands the cooperation of several specialties, mainly those of a museologist, of an archaeologist and of a web designer.

The archaeological museums and their communication with the public: constraining factors that affect visiting of the archaeological museums of Athens

Anastasia Doxanaki
Archaeologist – Museologist Phd

Museum studies recently begun to examine critically their communication with the public. However, while in Greece there are many museums, mainly archaeological, few are the essays that examine in detail their interrelationship with the public, as well as public's perceptions of museums. The aim of the present study is to explore the polyvalent relationship of archaeological museums with the public, particularly with the group of people who do not visit them. Emphasis is given to the archaeological museums of Athens. The systematic mapping of the different categories of visitors and non visitors is realized through quantitative research in a sample of 437 people. Prejudices, needs, motivations, of both groups of visitors and non visitors are studied through a theoretical and a research framework, while the essay explores the cultural and structural constraints that transform archaeological museums into non-attractive places for a large group of people.

A methodological guide of archival facility for the optimum preservation and maintenance of archival material in existing buildings: a proposal for the Departmental Archives of Euboea, General State Archives of Greece

Maria Giannikou
Conservator of Archival Material and Books – Museologist

Recently, national archives around the world renovate their premises, facilities and equipment, while new buildings are constructed according to the latest standards and regulations.

As for the body of our National Archives, only the Central Service of the General State Archives (GSA), located in Athens, was established in a newly purpose built construction, in 2003. From the other hand the insufficiency and unsuitability of the current infrastructure as well as the financial cost of renovation and expansion of facility, pose the main problem that every of the 64 Regional Services of the GSA need to evaluate by using basic criteria and knowledge of safekeeping and preserving archival material, whilst the records tend to be degraded.

This awareness brought about the need to work out a proposal for a methodological guide of safekeeping to achieve optimum preservation and maintenance of the records. This guide aims to:

- define the basic principles and methodology for the survey and assessment of the existing infrastructure,
- promote preservation of archival material issues,

Documentation of a collection of precious books: demands and modeling

Efthalia Ntalouka

Conservator of works of art – museologist

- introduce comprehensive proposals for the design of an archival service, taking into account its physical and economical status as well as the current practice in Greece.

The first part of the study is a meticulous guide for the survey and assessment of existing facility, where current attitudes and practices to evaluate and measure the condition of housing, equipment and archival material are examined.

In the second part, a series of proposals for adapting premises, renewing equipment and adopting preservation practices, are adjusted to every physical and economical status of service in question.

This study aims to present the planning of a documentation electronic system of collections of rare printed books and manuscripts that are possessed and managed by museums, libraries and archives. The creation of the documentation system was based upon the theoretical study of the topic of cultural and management documentation, the international standards and norms, as well as the users' needs that were registered with a research which took place in libraries and museums. The conceptual planning of the system was based upon the model of entities- correlations and support the following procedures of documentation: the identity and the description where the basic information of the book is referred, the management, which includes information about the acquisition, loans, reproduction, position, usage, possession, valuation, estimation and insurance of the object, the conservation of the book, where the informative fields give elements for the object's damages, the diagnostic examinations, and the conservation's methods, and finally the bibliography's or archive's reports as well as the various links with digital material.

Contemporary ethical and legal issues regarding human remains. The example of the Museum of Criminology

Zoe Sakki

Conservator of Antiquities – Museologist

Human remains are considered to be an important cultural heritage of the past and hold a unique status within museum collections. Hence, the care and preservation of human remains is considered of major significance for the cultural institutions. Particularly, the many ethical and legal issues require adroit handling since human remains are closely related to the dead as well as to the moral rewards that are attributed to them. More specifically, both the care of human remains and the treatment of the dead constitute substantial issues that raise extensive philosophical, moral and ethical debates while, moreover, define a continuously rearranging field for research and study. Human remains emerged to be a substantial issue when during the last decades, several different social groups, all over the world, demanded respect to be attributed to the sacred values of their ancestors. Thus, in the dues of 20th century, the issues of cultural identity and continuity acquired great importance, while at the same time many remnants of the past were considered of

enormous value as symbols of cultural heritage. Once more, the remnants of “old-time paradises” were mainly composing museum collections. Nowadays, however, it is clearly understood that the dignity of the dead and their remains should receive the appropriate respect. Moreover, the diverse beliefs of the public should be taken into consideration in the overall care and treatment of human remains. Nevertheless, Greek museums, like every other museum in the world, should anticipate and attend in order to avoid possible future public exposure coming from groups that will attempt to claim better treatment of their ancestors’ remains. Moving to this direction, the Museum of Criminology has expected to create a contemporary policy on human remains.

Museum education in practice: an educational programme on the Neolithic era

Dr Alexandra Tranta
Archaeologist – Museologist

Considering that the educational value of artefacts is a given, a pilot educational programme on the Neolithic Collection of the National Archaeological Museum was created and implemented for schoolchildren of third-grade primary school with the following objectives:

1. To approach the relevant school history curriculum through the corresponding exhibits, as schoolchildren find history interesting when it becomes a living experience.
2. To strengthen critical thought and to understand the existence of different points of view regarding (archaeological) data, as for each manifestation of prehistoric civilization, where no written sources exist, indications and possible proposals as to their interpretation exist solely in the archaeological data, i.e. the objects themselves and their associated context.
3. To allow schoolchildren to realize that prehistory in general, and Neolithic civilization in particular, do not constitute a «prelude» to the classical era, nor were the people who lived at that time «primitive», as reproduced by the prevailing models and stereotypes, and,

4. To cultivate a team spirit.

It was initially pointed out to schoolchildren that the objects are the sole sources from where we can draw elements about the life of the people who lived in those times, as this is what prehistory is, and that the objects can «talk», i.e. that from them we can «extract» answers to questions we ask – but within specific limits.

Following this, the children were asked to think of what they would like to learn about the people of the Neolithic age, searching for answers among the exhibition's artefacts. It is noteworthy that they managed to propose and to present answers to the group very satisfactorily, what's more also exploiting objects with a «degree of difficulty» as regards the elaboration.

Becoming aware of the limits of our knowledge through objects as against the «authority» of the school history book, coupled with the development of critical thought and the nurturing of imagination, can contribute decisively to the attitude of tomorrow's adults as potential museum visitors.

Sites of memory: The museum of Auschwitz and a museological proposal for the concentration camp of Chaidari

Anna Maria Droumpouki
Historian – Museologist

The first part of the article tries to explore the memory and the meaning created in the museum of Auschwitz by presenting the exhibitions, the exhibits and their significance. At the second part of the article, the largest and not so well known concentration camp of Greece is presented, the camp of Chaidari in Athens. This camp was built during the period of the Italian occupation in Athens at the Second World War, but has received little attention in comparison to the other European Nazi camps and today it is (been) used by the Greek army as a military camp. Unlike the European construction and representation of memory through the memorial sites and museums, in Greece the period of the German occupation is totally invisible to the youngest generations and to those who want to explore the recent past of the nation. This work suggests ways of making the past more visible by proposing the memorialization of Chaidari and its transmutation to a memorial site open to visitors, with the construction of a Museum of Resistance and Memory at the grounds of the camp.

Preventive conservation for the exhibition – display and storage conditions of classical string instruments: the case of violins

Ioannis Prodromos Kotsifakos
Conservator of Antiquities and Works of Art – Museologist

This study aims to present the preventive conservation of classical string instruments and especially violins.

The protection, preservation and conservation of musical instruments, depend on their structural materials (wood, metal, adhesives, varnishes etc.), the constructed techniques (by hand or industrial instrument), the quality of raw materials and their elaboration. They also depend on the environment that instruments have been placed for a long period of time, their use and the damages that may have been occurred.

Moreover, it is important to describe and analyze the type and grade of musical instruments corrosion that generates from environmental factors like light, temperature, relative humidity and air pollution.

All of the above constitute the preventive measures of musical instruments that are related to their display, keeping, handling and transportation.

Museums and the Elderly. The Museum as Social Contributor

Aikaterini Kosti
Literature Teacher – Museologist

Postgraduate dissertation *Museums and the Elderly. The Museum as Social Contributor*, aimed to examine the role of the museum in bringing meaningful changes to the lives of the elderly, as a distinctive socially sensitive group; for this purpose, quantitative and qualitative data on the policy making and enforcement of European museums towards the elderly and on the elderly's attitudes towards museums in the local community were gathered; a museum educational project especially for the elderly was planned and developed, as case study, as well. The research results showed that museums have the ability to bring socially meaningful changes to the lives of older people mainly by using their memories and experiences and also that this is a belief of many European museums.

Objects of worship of the byzantine and post byzantine period: exhibition and interpretation in museums and collections

Helen Ninika
Archaeologist – museologist

This essay is about objects of christian worship of the byzantine period and their exhibition in museums in Greece. Issues such as the notions of worship and "sacred" object are discussed and remarks and comments are made on the way these objects are presented and interpreted. The author studies the exhibitions of five museums and three collections and points out methods, benefits as well as some deficiencies.

Publisher
MUSEUM STUDIES CENTER
OF THE UNIVERSITY OF ATHENS

Editor-in-chief
Emeritus Prof. M. D. Dermitzakis
former vice-rector of the University of Athens

Editorial committee
K. Dermitzaki
T. Doxanaki
D. Stamboliadi

Editing
D. Stamboliadi
E. Papageorgiou

Phototype & setting
grafishdesign

Reviewers
E. Antzoulitou - Retsila
M. Doulgeridis
N. Gioles
V. Ioannidi
D. Kyriaki-Manesi
V. Lampropoulos
M. Moulidou
N. Nikonanou
G. Panagiaris
I. Papadatos

Address
Museum Studies Center
New building of Mathematics
University of Athens campus
157 84, Zografou

Contact
+30 210 727 6499, +30 210 727 6465
E-mail: dstabol@admin.uoa.gr

Front cover
Guggenheim Museum New York-Frank
Lloyd Right (www.greatbuildings.com/.../Guggenheim.Museum.html)

Summaries

Sites of memory: The museum of Auschwitz and a museum proposal for the concentration camp of Chaidari
Anna Maria Droumpouki

Preventive conservation for the exhibition – display and conditions of classical string instruments: the case of violin
Ioannis Prodromos Kotsifakos

Museums and the elderly. The museum as social contribution
Aikaterini Kosti

Objects of worship of the byzantine and post byzantine period: exhibition and interpretation in museums and collections
Helen Ninika

Contemporary ethical and legal issues regarding human remains: The example of the Museum of Criminology
Zoe Sakki

Museum education in practice: an educational program for the Neolithic Era
Dr Alexandra Tranta

The archaeological museums and their communication with the public: constraining factors that affect visiting of the archaeological museums of Athens
Anastasia Doxanaki

A methodological guide of archival facility for the optimization of preservation and maintenance of archival material in existing buildings: a proposal for the Departmental Archives of the General State Archives of Greece
Maria Giannikou

Documentation of a collection of precious books: demand analysis and modeling
Efthalia Ntalouka

Museography and museum architecture: a dialogue
Avgi E. Tzakou

Tales of Mycenae. The design of a digital storytelling experience for the Grave Circles A and B at Mycenae
Athena Chioti

ological	04
d storage violins	04
outor	05
e period: ns	05
n remains.	06
me on the	07
with the	08
um xisting Euboea,	08
nds and	09
	10
ience on	10

editorial

In this double issue, we are happy to present an anthology of the master dissertations carried out by the students of the postgraduate course of Museum Studies at the University of Athens during the 9 years of its operation. Explores the meaning created in the museum of Auschwitz, presents the concentration camp of Chaidari and proposes its transformation into a memorial site. Another study presents preventive conservation and measures regarding string musical instruments, focusing on violins, that are related to their display, handling and transportation. Also, there are studies that analyze the aspects of interpretation and presentation of "sacred" Christian objects, discuss the issues pertaining to archiving and modeling books and, finally, focus on the preservation and conservation of archival materi-

Furthermore, there are dissertations that discuss ethical and legal issues of human remains and the role of the museum in bringing meaningful changes to the lives of the elderly. Also, the architecture of museums and their museography are presented. Other dissertations focus on educational programs based on the neolithic era, as well as the digital narrative experience that interprets the stories of Mycenae, and through those examples, suggest a practical application of teaching methods based on the use of modern museological and educational criteria. Finally, a doctoral thesis explores the polyvalent relationship of archaeological museums of Athens with the general public, particularly with the group of people who do not visit them, and systematically maps the different categories of visitors and non visitors.

The varied subjects of all the above mentioned dissertations testify the interdisciplinary in the field of museology and the wide range of approaches and treatment of issues that arise not only from the nature of the museum, but also from the current museological perception that supports dialogue, education, entertainment and understanding of the public. Specialists, educators, archaeologists, conservators, architects, researchers serve the discipline of museology, each one of them focusing on the area of their expertise, but at the same time, interacting with other members of the group, so that the museum would be in position to function as a vibrant organisation, where teamwork and collaboration are essential elements for the preservation of the past, the discovery of new interpretive resources and the harmonization of the museum with the needs of modern society. The diverse approach of museum issues and the development of cooperation among different specialties in the museum organization are areas of study, directly linked to the theoretical backgrounds of our postgraduate programme.

Emeritus Prof. Michael D. Dermitza
former vice-rector of the University of Athens

PERIODICAL EDITION
OF THE MUSEUM
STUDIES CENTER
OF THE UNIVERSITY
OF ATHENS

FEBRUARY 2013
ISSUE 8 8 & 9

he

Museum

